Sarajevo, oktobar—decembar. — 1890 — Сарајево, октобар—децембар.

Glasnik

zemaljskog muzeja
u
Bosni i Hercegovini.

Knjiga IV. Godina II.

Гласник

земаљског музеја
у
Босни и Херцеговини.

Књига IV. Година II.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.
Administracija:
Sarajevo, zemaljska štamparija.
Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.
Администрација:
Сарајево, земаљска штампарија.
Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

O lažnim broncanim kipovima iz Sinja.

Priopćio Dr. Ljudevit Thallóczy.

U prvom ovogodišnjem svesku našega lista priopćili smo pod naslovom: „Dvije čudnovate grupe od bronca iz okolice sinjske“ izjave trojice poznatih naučenjaka o jednoj, kako je rečeno, u Dalmaciji nagjenoj, zaista neobičnoj grupi (str. 18.—24.). Za orientiranje stručne publike pridana je članku dobro uspjela fotolitografička slika.

U tome doznasmo, kako je to u „Glasniku“ (III. svezak, str. 309. „Kipovi od bronca iz Sinja — lažni su“) odmah i konštatovano, da smo se tu namjerili na očevidnu krivotvorinu. Na riješenju toga veoma zanimljivog pitanja, kojim su se bavila čuvena tri stručnjaka, dr. Kenner, dr. Frimmel i dr. Hörnes, zahvalit nam je u prvom redu g. dru. Franu Bulatu, odličnomu dalmatinskomu arheologu. Kad je čitao naš sastavak, sjetio se je, da mu je ta grupa već došla pod ruke, te se on obrati na jednoga svoga pouzdanika u Dônjem Dócu, gospodina V. Calesu, koji u svome listu, dobrostivo mi stavljenom na raspoloženje, ovako izvješćuje: „Petar Pezelj Ilijin stoji u selu Rožci u odlomku ove župe i bavi se zanatom kovanja i saljevanja, budué potpisani osvjedočen posredno i neposredno: neposredno, jer mu je potpisani u kući bio i vidio ručica, arbija i noziva, saljevenih od srebra i od žute mjedi a naslikanih sa glavam i mitologičkim prikazam, a posredno osvjedočen, slušajući pripovijedati od amošnjih seljaka, da je spomenuti P. Pezelj vrijedan kovač i saljevač i da je to učinio.“ Dr. Bulić bio je tako prijazan, te je 5. juna o. g. obavijestio našu redakciju o uspjesima svoga hvale vrijednog ispitivanja. On o Petru Pezelju izvještava ovo: „Petar Pezelj Ilijin stanuje u selu Rožci, odlomku župe Dônjeg Dôca, gdje se bavi kovačkim zanatom. Podpisani poznaje ga od njekoliko godina kao krivotvoritelja starinskih predmeta, no lično nije ga mogao nikad viditi, jer on izbjegava iz straha podpisanoga.

Kipiće i grupe od bronca i drugih kovina, što on saljeva, tura u svijet pod imenom starinskih kroz druge osobe, koje kažu obično, da su ove predmete našli ili u staroj kuli Čazini, nedaleko od Dóca, ili u Vojnić-Gardunu (Arduba?). Predmeta od njega saljevenih podpisani je dosad vidio njekoliko, n. pr. dva mala vola od bronca, grupu predstavljajuću sjedećeg na prijestolju kralja, kojemu dolazi na poklon mnogo drugih manjih kraljića, s nadpisom straga NERONOIN, Marka Kraljevića sa nadpisom na sablji ćirilicom: Kraljević Marko. —

Ova grupa, o kojoj se „Glasnik" bavi, bila je podpisanomu ponugjena na prodaju god. 1885. ili 1886. od njeke gospogje iz Trogira, kao predmet velike cijene, predstavljajući ubijstvo Agripine po Neronu, a kada je on izjavio, da je to falsifikat, uvjerena o tome zahtjevala je fior. 15, pa i mnogo manje. Podpisani, koji kupuje prigodno uz malu cijenu i moderne falsifikate, a to za znanstvene svrhe, bio bi platio koji fiorin za ovi predmet, da gorirečena gospogja bude ga htjela dati.

Kadikad pako isti predmeti povraćaju se kao tobože nagjeni na drugome mjestu. N. pr. grupa NERONOIN bila mu je ponugjena god. 1883. kao našasta u okolici sinjskoj, a godinu dana kasnije kao nagjena na otoku Hvaru."

Po ovome razjašnjenju nije sad moglo biti sumnje, da ove dvije jednake broncane grupe valja smatrati falsifikatima. Ali time, što je to konštatovano, nije stvar jošte svršena. Kako u interesu muzeja, kao i balkanske arheologije valja nam cijeli taj dogagjaj razjasniti, jer nam je tu pred očima u istinu izvrsna patvorina, koja je tek članak u čitavom čislu.

Kupnju nam nije od potrebe izvinjavati, jer cijenu zbog neznatnosti njene ne vrijedi da spominjemo. „Nema glasovite zbirke", — kaže Eudet u svome djelu „Le Truquage" (Paris 1884.) — „u kojoj unatoč znanja i opreznosti konzervatora ne bi bilo notornih krivotvorina; ne izuzevši ni „Cabinet des médailles" pri pariškoj narodnoj biblioteci".

Dužnost je svakome muzeju, kako to i gospodin Bulić sasvim dobro radi, za naučne svrhe kupovati falsifikate, koji su osobito zanimljivi. Da samo nekoje znamenite krivotvorine navedemo, spomenućemo, da je godine 1867. za zbirku Louvra u cijenu od 13600 for. kupljeno god. 1864. po nekome krivotvorcu načinjeno poprsje od terakote, kao tobožnja florentinska starinska radnja, te uporedo namještena sa tvorbama Michela Angela, Celinija i t. d. Kada se posumnjalo o starosti toga predmeta, ponudi generalni direktor grof Nieuwekerque, da će platiti 15000 for. za radnju, ovoj jednaku. Javi se krivotvorac prvoga komada, ali mu ne vjerovaše. Danas je poprsje smješteno megju novijim djelima u Louvru.

Još je poznatija zgoda Shapira. Pruska vlada god. 1879. za antikvar berlinskog muzeja kupi za 20000 talira moabitskih terakota, što ih je načinio židovski trgovac Shapira u društvu s Arapom Selimom Quarijem.

Kad se je stvar razbistrila, učinila je golemu senzaciju. God. 1884. ustrijeli se Shapira, pošto mu slična prijevara nije uspjela pri britičkom muzeju u Londonu.

Muzej u Saint-Germainu en Laye u Parizu (francuski narodni muzej) ima mnoštvo krivotvorina, koje je nabavio s dobrom vjerom, naročito prehistoričkih objekata, bronca, stvari od slonove kosti. Sada ondje ima posebno odjelenje za krivotvorine. Svaki veći muzej (ne izuzevši ni oba bečka dvorska muzeja) mogao bi udesiti takvo odjelenje, kad bi pribrao i poredao sve komade, kojima je prevaren.

Vele, da je germanski muzej u Nürnbergu kupio osobito krasan grčki zlatni nakit, što je načinjen po narudžbi jednoga trgovca u Frankfurtu. Neki zlatar iz Ausgburga otkrio je prijevaru.

Glasoviti keramički muzej u Sèvresu ima mnoštvo grčkih vaza, koje su krivotvorene, a koje je djelomice Ljudevit XVI. zavodu predao kao prave. Te su krivotvorine pače činile prvi temelj tome muzeju.

Bogati zagrebački muzej ima takogjer krivotvorina, i to krivog rimskog bronca, mramornih reliefa, što je sve u dobroj vjeri kupio odlični nadstojatelj toga zavoda.

Mogli bismo čitav svezak napuniti interesantnim detaljima te ruke, a dosta nam je samo prstom uprijeti u domovinu klasičkih starina, Italiju, gdje se uporedo vodi trgovina starinama i krivotvorinama.

Svagdje, gdje su god klasička nalazišta na se navukla pažnju sabirača, ljubitelja i stručnih krugova, pojavi se manje ili više razvijen nagon za krivotvorenje. Nije dakle čudo, da se je i u Dalmaciji, klasičkoj zemlji rimskih i sredovječnih starina, skladištu svega kulturnog nastojanja Levanta, svijet uputio i dotjerao u krivotvorenju.

Davno se je već natucalo o krivotvorinama, ali tek u obliku neizvjesnog pogovaranja. Tome je dalo povoda, što su se posjetnicima Soluna na prodaju nugjali mali predmeti sa nalazišta. To začuđni konzervator ne može da preprijeći; ta on i tako gotovo čuslužni konzervator ne može da preprijeći; ta on i tako gotovo čudesa tvori, gdje njegovima očima, kako sam se lično uvjerio, jedva da umakne ikoji znameniti predmet. A to je teška stvar, pošto svak zna, da su svi narodi balkanskog poluostrva: Turci i Cincari, Bosanci i Dalmatinci, Bugari, kao i Arbanasi i Grci halapljivi na stare novce i na svaku „antiku." Do sustavne fabrikacije nije megju tim došlo, što se može rastumačiti ne preveć čestim dolaskom stranaca.

Prva zgoda, koja nam je poznata, jeste ona, koja se je pridesila c. i kr. direktoru zoološkog odjelenja prirodoznanstvenog dvorskog muzeja u Beču, g. dvorskom savjetniku Steindachneru, koji je god. 1881. putovao po Dalmaciji. U Sinju ga upravitelj brzojava uputi na nekog seljaka, za koga se veljaše, da je u Gardunu-Trilju našao broncan kip, koji prikazuje vola. On tu figuru kupi za 10 for. U Spljetu mu reče g. Bulić, da je ta figura krivotvorena i da potječe iz neke mletačke fabrike. Gosp. Steindachner predade nam tu figuru, koju ovdje reproduciramo, te nema sumnje, da je i to Peželjev posao.

Pregjašnji ruski konzuo u Dubrovniku, g. Vasilije Passek, kupio je, — kako g. Gelcich pripovijeda, famoznu grupu „Kraljević Marko.“ Gelcich veli,da je patina priregjena svinjskim gjubretom[1]). Osim ove dvije prigode i više je drugijeh putnika nakupovalo ovakih objekata.

Početkom ove godine bude zbirka mostarskog pristava Huga Jedličke u Beč poslana, u kojoj je bila prva broncana grupa, kojoj su se stručnjaci zbog njene više smiješne nego arhaičke forme uopće čudili. Razumije se, da se je stalo propitkivati za provenijenciju te figure. Ali g. Jedlička, koji je tu grupu kao i onu, koja je kasnije u Beč poslana, u dobroj vjeri kupio, znao je samo toliko, da ju je našao neki seljak blizu Sinja. Sva je prilika, da je to bio seljanin gospodina Steindachnera.

I u Beču posumnjaše o istinitosti, osobito kad je druga, sasvim identična grupa prispjela; kemičkom analizom konštatovano je, da je prva grupa starija i da u nje nema znakova krive patine, drugu su grupu smatrali krivotvorenom. Ali još uvijek nije se moglo tvrditi, da grupa A može biti originalna, ako je grupa B krivotvorena.

[1]) U istinu može se i svinjskim gjubretom prirediti patina (Vode 72·4, nitrogena 0·45, fosforne kiseline 0·19, kalija 0·60, kreča 0·08, magnezije 0·09). Samo ta patina nije zelena, već crna. Patini treba vlage i ugljične kiseline, a obojega ima u svinjskom gjubretu, samo patina tom prilikom od fosfornog hidrogena pocrni. Grupa prva (A) oličena je zelenom patinom, isto tako kao i Steindachnerova figura, te je dakle ta patina priregjena drugim kemikalijama. Nasuprot je grupa druga (B), koja se posvema podudara s grupom prvom (A), i koja je već u Beču označena patvorenom, — oličena crnom patinom, dakle može biti, da je eventualno svinjskim gjubretom patinirana.

Osobito je kostim, — čisto po dalmatinsku vjerno prikazan, — kako će se kašnje vidjeti s razlogom, gospodu Hörnesa i Frimmela prinukao na ozbiljno prosugjivanje objekta. Da je to bio rimski posao, odmah bi se stvar primijetila, ali tu je bilo izvornih motiva. Gospodin Kenner bio je uvijek suglasan ali samo pod uslovom, samo naime ako je patina prava, da grupu smatra djelom XVI. i XVII. vijeka.

U ostalom nije bilo razjašnjeno, kako su te grupe nagjene. Taj nedostatak naknadila nam je dragocjena izjava gospodina Bulića. Svaki arheolog zna, kako je teško utvrditi provenijenciju objekata, i to u samim arheološki uregjenim zemljama, u koliko je to pak teže ispitati u Dalmaciji, osobito u Poljicama, koji se kraj u pogledu neplodnosti natječe s Malisorima. Valjalo je dakle ukloniti sumnju, koja se je porodila.

Tečajem ovoga ljeta zaputio sam se u naučnim poslovima u Dalmaciju, te naumih, da tu stvar do temelja ispitam. Trećeg jula prispijem u Spljet, i odmah zapodjenem dogovor s mojim poštovanim prijateljem drom. Bulićem, koji mi ponovi činjenice, istaknute u pismu, što ga je pisao bosanskome muzeju.

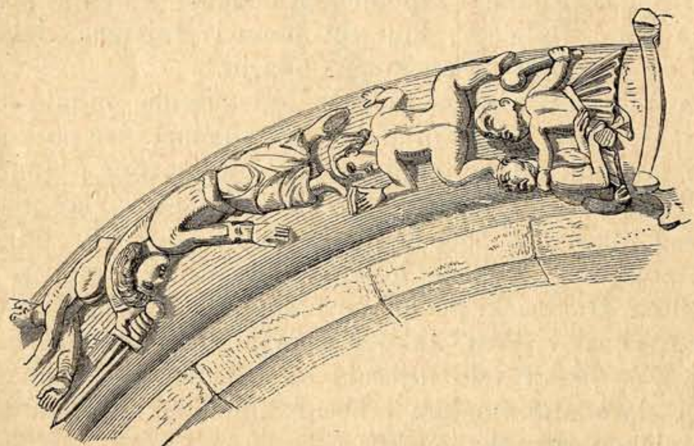
Ma da o krivotvorini ne mogaše biti sumnje, valjalo je konštatovati, koji je motiv krivotvorcu bio pred očima, jer po kompoziciji grupe i po kostimu od prve nije moglo biti govora o tome, da je to originalna tvorba. „Umjetnik“ mora da je nešto imao pred očima. Poslije našeg razgovora povede me gospodin Bulić k stolnoj crkvi, da mi po mojoj želji pokaže lokalne dalmatinske motive na pojedinim reliefima. Historički podaci učvršćuju, da je dalmatinska umjetnost kako u rimsko doba, tako i u prva vremena srednjeg vijeka i u XIV. i XV. vijeku vrlo utjecala na bosansku. Po nalazima oko Knina i po starodalmatinskim i bosanskim stećcima zamišljao sam čislo umjetničkog razvitka ovako:

Longobardsko { longobardsko-dalmatinsko IX.—X. vijek { dalmatinsko XII.—XV. vijek { dalmatinsko-bosansko { bogumilsko.

Na taj lokalno-slovjenski razvitak umjetnosti već je C. Schnaase uputio u „Povijesti obrazovnog umijeća“ (sv. VII. str. 659.); te motive u odjeći, u lokalnom načinu shvaćanja konštatovao je na portalu stône crkve u Trogiru, u basreliefima spljetskog zvonika R. Eitelberger. (Sredovječni umjetnički spomenici Dalmacije. Beč. 1884. Str. 200, 202., 204., 271.). Osobito jedan relief, koji je na spoljašnoj strani zvonika, zavregjuje svu pažnju. To je lûk, koji počiva na antiknim stupovima, te se pruža iznad zvonikovog nutarnjeg prostora preko cijele širine i na kome ima deset različitih prikaza, koje po svojoj surovoj varvarskoj izradbi udaraju u oči. Ti reliefi nijesu onako poredani, kako bi trebalo, da je figura *e)* nad figurom *h)*, a figura *g)* nad figurom *f)*. Evo ćemo da navedemo figure onako, kako su poredani:

a) Odjeven čovjek duše u zavijen rog, pred njim se miče morski zmaj.
b) Surova, odjevena figura, koju je ujelo pseto, diže desnu ruku u vis.
c) Nekoje životinje s drvećem, koje valjda ima da prikazuje šumu.
d) Medjed i vuk.
e) Opet jedan medjed.
f) Strijelac.
g) Orao.
h) Neobično velik čovjek odjeven i opasan, s mačem u desnoj ruci, nad njim leži njegov pratilac.
i) Gola figura, koja puza.
k) Borba s lavom.

Pošljednji se prizori (*h* do *k*) vide na drvorezu, koji nam je c. i kr. centralna komisija za ispitivanje gragjevinskih starina u Beču dobrostivo stavila na raspoloženje.

Na ovaj, tako zanimiv relief naročito mi je svratio pažnju Dr. Josip Hampel, sveučilišni profesor u Budimpešti, kad je godine 1889. poduzeo naučno putovanje u Bosni i Dalmaciji. On je i predložio u dotičnom svom krasnom izvješţaju od 12. augusta 1889., ističući znamenitost toga reliefa po bogumilsku umjetnost, da se priredi sadreni odljevak tih figura. Poslije ovih vrlih informacija ogledao sam sada sâm taj relief. Nije više moglo biti sumnje, da tu imamo pred sobom djelo domaćeg umjetnika. Ali nas još osobito zanima, što sam po svome reliefu našao motive naše krivotvorene grupe, što je dr. Bulić odmah potvrdio.

Krivotvorac Pezelj prosto je ovaj relief uzeo kao uzor, modelirao je figure, za koje mišljaše, da ih može upotrijebiti, te ih je po svome načinu sastavio i kao broncanu grupu salio.

Njegova nam grupa pokazuje dvije ljudske podobe i zmijoliku stolicu. Onaj čovjek s mačem nasrće u borbi, za to je upotrijebio

dobro izragjena čovjeka, spomenutoga pod *h)* u pozituri grupe *k)*, naime u borbi s lavom; žensku komponirao je zajedno sa stolicom u maniri tih figura. Da to po tačnom nacrtu našim čitaocima možemo razjasniti, obratio sam se na poznatog crtara i slikara Bezića, koji mi je nacrt i obećao, ali ga zbog privatnih poslova dojako nije mogao dogotoviti. Ali da mogu ikoliki pojam pružiti o reliefu, dodao sam gornji drvorez iz Eitelbergerovog djela (fig. 81. pag. 271.—273. gdje je i opis). Bude li g. Bezić uz priliku poslao nacrt, to namjeravam još se potanje baviti tim reliefom.

To razgledavši, bila je stvar jasna, te je samo još preostalo, da se potanko obavijestim o ličnosti krivotvorca.

Četvrtog jula pogjem u Sinj, gdje su se g. kotarski poglavar Petar barun Ljubibratić i lugar Jelušić revnosno zauzeli za stvar.

Opće je poznato, da su stanovnici nekadašnje poljičke republike prokušani krivotvorci povelja i novca. I Pezeljeva ličnost nije im bila nepoznata, i njihovom nastojanju valja nam zahvaliti na tome, što je konštatovano, da je Pezelj onaj, koji je od više godina arheološke krivotvorine obogatio za „sinjsku seriju.“ To se razjašnjuje i triljskim nalazištem, koje, da tako reknem, ljude samo po sebi zavodi na krivotvorenje.

Tvorac broncane grupe, Pezelj, po opisu svojih prijatelja bistar je čovjek. On obragjuje svoje zemlje i vodi svoje gospodarstvo, za dokolice radi kovačke poslove, opravlja puške, koje ukrašava figurama i arabeskima, a priregjuje uz to onake brave, koje samo može otvoriti čovjek, toj majstoriji vješt. To vam je dakle sveznadar.

Prije 15 godina od prilike stao je patvoriti antike, te ih prodavati u Sinju i Spljetu, većinom figure. Forme bi sam načinjao, te bi ih ljevao od raznih kovina, koje bi priregjivao zemljom i kemikalijama. Prve svoje študije činio je u muzeju u Spljetu. On je i razne basreliefe priredio od vapnenca, koje prikazuju životinje (zmije, lavove) i ljudske figure, onda sunce i mjesec, koje je uzidao na svojoj, po njemu samom zidanoj kući.

Iznad ulaza u kuću, namjestio je poprsje jednog Hercegovca u prirodnoj veličini. Navrh jednoga čela od kuće ima ženska glava, a navrh drugoga zmija, koja bi, kako nas Jelušić uvjerava, izučenom kiparu bila na diku. I tako vidjesmo naučnu spremu za onu njegovu broncanu grupu, koju je na svoj način složio. Vele, da već više godina nije ništa krivotvorio, valjda mu se ne naplaćuje trošak, makar da je Pezelj, kako se čini, te objekte načinio ne samo radi koristi, već i po nutarnjem nagonu. Da mu je bilo nauke, možda bi postao umjetnikom, ovako ostade seljački krivotvorački ženij

Sve u svem podudaraju se dakle moji obreti s onima gospodina Bulića, samo mi valja dodati, da Petar Pezelj nije

istovjetan s onim Pavlom Pezeljem (pok. Joze), što stanuje u Dócu, i koji je zbog krivotvorenja novca bio osugjen na godinu tamnice. Ovaj Pavao Pezelj rogjak je Petra Pezelja Ilijinog.

Po svemu, što rekoh, možemo dakle konštatovati, da je ta krivotvorina patvorina seljačkog vještaka, iz čega slijedi, da u tamošnjeg naroda ima dar, koji, kad bi se pravim putem rukovodio, još bi lijepih djela mogao da postvara. Sarajevski muzej, kao i naše glasilo, mogu se time zadovoljiti, što su najpreciznijim načinom pred javnost iznijeli sve kriterije za prosugjivanje ovih — ma da su krivotvorine, — zanimljivih objekata i da su fotolitografske snimke poslali svim stručnjacima.

Ископине код Бишћа у Језерини ниже Притоке.

Приопћили **Коста Ковачевић** и **Петар Мирковић.** [1])

Село Притока удаљено је од Бишћа један мали сат хода на источну страну, те се протеже испод тако званих Грабешких брда, од Рибићке главице на сјеверној страни, до мухамедовског села Ружнића на јужној страни. Испод Притоке пукла је приточка раван, по којој се шире ливаде, пашњаци и оранице, које се спуштају до ријеке Уне. Ова је равница дио бихаћке долине.

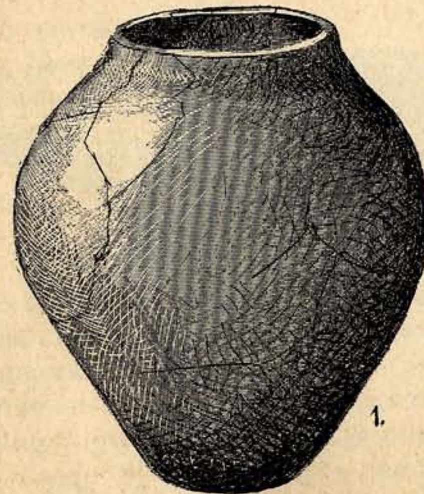
Усред те равнице, на бихаћко-петровачком друму, намјеравају православни Срби из те околине правити цркву на земљишту, које им је поклонио њихов спахија Мехмед-бег Љубушак-Капетановић. Од те цркве, дотично од тога земљишта на супротној страни пута, сав онај крај до Уне воде зове се од старина Језерина. То ће бити ваљда због тога, што је тај крај у првашња времена, док слапови ту у близини на Уни нијесу попуцали, био водом наплављен, па је ту лежала као неко језеро. Од цесте, или управо од оног мјеста, гдје се поменута црква намјерава правити, за једно 150 корачаја према ријеци Уни, има једна дражица, а покрај ње са западне стране уздиже се омања громила као насап од висине 2 м. према равној површини поља; та громила има неких 70 корачаја дужине и 35 ширине. Баш на тој хумци према сјеверо-западу, гдје се онај брежуљак понешто губи, вели се, да је била некада црква, која се је Голубица звала. Даклен због те цркве народ је о том мјесту још од вајкада приповиједао. То приповиједање још је више побуђивало, што се туда увијек којекаквих ствари налазило, као: разноврсног тесаног камења, писаних плоча, лонаца, ступаца, комада од посуђа и друго

1) Вриједним сурадницима нашијем, г. г. свештенику Кости Ковачевићу и учитељу Петру Мирковићу лијепо благодаримо на њиховом труду око добављања старина за наш музеј. Овај чланак уврштавамо, нека честити читатељи виде, како свјесни домаћи синови прегоше на проучавање предисторијских и римских старина. Околина б и х а ћ к а важна је, те ће, ако Бог дадне здравља, већ до године онамо кренути стручњаци, да је проуче и стручно ископавање започну.

Уредништво.

којешта. То је био узрок, што је народ о том мјесту почео различито гатати; неки говораху, да је ту била црква српска, неки католичка, неки опет град, или ово, или оно. Али ми мислимо, да није ни једно ни друго; него ту бијаше гробље, које потјече из давне давнине и то од онијех народа, који у прастара времена с п а љ и в а х у своје мртваце и пепео њихов сахрањиваху у лонце „urne“, као што то чињаху: Словени, Гали, Германи, Грци, Римљани и др. Сравњујући опажања у — да тако рекнем — „лончаном гробљу“ у Језеринама са познатим нам стварима из старе историје, митологије и обреда старих народа, рекли бисмо, да је ово гробље остатак и успомена старих Римљана, који су се за њихове силе и величине ширили у густијем колонијама по овој околини, што нам и други многи остаци овдје од њих свједоче. А особито може се узети као центрум у бихаћкој долини данашње село Голубић, гдје се и дан данас добро виде остаци и развалине од храма, што га Римљани подигоше у част свом главном богу Јупитру. Мјесто то, гдје бијаше храм Јупитров, од гробља у Језеринама раставља само ријека Уна.

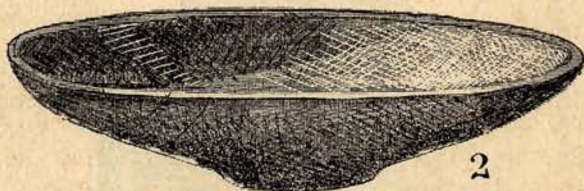
Урне — лонци, у које је пепео покојников сахрањиван, бијаху по облику тројаки. Најобичнији облик урна налик је на данашње тако зване ћ у п о в е (*слика 1 [1/5]*); највећа им досад позната висина бијаше 33 цм.; дно у премјеру 12 цм.; у бочном премјеру 28 цм.; у премјеру зјала (грла, отвора) 14 цм. Зидани су на чекрк са равном округлином без икакове шаре. Цријеп је у неких једнаке дебљине, те се примјећује, да је лончар вјешт био, у других пак слабија вјештина — гдје пањ, гдје тањ.

Рбови, [1]) што их на том мјесту нађосмо, различити су, има их од 3 мм. до 20 мм. дебљине. У те убрајамо и оне, што их не рачунамо, да су од урна, већ од другог посуђа, које служаше или за држање воде, или за вјечиту лампу, или за друго каково посуђе. По земљи, од које су зидани лонци, може се узети, што се види овако по боји без анализе, да је употребљавано седам врста земље. — Р б, који је дебео 20 мм. зидан је од бијеле земље. Јако је тврд. —

1) Утарци, с тим сродно: хрбине. Име Х р б и н е носи и једна планина — ко зна за што, и не показује ли то име траг, који би нзс могао до чега довести. Ријечи „рб“, „хрбине“ сјећају на немачки „Scherben“, из чега међу тим није слободно изваћати, да су прве постале од потоње. Вук наводи у своме Рјечнику ријеч „рбине,“ а преводи је са „Scherben.“ Ур.

Други рб, који је дебео 10 милиметара, зидан је од црне земље, рб те врсте лонца јако је тврд и тежак, изгледа на први поглед, као да је од гвожђа. — Трећи је рб од смеђе земље зидан, доста је тврд. Изгледа двострук. Унутра му је земља више црна, а по крајевима бјелкаста. Дебљина му је различита. Може се мислити, да је то добио, када су га опјецали, или пак можда је оно с поља обојен. — Четврти је рб дебео 8 мм. Земља, од које је зидан, јест црвена иловача. Ова се налази у близини тога гробља, скоро по свим странама приточкијем. Тврд је. — Пети је рб дебљине 12 мм. Земља је црна, подобна земљи и зидању данашњих лонаца у овој околини. Земље таке налази се у близини гробља на Бијелом брду. Шести је рб подобан по земљи првом рбу, само је овај много тањи (4 мм.). — Седми је рб зидан од бијеле земље. Рб је мекан и извана ишаран попречним и усправним пруцима. Био је обојен мрком бојом, која се и сад добро познаје. Дебљина је рбу 7 мм. Рб је морао бити од неког љепшег суда. — Осми је рб најфинија радња. Боја је земље, од које је озидан, бијела. Рб је танак 3 мм. Веома је мек, споља ишаран усправним и попречним пругама — пруцима. Смеђом је бојом обојен изнутра и извана. Боја се добро познаје. Лаган је, те би се могло мислити, да је направљен од истиве, мјесто да је зидан. Друга врста урна — налик је на здјелу (ћасу) (*слика 2 [1/5]*). Величине су различите, облика скоро једнаког. У ове, коју нам показује слика, дно је у премјеру 13 цм, зјало 35 цм., дубљина 10 цм.

2

У трећу врсту бројимо камене урне. Оне су облика једнака, али различите величине, изгледају као мале качице. Нашло их се доста таке врсте, али су већином разлупане или оштећене. Може се наслутити, да је неко овдје већ копао и може бити благо тражио. Важно је, што се је у тој урни т. ј. у њезиној издубини нашао лонац (урна), што је предочен у слици 1. У другим каменитим пепелним гробницама није било оваких лонаца. Камените урне израђене су од меког камена (врста вапненца), који се копао у старија времена без сумње из мајдана близу Бишћа, гдје се и данас копа таки камен. Све камене урне облика су ваљкасто-округла, неке су слабије а неке врло лијепо отесане

без икакове шаре. Неколике се чувају у цркви приточкој. Шупљина им иде у округластој издубини до близу дна, а у неких до половине. На средини има их прошупљених са малим отвором, а неке су и цјелокупне. Тако исто виде се шупљине и у неких лонаца (урни), а у неких опет нема ових шупљина. На једној каменој урни примјетити се може на дну извана знак „XV“, као римско петнаест.

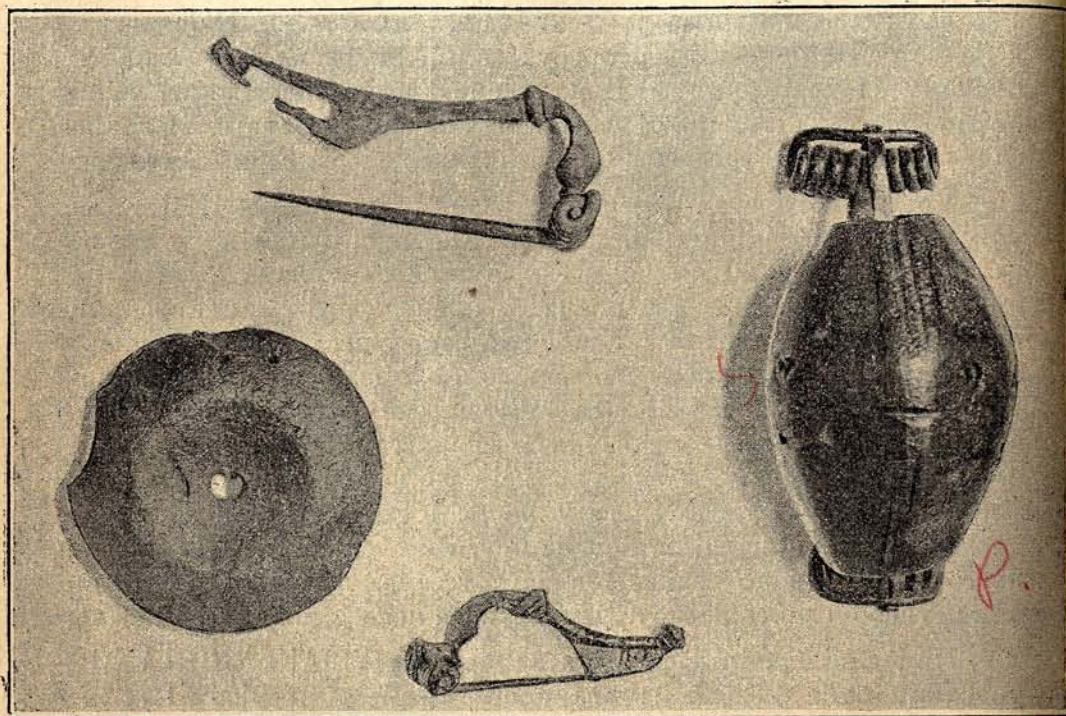
Нађосмо још нешто, наиме издубљену плочу, налик на малу здјелицу; мислимо да се је у њу пепео постављао. Гдје и гдје нађосмо пепео постављен и просут на просту земљу, а покривен плочом. Покрај урни налазили смо доста пепела, у којем бијаше остатака ситних изгорјелих бијелих костију. Незнамо баш право, или је тај пепео од жртава или од сажганих мртваца.

Урне закопане су у земљу у разним дубљинама. Најдубље у земљи бијаху један и пол метар. Па онда и при врху земље налазе се за 30—40 цм. Многе гробнице са урнама стајаху на ивици громиле, скоро све плоча до плоче, а рјеђе су по средини громиле. Из посматрања би се могло закључити, да су урне све на ивици громиле стале као какове полице, које су плоче покривале. Урне, ма које врсте, настављене су на голу земљу, рјеђе на плочу, која је уоколо утврђена ситним камењем, а за тим метнут је поклопац од камена, који се наслањао на друга четири или више камена да се урне не дотиче. Поклопци (плоче од камена) на урнама, разноврсни су и по величини и по грађи; неке су плоче јако велике, лијепо отесане, округле као лопар или четвероугласте. Неке су нашаране, а неке с крајева написане.

На једној такој плочи стоји написано: IVLIANI NIGRI VXOR уз слику рибе (делфина); ова плоча мјери у премјеру 1·71 м.; дебљина јој је 12 цм. Друга четвероугласта плоча равне је површине; са стране виде се међу двијем звијездама ова писмена: V S·DEN X·G·H·E·S. На трећој плочи види се слика војника под кацигом с копљем у руци. Једну врло велику плочу нађосмо од тврдог вапненца доста дубоко у земљи. Та је плоча огромне величине. Облик јој је у виду елипсе. Једва је извалише петнаест момака. Под њом нађосмо на средини саме рбине од урне, коју је тежина њена и велики слој земље смрвио. Још су се могле видјети жуте грудице земље, сигурно остатак од пепела. Такова шта види се и код других многих плоча.

Прва урна, коју нађосмо, бијаше покривена плочом четвероугластом. Осим пепела, што у њој бијаше, нађосмо четири фибуле и један утарак. Фибуле су као и утарак од бронца, добро су сачуване, и лијепо израђене, како се види из *слика 3 и 4.* (скоро наравна величина). Чудновато је то, да око ове урне нађосмо један на другом четвероструке рбове назидане у наоколо урне и ови бијаху иловачом замазани и

утврђени уз урну. Мнијење би се могло свести на то: да је родбина, када би ново-умрли био сажган, пепео његов донијела и у стару урну — у фамилијарну гробницу — поставила а нову урну разбила па око старе назидала, или пак обратно, стара урна би се разбила и у нову пепео преручивао, а најдражи накит покојников у пепео положио. Та је урна стајала у земљу дубоко укопана за 1·2 м.

Слика 8 (скоро наравна величина.) Слика 3 (скоро наравна величина.) Слика 4 (скоро наравна величина.) Слика 7 (скоро наравна величина.)

У другој урни нађен је један колутић (халка), с обје стране једнака облика, и једно пуце (дугме), које на средини има петљу. Уз то се у истој урни нашао један утарак од бронца у виду плоче, са некима шарама и шупљинама, коначно и два зрна од ћилибара на средини шупља. Урна бијаше покривена округлом плочом као лонац. Осим пепела бијаше у тој урни мањи остатак од лубање и јабучице од гнатова. Друге кости бијаху у малим ситним комадићима у пепелу. Од прве урне бијаше ова урна близу метар. У дубљини земље била је један метар.

У трећој урни нађено је у пепелу наруквица (гривни) и игала од бронца. Обје су ствари сачуване добро и лијепо и управ мајсторски израђене. Завијуци, који се на наруквици виде,

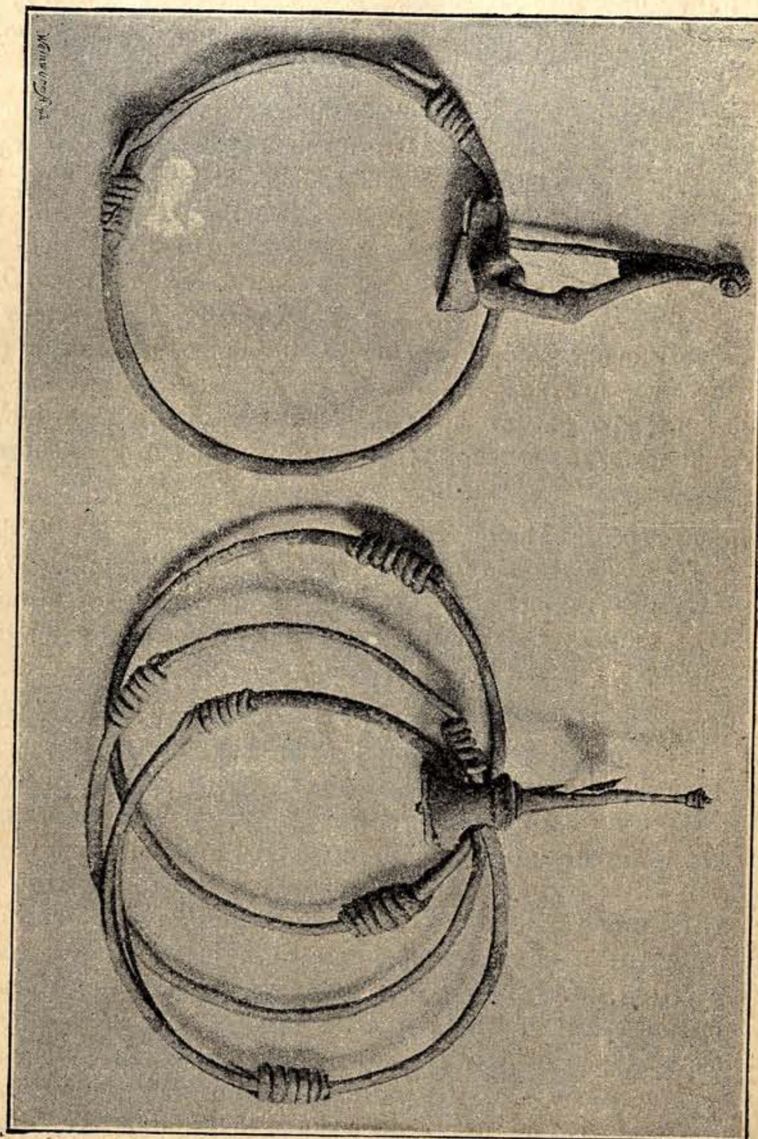
могли су се по вољи помицати, као и код других наруквица те врсте, те се тако наруквица могла стегнути и раширити. Ушице у игле пробјене су у металу. Нађосмо надаље два утарка од бронца и један од неке друге ковине, најприличније од гвожђа, јер га је рђа уништила. Овај је утарак налик на прстен. Урна ова нађена је метар под земљом, а била је покривена четвероугластом плочом. Покрај урне споља нађен је један велики кутни зуб од неке животиње.

Четврта урна, коју нађосмо, бијаше трострука, т. ј. три рба један на другим у наоколо. Слична је првом лонцу. У урни су тој нађене двије наруквице и двије фибуле (споне). Сва четири су комада од бронца у цијелости сачувана. Наруквица врло је лијепа, те радња доста умјетно изведена. По грађи својој може се рећи, да је најљепша од нађених наруквица (*слика 5*, скоро наравна величина). Друга је наруквица на једном мјесту прекинута. Фибуле су добро сачуване. Једна се разликује од других свију тиме, што се на њој види нека бијела пјена, као да је посребрена; то се на другима фибулама не примјећује. И ову је урну покривала плоча; нађосмо је под површином земље на 1·5 м.

У петој урни нађене су три наруквице и једна фибула. Нађене су ствари биле онако спојене, како их *слика 6* (скоро наравна величина) приказује. Цијеле су, те све једнаке величине и грађе. Од пепела не бијаше ни трага. Урна, у којој су биле ствари, камена је и са једне стране окрњена.

У шестој урни нађена је фибула (*слика 7*, нешто мања од наравне величине) и један колут (*слика 8*, нешто мања од наравне величине). Од свију ствари, што се ту нађоше, ове су двије ствари најљепше. Фибула ове врсте ријетка је. Састављена је и направљена од ћилибара и бронца. Ћилибар је, како се види, кроз центрум уз дугуљ проврћен; овуда је провучена плосна шипка од бронца и са сапоном и сапонском иглом умјетно спојена. С лица нема никакове шаре, осим што је на хрпту нарезана, те уздуж од средине с пруцима, који се једва могу примјетити, испружана уздуж и на крајевима на четири мјеста са обје стране прошупљена. Ове шупљине можда су служиле још за други који накит, који би се ту причвршћивао, као данас опточена цванцика. Ћилибар је боје црвенкасте и на свијетлу прозрачан. Урна, у којој та фибула бијаше, ништа се од других не разликује, премда се може мислити по овом јантару, да у тој урни почиваше пепео одличне неке особе, која је китила своја прса том најскупљом ствари старога вијека. Осим фибуле нађен је у тој урни у пепелу колут од јантара. Колут је на средини шупаљ. Такођер на ивици колута с једне стране стоје три мале шупљине, ваљда за поткит.

У седмој урни нађене су двије фибуле и једна игла. Све су три ствари од бронца. Сачуване су у цијелости. Ушице су у игле савијене. Урна лежала је у земљи 0·5 м. под површином, бијаше покрита малом четвороуктном плочом.

Слика 5 (скоро нарaвна величина.)

Слика 6 (скоро нарaвна величина.)

Осма урна, коју нађосмо, бијаше такођер од камена. У њеној издубини стајаше лонац (види слику 1.) а у лонцу нађосмо пепела. Тај је лонац најздравији од свију других. Нађосмо у њему покварену фибулу и један утарак. Обје су ствари од бронца. Уз урну нађена је и мала посудица у цијелости са два рукатка (*слика 9* [1/3]). Урна у земљи стала је дубоко 1·2 м.

Нађосмо у земљи пригодом копања двије наруквице од бронца. Разликују се од других тиме, што су прављене од плосната бронца, који је изнутра удубљен, дочим су остале наруквице обле. Јесу ли из једне добе, то ће стручњаци просудити. Ове двије наруквице бијаху око ручних гњатова (цијеви). Гњатови бијаху скоро сасвим изагњили. Нађен је покрај гњатова на наруквицама мали остатак од лубање и цијели зуби.

Слика 9.

То је изузетак у овом пепељном гробљу, да тај мртвац не бијаше спаљен, него му бијаше цјелокупно тијело положено у земљу. —

Ово написасмо највише за то, да обратимо пажњу наше владе на то мјесто, које управо обилује оваким стварима. Мислимо, да би за цијело више тога нашли били, да нашу радњу кукурузово орање није прекинуло, јер гробиште лежи управо на њиви, која се оре и сије.

Ми знамо, да наше описивање не може поднијети стручњачког суда, али тек нам је намјера, да наша опажавања припоћимо онако како умијемо. Желимо, да овај чланчић потакне нашу владу и музеј босанско-херцеговачки, да што прије испита овај предио, јер по нашем скромном мнијењу заслужује сваку пажњу. Нађене ствари дарујемо нашем музеју, желећи му сваки напредак.

Rimski grobovi kod Han-Potoka blizu Mostara.

Piše rudarski satnik **V. Radimsky.**

Kad sam u maju ove godine jednoć putovao kroz Mostar, rekoše mi, da je blizu Han-Potoka godine 1882. tadašnji potočki žandarski stražmeštar iskopao rimski sarkofag, u kome je bio kostur s mnogim zlatnim nakitom.

Sarkofag u ono vrijeme samo onoliko otkopaše, da se je mogao odići poklopac, koji je tom prilikom, na žalost, prelomljen, i da su se mogle povaditi dragocjene stvari, koje su bile unutri, i tako dônji dio ostade sasvim u zemlji. Daljim raspitivanjem saznadoh samo, da je onaj žandarski stražmeštar već davno ostavio službu u ovim zemljama, a niko mi ne znade reći, gdje sada boravi.

Pošto sam znao, da će skori službeni put inžinira okružne oblasti u Mostaru, gospodina Huga Jedlička navesti kroz Potoke, zamolih ga, da tom prilikom sarkofag sasvim iskopa, kako će se

moći vidjeti, da li po spoljašnim njegovim stranama nema kaki natpis ili kaka škulptura.

Gospodin Jedlička na to najmi na samu mjestu dva radnika, koji će pod paskom jednog tamošnjeg žandara izvaditi sarkofag. Ali kad se je pred večer opet vratio onamo, gdje su kopali, nagje, da su tik do poznatog od prije sarkofaga otkopali još jedan manji, s kosturom jednog djeteta. Ujedno mu dotični žandar uruči lijepe stvari, što su nagjene pri kosturu, koje pri mojem prolasku kroz Mostar predade za naš zemaljski muzej, izuzevši jedan duplikat, t. j. jednu fibulu.

Po mojim službenim prilikama dospio sam tek u oktobru 1890. g., da ono mjesto obagjem i ondje nastavim otkopavanje. Ali moradoh u tome doskora da prestanem, jer po njivi, koja se onoga mjesta hvata, ne mogoh kopati bez privole njena gospodara i tako ovoga puta ne bje nikake koristi.

Tom sam se prilikom raspitao i u onih radnika, koji su kopali god. 1882., i u onih, koji su ove godine kopali, pa o prilikama, u kojima se oba puta kopalo, mogu da izvijestim što slijedi:

Han-Potoci leže 11 km. sjeverno od Mostara uz cestu što vodi u Sarajevo, te tamošnja pristala zgrada služi kao kasarna tamošnjoj žandarskoj postaji. Tik do hana vodi preko potoka, što dolazi od sela Potoka lijep kamenit most, kome je u parapetima uzidano 8 obragjenih, starobosanskih nadgrobnih ploča.

Neposredno na jug od mosta dijeli se od ceste prama sjevero-istoku put prama selu Potocima, a jugo-istočno kraj toga puta, po prilici 25 metara od ceste leži ono mjesto, gdje su se našla ona dva sarkofaga. Baš se lijepo vidi, da se je ovdje na većem prostoru vadio šljunak, te je time zemljište udubljeno i nastao je otkopavanjem jugo-istočno kraj puta po prilici 2 metra visok nasip.

Takvo kopanje šljunka valjda je i godine 1882. bilo povodom, što su našli onaj jedan, pliće sahranjen sarkofag.

Odmah iznad nalazišta ima uz oranicu jedna djelomice već otkopana okruglasta gomila od krupnijeg šljunka, za što mi prije kazivahu, kao da su sarkofagi zasuti gomilom. Ali vapnjenaci te gomile nemaju onu izvjesnu, sa starine sivu boju, po kojoj se hercegovačke gomile već iz daleka poznaju, te ja za to mislim, da je ta gomila postala istom kašnje nagomilavanjem prugja, pokupljena po šljunkovitoj oranici. Za to one rimske grobove, što su do tih gomila, smatram ravnim grobovima.

Kad sam ja onamo prispio, bili su sarkofagi već preneseni u žandarsku kasarnu i ondje deponirani. U većeg nije bilo polovice poklopca. Kašnje tu polovicu nagjoh, gdje su je upotrebili kao mostić, koji vodi preko jarka uz cestu k žandarskoj kasarni. Na to će valjati paziti, kad se to kamenje bude vozilo u Sarajevo. Kosti od kostura pobacali su pri iskopavanju sarkofaga megju iskopanu

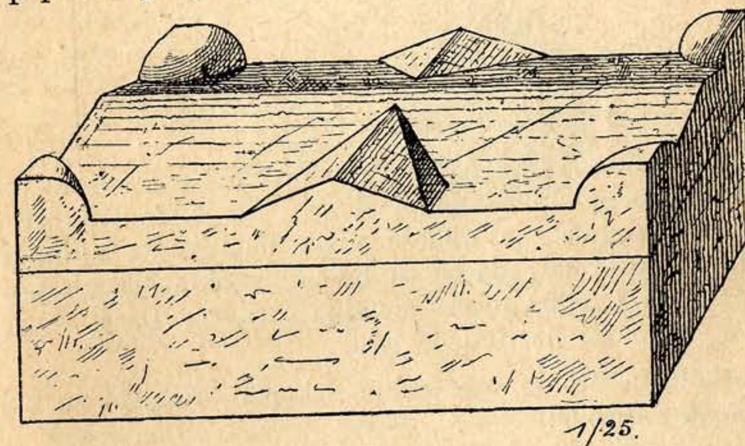
zemlju, pa pošto su, gdje su i onako otprije već bile slabo očuvane, time još više bile oštećene, nijesam ih mario potražiti.

Oba su sarkofaga stajala usporedo a 15 do 20 cm. narazdaleko, obrnuti dužinom od istoka k zapadu, a uzglavjem na zapad. Dno manjeg sjeverno smještenog sarkofaga bilo je nekih 160 cm. ispod površine, a dno većeg bilo je oko 30 cm. više.

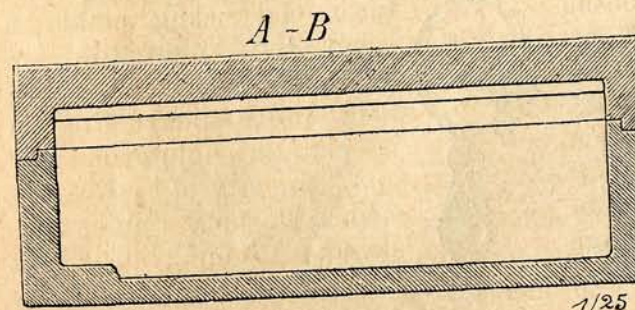
Vapnenac, od koga su gragjeni sarkofagi, kao i oblik obiju bijahu posve jednaki. Poklopci s gornje strane imaju oblik krova, s obje strane u sredini po dužini imaju po jedno poprečno čelo, a u svakom kutu po jedno malo uglovito začelje, koje sastoji od krugljastog isječka.

Ni na kojem od tih sarkofaga nema ni natpisa nit ikakog ornamenta.

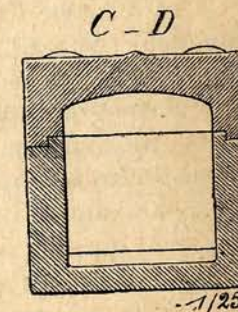
Slika 1 prikazuje nam oblik, *slika 2* presjek po dužini, a *slika 3* poprečni presjek većeg sarkofaga.

Slika 1.

Slika 2.

Slika 3.

Ovo su mu dimenzije:

Cijela spoljašna dužina	212 cm.
„ „ širina pri uzglavju	74 „
„ „ „ na podnožju	72 „
Ukupna spoljašna visina	81 „

Spoljašna visina dônjeg dijela	51	cm.
„ „ poklopca	31	„
Duljina nutarnjeg prostora	188	„
Širina „ „ pri uzglavju	50	„
„ „ „ „ podnožju	48	„
Dubljina nutarnjeg prostora od 2 ½ cm. debelog zuba na strani dônjeg dijela izmjerena	41	„

U manjeg sarkofaga primijetilo se, da je strana pri podnožju već otprije izbijena, a sarkofag produžen nadostavljenim kamenitim pločama. Očevidno je bio prekratak za dijete, koje se je imalo u njemu sahraniti.

Spoljašna mu dužina donde, gdje je prelomljen, iznosi	118	cm.
„ širina pri uzglavju	52	„
Ukupna spoljašna visina	50	„
Spoljašna visina dônjeg dijela	30	„
„ „ poklopca	20	„
Širina nutarnjeg prostora	30	„
Dubljina nutarnjeg prostora dônjeg dijela, izmjerivši je od gornjeg brida okvira	20	„

Kad je godine 1882. žandarski stražmeštar otvorio veći sarkofag, odmah je pokupio i odnio stvari, što je unutri našao, tako da mi dotični radnici ne umješe ništa potanje za njih da kažu. Samo toliko rekoše svi, da je tu bilo kojekakih zlatnih predmeta, uz to i prstenja i jedna oveća metalna kutijica. Da li se je našao kaki novac, niko mi ne umjede reći.

U sarkofagu, što je ove godine iskopan, nagjeni su ovi predmeti uz kostur dječiji:

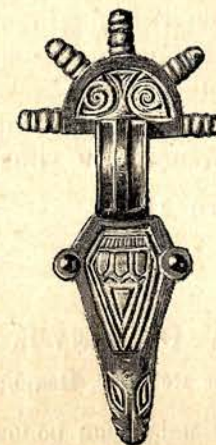
1. Uz glavu dvije zlatne naušnice *(Sl. 4.)*. Ove sastoje svaka od jednog prostog zlatnog koluta s nataknutim filigranskim košićem i privješenim nastavkom. Nastavci, koji su pri rubu udubljeni, s gornje su strane ukrašeni zelenom polukrug-ljicom od nekog stakla a ispod toga plosnatim kamečkom od plemenitog granata (almandina). Premjer je zlatnim kolutovima 16 mm, premjer je i visina košićima 9 mm., duljina nastavaka 17 mm., a najveća im širina 7 mm.

Slika 4.

2. Na mjestu do vrata bijaše nakit, koji sastoji od čistog granatnog zrnca u sredini i 4 trostruke zlatne cjevčice *(Sl. 5.)*. Premjer zrnca 8 mm., dužina cjevčica 13 mm. a debljina im 4 mm

Slika 5.

3. Ondje po prilici, gdje bijahu prsa, dvije sasvim jednake fibule od srebra izmiješana s obiljem bakra, s prednje strane pozlaćene i ukrašene svaka sa dva uložena oka od almandina *(Sl. 6.)*. Cijela im dužina iznosi 85 mm., najveća širina 42 mm. Dr. Much priopćuje u svome atlasu[1]) na tabli XCV. Sl. 10. sliku jedne fibule iz B ö k e n y - M i n d s z e n t a kod S e g e d i n a u U g a r s k o j, koja je veličinom i oblikom našoj gotovo posvema ravna, te se od ove u glavnom samo time razlikuje, da u mjesto dva ima 4 uložena oka.

Slika 6.

4. Isto tako u predjelu prsa bijaše sploštena okrugla kutijica (bula) od srebra, 40 mm. visoka i 60 mm. u premjeru *(Sl. 7.)*. Na jednoj su strani obje polovice kutijice spojene jezičastim šarnirom, kroz koji je provedena žica, na svojim krajevima zauzlana, o kojoj je vjesila kutijica. Na drugoj strani ima mala brnjica za zatvaranje, kojoj remenka dakako više nema.

Slika 7.

5. U toj su buli dva zrnca jantara, različite veličine. Veće sa 24 mm. u premjeru, 10 mm. visine i u širinu od 5 mm. probušeno; manje nasuprot s premjerom od 15 mm., visinom od 10 mm. i probušeno na 3 mm.

Gospodin J o s i p S z o m b a t h y, kustos u c. i kr. dvorskom muzeju u Beču, kome sam pokazao te zanimljive predmete, meće ih u vrijeme seobe naroda i to na kraj četvrtog vijeka po Hristu.

Oblik nagjenih fibula tipičan je za doba seobe naroda i po svoj srednjoj Evropi rasprostranjen. Filigranski košići u naušnicama sjećaju pak na slične ukrase na naušnicama iz rimskih grobova kod K e s z t h e l y a na B l a t n o m j e z e r u u U g a r s k o j, koje se pribrajaju drugoj polovici četvrtog vijeka[2]).

Isto su tako sve pojedinosti zlatnog nakita o vratu, kao i srebrene bule karakteristične za doba seobe naroda.

---

[1]) Kunsthistorischer-Atlas. Herausgegeben von der k. und k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- u. historischen Denkmale. Od dra. M. Mucha. Beč. 1889. Dio I.

[2]) Dr. Wilh. Lipp. Die Gräberfelder von Keszthely. Budimpešta 1885. str. 270.—273.

Ima dakle mjesta označivanju grobova kod Han-Potoka kao rimske grobove. Ne doduše u tome smislu, kao da su to baš Rimljani morali biti, koji u rečenim sarkofazima nagjoše dugovjek pokoj, već u tom smislu, što se uopće nalazi pojedinih pokrajina iz doba rimskog gospodstva nazivaju rimski.

Sarajevo u novembru 1890.

Развалине у бањалучком котару.

Приопћио **Петар С. Иванчевић.**

Бањалука без сумње има најљепши положај од свијех вароша у Бос. Крајини — негдањој крвавој хаљини, а мирне би душе рекао и у цијелој Херцег-Босни, јер не само да сама варош има диван и романтичан положај, већ и сва околна села (што бањалучком котару и окружју припадају). Кад пођеш кроз бањалучка села, не можеш се сит нагледати божије природе — и нехотице се сјетиш ријечи српског пјесника старине Ненадовића:

„Ох природо! ох премила!
Сваки листак књиге твоје,
Свако словце — ма најмање
Милиона злата стоје!“ . . .

А најромантичнија су села на јужној и југо-западној страни. Но не само да Бањалука има диван положај, већ је пуна-пунцата стародревнијех развалина и другијех историјских ствари, које нас сјећају на прошлост миле нам отаџбине.

* * *

На југо-западној страни од Бањелуке у даљини од 6 добријех коњаничких сахата у селу Радманићима на југо-источној страни истог села има један бријег од прилике 15—30 метара висок. На томе бријегу виђају се остаци од стародревне грађевине. Народ цијели овај бријег зове „Градином.“ Приступ овој градини ни с које стране није мучан, а с источне је стране понајбољи. На поменутој градини није се никаквих особитих знакова налазило. Једино може се судити, да је негда какав град био, или фортица, по данашњем опкопу, који се још око цијеле градине распознаје. Но рекао бих да ће најприје бити пошљедње, т. ј. фортица. На источној страни од ове градине добро се познаје, гдје су главна врата била, а и пут се познаје, који је водио у град. Градина је данас обрасла смреком и трњем. Неки тежаци из мјеста носили су одавде камен за градњу кућа и веле да је све сами вапненац. —

„Грчка главица“, или како мухамедовци веле, „Кочића главица“, на јужној је страни од поменуте градине, а у селу Раткову на једном брду, које је од прилике преко 80 мет. високо. Овдје се познају зидине и преграде од некадашњих одаја, а друго што се не може примијетити. Овој се развалини може пријећи са свију страна, али пјешице, а богме свак,

који хоће да на брдо изађе, мора се ознојити. „Кочића главицу“ назваше мухамедовци због тога, што под тим брдом још од давнина стоји српско-православна породица Кочићи, а „Грчком главицом“ зове то брдо народ, јер веле, да је ту био град грчке краљице, о којој ће бити послије говора.

„Љиљановац“ је на југо-источној страни од „Грчке главице“, а у селу Стричићи, на једном брду, које је подоста високо. Ни на овом брду, односно развалини нема каквих особитих знакова, него се само познаје, гдје је зид био, а и путеви се познају, који су у негдашњи град водили. Између ова два брда, т. ј. „Љиљановца“ и „Грчке главице“ на једном равном пољу, а у селу Лисићима виде се остаци од српско-православне цркве, која се је по народном казивању „Ружица“[1]) звала. И дандањас се темељ од ње познаје, а окренут је према истоку, што је живи доказ, да је ту српско-православна црква била. Црква „Ружица“ удаљена је како од „Грчке главице“ тако исто и од „Љиљановца“ преко један сахат, а пут је до ње раван као по длану, јер је све само поље. Народ ово мјесто, гдје је некад црква била, зове „Клисина“ (Клиса). — Недалеко поменуте црквине има старинско гробље са великим плочама, које народ „мраморима“ или стећцима зове; на плочама не може се никаква натписа видјети ни примјетити, него једино кад се добро разгледају, могу се видјети знаци крста.

* * *

Ништа није теже, него код нас у поносној Босни и посестрими јој кршној и јуначној Херцеговини латити се доказивања, чија је ова или она развалина била и ко ју је зидао, јер у нас у пређашња времена није било каквих записника нити љетописа, у које би се знаменитије ствари или догођаји забиљежили, па да се данас тачно зна. Не, тога с ову страну Саве воде хладне и Дрине воде брзе није било, већ је отац приповиједао сину, а син опет своме сину и тако ти је то ишло све од уста до уста, а од кољена до кољена; па тако и о поменутим развалинама наш народ нешто приповиједа и нагађа, а богме и народно приповиједање није увијек без темеља.

Ево што нам народ приповиједа:

Е, момче! на оном брду у Раткову и Радманићима био је град грчке краљице, а у селу Радманићима имала је краљица своју стражарницу, гдје јој неки дио војске стајао. У селу Лисићима имала је цркву „Ружицу“, којој је храм био св. Димитар (26. окт. по ст. кал.). Кад је она те своје градове зидала, онда је толико много иргета (радника) имала, да се је камен од ријеке Гомијонице два сахата далеко све из руке у руку додавао. Кад би у цркву ишла, то би прострла кадифу, те по њој лијепо од куће ишла. Веле, да су по свем пољу, које је преко 2 сахата дугачко, а један широко, куће биле, те да се је с једне куће на другу мостити могло. Краљица је била јако побожна, али наопака и строга, име јој било Јелена. Веле, да се је „Љиљановац“ по њој и назвао, јер у нас говори народ

---

[1]) То подсјећава на цркву „Ружицу“, која се почесто спомиње у народним пјесмама. Оп. ур.

„љељен“ за јелен и „Љељена“ за Јелена. Прије него што је на њу непријатељ ударио, изашла је она наврх свога града у Раткову и виђела непријатеља, који је прама њој ишао, те је тад изговорила ове ријечи: „Ала Јелена, Јелена, ала ме јутрос змија ујела.“ Од тог времена сва околна села, којих око 15 има, добила су име „Кол-Змијање“, које име и дандданас носе[1]). —

* * *

У селу Кмећанима има један бријег, ког народ „Пашином-громилом“ зове.

О овој „Пашиној-громили“ и њезину имену народ приповиједа овако:

Кад су Турци пошли на Бихаћ, да га бива освоје, јер тад бијаше у каурским шакама, онда ти паша, кад је дошао (из Травника) до села Кмећана, а недалеко — (један чејрек сахата) од српско-православног манастира „Гомијонице“ заповиједи, да сваки од његовог аскера по један камен на поменути бријег донесе, бива да види, колико аскера има, те да по томе суди, смије ли бива на Бихаћ ударити. Пошто сваки по камен донесе, то ти онда јаве паши, а паша кад угледа силно камење чисто се зачуди, јер није знао, да има толико аскера.

Отален се паша упути управо на град Бихаћ и лијепо осване код Бишћа, као што нам и народна пјесма вели:

„Сунце грану, а војска освану
Око Бишћа града бијелога,
Силни Турци, да их Бог убије!
Па га бију три недјеље дана,
Нит одбише дрва ни камена,
Нит знадоше откуд су му врата.“

Тада је Бихаћ, како ми рече старина Миле Марјановић од својијех 110 година, пао у турске шаке, а онај бријег, гдје је аскер камење наносио, назва се по паши „Пашина громила“, те тако се и данданас зове. —

[1]) У Босанској Крајини често ћеш пута чути о некаквој грчкој краљици, а неки је зову и „црна краљица.“ У крупском котару у околини села Отоке имаду остаци од некакве развалине и народ вели, да је то био град „црне краљице.“ У котару Санског Моста у селу Дабру има црна вода и веле, да се је по „црној краљици“ назвала. У бањалучком котару имаду још неке развалине, а и у котару Бос. Градишке; за све народ приповиједа, да је „црна краљица“ зидала. — П. С. И.

Crtice
o životu gmazova, koji žive u Bosni i Hercegovini,

od

Otona viteza Tomassini-a.

(Pisac sebi pridržava sva prava, naročito pravo prijevoda u strane jezike).

(Nastavak članaka u II. III. i IV. broju Glasnika od god 1889., i u II. i III. broju od god. 1890.)

Djelovanje upeke.

Djejstvo je upeke ove zmije i u prividno jednakijem prilikama opet vrlo različito. Ja sam sebi pribavio dosta iskustva o mnogijem pošljedicama upeke i kod ljudi i kod životinja.

Sve ptice brzo uginu od zmijskog otrova. Ptica, koju bi pješčarka uhvatila, još bi se dobro razmahivala; ali odmah poslije upeke svaka bi se ptica umirila već poslije kakovijeh deset sekunada tako, da bi još samo zijevala. Gušterovi bi se savili prijednjim i zadnjim dijelom tijela prema gore, kada bi ih pješčarka ujela za legja i obično ne bi daleko otišli, a u mnogijem slučajevima nijesu ni maknuli s mjesta, već su na istom mjestu uginuli poslije po sata. Miševi često odmah uginuše, a kadikada opet trčahu još neko vrijeme na okolo i življahu po gdjekad i po pô sata. Sve te različitosti dešavahu se i u jednom te istom danu, pri jednom hranjenju i u onijem slučajevima, u kojijem su spomenute životinje ugrižene bile i od takovijeh pješčaraka, koje nijesu za više dana svoje otrovne zube upotrebljavale. Pri jednom hranjenju pobješe miš, kojeg je zmija upekla bila. Već od prije gladna počne ga tražiti, ali ga brzo ne nagje i okane se traženja. Megju tijem ugine miš u nekom uglu i bude požderan od druge zmije. Sada pustim u kafez drugog zdravog miša, ali ovog opet ujede ona prva pješčarka (koja se već nasitila bila, dakle se već umirila, jer joj je od prvog miša proteklo samo četvrt sata) i to, baš kao i prvog, u samu glavu; miš uginu bez cika, brzo kao munja, još u čeljustima zmije i prije nego što je imala vremena da ga ispusti, kao što to zmije sa miševima uvijek čine. Kada miševi brzo uginu, onda se ni malo ne nadmu, a žive li još neko vrijeme, onda su kao naduti i ne mogu se više s mjesta maknuti. I kod drugijeh životinja bile su pošljedice u isto vrijeme različite i često se dešavalo, da je druga upeka bila žešća, što više i to, da je poslije istom minule, četvrta bila još isto tako žestoka, kao i ona prva. Ali se ipak ponavljanjem upeke pravilno gubi njihova opasnost.

Djelovanje upeke kod ptica i pasa.

Čavke, svrake i vrane uginule su poslije četiri do devet minuta, samo ako su ugrižene od prilično odraslih zmija; kadikad, ali rijetko, živjele su dulje vremena. — Mojoj četverogodišnjoj kuji glatke dlake, koju je ugrizla pješčarka kod Banjeluke za donju gubicu, oteklo je lice samo do očiju, a glava iza očiju baš ništa. Ja sam joj britvom razrezao nagriženo mjesto, iz rane istisnuo krv, oprao je karbolrom vodom i tijem dobro progje bez svake druge pošljedice. Ptičara (psa) glatke dlake ugrize pješčarka mjeseca augusta kod Mostara (na mostarskom blatu) kraj nosa za gornju gubicu i pas potuži. Na brzo za tijem oteče mu lice, za po sata cijela glava, a kasnije i vrat. No poslije dva dana splasnu mu otok i za cijelo vrijeme ne mogahu se opaziti nikakove dalje otrovne pojave. Poslije upeke drugog dana, pas opet žderaše i ne imaše nikada prekomjerne želje. Taj isti pas nije dobivao nikakovijeh protivulijekova. Malog mišara (psa zvana: „Rattler“) oko polovine augusta ugrize pješčarka kod Nevesinja, u bradu. I kod ovog psetanceta razidoše se pošljedice, kao i kod prijašnjeg. Onako malen izgledaše sa

svojom nakaženom, debelom glavom vrlo čudnovato, ali bijaše ipak sa svijem veseo, premda ne mogaše gledati radi oteklijeh kapaka. Živinarski liječnik mu je, bez rezanja, samo ranu oprao manganokiselim kalijem i ništa više. Navedene slučajeve vidio sam sâm sobom, a mnogi drugi pripovijedali su, da su ovakovi slučajevi prošli isto tako. Samo iz prirodopisnijeh knjiga i od nikog drugog, ne mogoh saznati, da je pas uginuo od zmijske upeke.

Mačke, mlade i odrasle, koliko sam ih se samo dočepati mogao, uvijek sam pokušao, da ih ljutice ujedu; ali tijem ne nanesoh njihovijem gazdama nikakovu štetu. Naprotiv, oni mogahu, ako samo hotješe, oholi biti na svoje mačke, koje nešto iskusiše. Mačke bi ponajviše otišle tronoške, ali uvijek zdravo. Pa ni one, koje se još nijesu rastale sa materinom njegom, nijesam mogao tijem načinom usmrtiti. Samo jedno jedincato, još slijepo mlado mače, podleže pješčarkinom otrovu i ode mojoj sovuljagi u želudac. Tu mačicu upekla je zmija u zadnju nogu, koja joj je odmah počela malo po malo crnjeti i oticati. Poslije nekoliko dana svrši mlada nadobujna ptičja grabljivka. Druge mačke ili nijesu nikako otekle ili su otekle samo toliko, da se jedva poznati moglo. Za mačke sam izabirao dane, na kojijem sam iščekivao pozitivne pošljedice; ali sve badava, njima ne bi ništa. One ne htjedoše više s ljuticama nikakvog posla imati, već svaki put samo odoše sa dobivenim upekama.

O vrlo različitim pošljedicama zmijske upeke kod ljudi, slušao sam od vjerodostojnijeh ljudi; sâm sam gledao takove pošljedice, pa sam ih i na sebi samom dva puta iskusio. Po vjerodostojnom pričanju bijaše kod Prače u južnoj Bosni neki dječak, kojeg je, kad još bijaše dijete od dvije godine, pješčarka ugrizla u nogu. Noga se užegla i sa svijem istruhla. Poslije dvije godine imaše to dijete od koljena dolje zarašćen kusatak. Neki drugi odrasli Bošnjak — tako mi pripovijedaše, odmah poslije slučaja, njegov sluga — bude ugrižen od pješčarke mjeseca jula, jednog jutra, izmegju sedam i osam sati, takogjer u nogu. Taj čovjek umrije još istog dana poslije podne. U mjesecu augustu god. 1879 , kod Sarajeva, upeče pješčarka pri hvatanju jednog čovjeka u kožu izmegju srijednjeg i kažiprsta desne ruke. Upeka bijaše samo od jednog zuba, daklen ga nije zahvatila s obadvije otrovne kuke. On je ubi, jer mu ne bijaše udesno živu je nositi. Istom šest dana kasnije, kada mi je zmiju donio, razumio je od mene, da ga je ranila otrovna zmija (bijaše dobra po metra dugačka). Ta upeka nije imala nikakovijeh rgjavijeh pošljedica i progje kao i običan ubodac igle. Drugog čovjeka upeče zmija iste vrste sa obadva zuba, kada ju je uhvatio i meni donio, u donju stranu kažiprsta desne ruke, kao sa dvije igle i obadvije ranice okrviše. On u misli, da će mu pomoći, opere ranu svojom mokraćom. Kada je pak k meni došao, predam ga liječniku. No liječnik, budući da je poslije upeke prošlo više nego jedan sat, a ugrižen prst bio je samo malo otekao, ne učini ništa drugo, osim što mu poveza ruku oko korijena. Tome

čovjeku oticaše prst po malo, a poslije nekoliko sati i ruka prema palcu; a poslije dva dana skoro da se nije moglo ništa poznati. Godine 1882. nagjem čovjeka od kakovijeh šezdeset godina, koji mi pripovjedaše, da je izgubio nogu od upeke pješčarke. Kao što mi reče, bilo mu je devet godina, kad ga je pješarka ugrizla. Nozi mu bivaše sve rgjavije dok mu, poslije više godina, ne otpade. Bedro kusastog koljena bijaše mršavo, a samo koljeno maleno i zakržljalo, i od njega se pružaše zaoštrljen kusatak.

Protulijekovi.

Moji pokušaji u liječenju špiritom, postigoše začudan uspjeh. Usrijed ljeta dadoh čavki, koju je pješčarka ugrizla, četrnaest kavenih kašičica špirita; od njega joj ništa ne bi i ona ozdravi. Kada sam hotio, da zmija čavku ugrize, onda sam s njom zmiju dražio. Ta ista zmija došla je u ropstvo samo nekoliko dana prije toga i još nije dobivala hrane. Kada sam joj pustio čavku, ugrize je ispod koljena u goljenicu. Čavka skoči na rub sanduka, u kojem je kod zmije bila i tamo sjede, jer je bila pitoma. Ali jedva za po sata, sklopi oči i kao umorna nasloni se grudima na sjedalo, a brzo za tijem pade dolje i počne zijevati. Da vidim, je li žedna, dadem joj više kašičica vode. Bolesnica je željno vodu popila, ali je ipak i na dalje zijevala. Jedva da je prošlo kakovijeh šest minuta, kada se pričini, da je blizu svome kraju. Na to joj dadem punu kašičicu špirita vodom razblažena i ona otvori oči, ali se ne micaše, nego samo zijevaše. Sada joj ulijem u usta tri do četiri kašičice čista špirita, a čavka se za tijem brzo diže, kljun sklopi i počne teturati; ali poslije četvrt sata opet leže, nogama se praćkaše i zijevaše kao i prije. Budući, da mi se sada pričini, da je skoro izgubljena, pomislim, e joj niti špirit ne može više mnogo škoditi i dadem joj opet špirita koliko i prije. Pa gle, ona ustade i hodaše još dulje, nego iza one prve obilnije porcije špirita. A kada se je opet srušila, onda sam se primio radikalnog liječenja i dadem joj, kada sam vidio da podnosi rakiju, dobar kvantum, po duzine kavenih kašičica čista špirita. I od tog časa čavka ne leže više. Poslije jednog ili dva sata, kada se je rastrijeznila, poče sebi perje čistiti, ali ga ipak ne oglača; u ostalom pak, ne mogaše se primijetiti, da joj je rgjavo. Drugog jutra čuo sam je, gdje opet za hranom viče, nahrani se i ozdravi. Poslije tolikog uspjeha te čudnovate špiritne ljekarije, uzmem liječiti i druge vrste ptica. I zaista vidjeh isti uspjeh i kod drugih čavaka, svraka i vrana. Od prilike šest takovijeh ptica izdržaše to čudnovato liječenje i skoro sa jednakijem uspjehom. A kada ih nijesam nikako liječio, onda je svaka prije ili docnije uginula. Pošljedice zmijskog otrova najdulje je podnijela svraka; jer ona je zijevala još i drugog jutra. Bili joj bio još i tako kasno špirit pomogao, nijesam probao, nego sam je predao sovoljugi da ugine u

njezinom kljunu. Niti ta, kao što niti mnoge druge otrovane ptice sovoljugi ništa ne naškodiše. Mačke, koje mi za takove pokušaje stojaše na raspoloženju, moradoh poslije zmijske smrtne kazne sam ubiti, jer kako je već spomenuto, one sebi ne dadu od samog zmijskog otrova život uzeti.

U uvjerenju, da užitak rakije pruža najveću nadu proti zmijskom otrovu, primih se i sam toga srestva, kada sam došao u opasnost od pješčarkinog otrova. A kada mi k tomu još i sam liječnik rakiju preporuči, onda ona zavlada cijelim mojijem povjerenjem i ja vjerovah u dobar uspjeh.

Kraj Prijepolja na Limu, ugrizla me pješčarka oko po dvanaest sati prije podne na vanredno vrućem danu 22. aprila 1880. (pri lovu zmija) u gornju stranu zadnjeg palčevog članka lijeve ruke i to tako, da na dotičnom mjestu prodriješe oba otrovna zuba. Iz rana je isteklo samo toliko krvi, koliko iz dva lagana iglena uboda. Odmah, čim sam pješčarku u vreću strpao, sisao sam krv iz rana, rane sam razrezao i opet krv sisao. Tek poslije po sata došao sam liječniku. Iza upeke, docnije nekoliko sekunada, već se je opazilo, kako okolina ugriženog mjesta brzo otječe. Liječnik, koji sada imaše pred sobom već vrlo otječenu ruku, dobro proširi ranu na ugriženom mjestu i ižeže paklencem (lapisom), a za tijem mi metnu jednu podvezu oko korjena ruke, drugu više lakta, a treću, oko mišice niže ramena. Prije, nego što je u svemu prošao sat, presvodi se otok preko podveze na korjenu ruke, prsti otekoše i ukočiše se, te nalikovaše na varene kobasice. Kada je poslije upeke minuo od prilike sat dogjem kući i zgrabim spasonosnu punu litru ljute rakije, te je skoro na dušak ispraznim. U normalnim prilikama, morala bi me usmrtiti već sama tolika rakija. Za tijem sam žednio, ali ne smjedoh ni vode ni vina, jer mišljah, voda će mi naškoditi, a vino mi opet nije dosta jako. Kada poslije četvrt sata, kako ispih litru rakije, ne osjetih još nikakovijeh pošljedica, onda uzeh trideset i šest centilitara „alaša“, od kojeg sam bio namislio načiniti bolji „gin“. Od te druge rakije, koja se drukčije ne pije, nego samo pomiješana sa vodom, polovinu ispijem i za tijem legnem u krevet da se mirno predam pošljedicama, koje baš sada nastupiše. Oko pet sati poslije podne, kada sam, osjetivši se rastrežnjen, probudio se, odriješi mi liječnik podvezu oko korjena ruke. Sada se počne otok vidljivo širiti, baš kao kakovo pod kožu podmetnuto tijelo, sve do lakta, to jest, sve do druge podveze, preko koje se počne, kao prije preko prve, poslije dva sata uzdizati. Kako nijesam od jutra ništa jeo, osjetim glad; a kako mi je drukčije dobro bilo založim pečenja. Sat docnije, a u svemu šest i po od časa upeke, osjetim neku neprijatnost, vazduh mi se činjaše vrlo sparan unatoč tomu, što bijahu prozori i vrata otvorena. Oko sedam sati padnem za kratko vrijeme u nesvijest, ali se opet brzo liječničkom pomoći osvijestim i okrijepim. Na moje zahtijevanje ne

dadoše mi više rakije, nego limunade i drugo štošta, a docnije i vina. Još docnije popijem čaj i smirim se. Preko noći su metali na mene hladne obloge i ja sam dobro spavao. Slijedećeg jutra snimi liječnik podvezu više lakta, a otok se opet, ali sporije počne širiti, kao prije do lakta, tako sada od lakta do ramena. Što je otok dopro i do samog ramena, to nije bilo liječniku baš prijatno. Cijeli taj dan moradoh ostati pod oblogama leda. Jeo sam i pijo kao i obično; samo opreznosti radi, prepisivao mi je liječnik lako probavljiva jela. Tog cijelog dana osjećao sam prilično jak bol u nutrašnjosti srijednjeg prsta kroz cijelu ruku pa sve do pazuhe. Na ugriženom mjestu osjećao sam samo neprijatne pošljedice pregjašnje operacije, a uopće baš nikakovu osobitu bol. Na večer, dakle na koncu drugog dana, snimi liječnik i pošljednu podvezu. Za tijem se je počeo otok splošteno naprijed širiti. Mišica i ruka bijaše kao i prije, to jest debela i ukočena. Cijela bolesna ruka bijaše dva puta deblja od zdrave, do slijedećeg jutra otekoše grudi i legja sve do polovine tijela prilično jako. Pazuha se bijaše sva ispunila. Tim je postigao otok svoj vrhunac, na kojem ostade pri vrlo velikoj temperaturi i udaranju kucavice u ruci, unatoč ledu, koji se polagao dan i noć, punih šest dana, u jednakom obimu i vrlo topao. Istom sedmog dana, sa sporijim kucanjem, umanjivaše se i vrućina, ali ne i obim otoka. Otok treba da rašćeraju razdražljive obloge, koje je liječnik prepisao osmi dan poslije nesretnog slučaja. I zaista one su ga za nedjelju dana dosta rašćerale. Nutranja strana ruke prema pazuhi bijaše različite boje, ali tih boja nestade malo po malo i opet se pojavi prirodna boja. Prije, nego što su prošle tri nedjelje, bio sam potpuno zdrav.

Mjeseca augusta ugriže me vipera ammodytes, koja nije dugo bila u mom kafezu, a vrlo je nalikovala na jednu već pripitomljenu, te je s toga sa ovom i zamijenih, u srijednji članak kažiprsta s donje strane. Poslije toga ne nastupiše za kraće vrijeme skoro nikakove pojave, koje bi me uznemirile. A možda za to ne, što mi je liječnik odmah iza upeke dobro ispalio bolesni prst koncentriranom karbolnom kiselinom. Otok se je po nešto opažao tek poslije jednog sata i omegjašio se je skoro samo na ugrižen prst. I ostali prsti bijahu karbolnom kiselinom isto tako isprženi, kao i kažiprst, ali ne otekoše i zacijeliše za desetak dana. Kažiprst se pak vrlo zagnjoji na ugriženom mjestu i po riječima liječnikovijem ne bi izgleda niti poslije četiri nedjelje, da će zacijeliti. I unatoč tomu, što sam ga dnevno prao u karbolnoj kiselini, već se je kost vidjela; prst je bio upaljen i nešto otečen. Budući da takav napredak nije liječnika zadovoljavao, to naredi kupanje u klornom kreču, mjesto u karbolnoj kiselini. Poslije osamdnevne upotrebe tog klorokrečnog kupatila, liječnik se zadovolji i otpusti me poslije šestnedjeljnog liječenja. Ovaj put ne upotrijebih rakiju, jer mi liječnik reče, da se na meni nijesu pojavili pravi znakovi otrova, pa da bi za to u

takovom slučaju moglo biti djelovanje rakije više štetno, nego korisno.

Vipera aspis. (Die Viper).

Ovu zmije ljuticu, koju sam nalazio u južnom Tirolu u dolinama, visokim više od devet stotina metara nad morem, ne nagjoh nigdje niti u Bosni, a niti u Hercegovini. A budući je od nikoga niti ne dobih, to će po svoj prilici biti, da je nema u okupiranijem zemljama.

Pelias perus. (Rigjovka, šarulja. — Die Kreuzotter).

Sa pješčarkom u društvu, stanuje zajedno na hercegovačkijem visinama, na daleko i široko vrlo poznata rigjovka. U Bosni pak rigjovka je uopće dosta rijetka. Ja sâm ne dogjoh nikada na mjestima, gdje bi našao rigjovku, a po drugijem ljudima, mogao sam samo tri puta bosansku rigjovku vidjeti. Gdje se ona u Bosni, pa ako i rijetko nalazi, tamo mora da dobro napreduje, jer sam jednu vidjeo iz okoline Sarajeva, koja bi se baš skoro mogla računati megju najveće, koje se uopće naći mogu od te vrste zmija. Prvu rigjovku, koju sam u Hercegovini dobio, doneo mi je neki čovjek u duvankesi. Ja mišljah do tog časa, da uopće i nema rigjovke u Hercegovini i to s razloga, što joj ja za mog višemjesečnog hvatanja u okolini Gackog ne mogoh ni traga naći, i što mi moji pomagači obilježiše otrovnicom samo onu zmiju, koja ima roščić na nosu. Tako je nazvaše da je bolje žigošu. Za tijem uhvati spomenuti čovjek rigjovku bez svakoga straha, kao neotrovnicu i strpa je u svoju duvankesu, u kojoj mi je i doneo s veseljem, u misli, da je uhvatio sasvijem novu vrstu zmija. Kada sam oprezno otvorio duvankesu, prepoznadoh u zmiji potpuno zdravu, od prilike četrdeset centimetara dugačku šarulju. Da se je ona dala uhvatiti tomu nesmišljenomu čovjeku tako od šale, i bez svake obrane strpati u kesu, to je bez sumnje sasvim rijedak i izniman slučaj; ja barem ne znadoh nikada za tu rigjovkinu dobru stranu. U kafezu bi grizla sve, što bi kraj nje prošlo, ali sve ne žderaše. U drugijem krajevima, osim sasvim kršne gatačke okoline, gdje je ona sebi udarila temelj svomu prebivalištu na visini od hiljadu metara, ne nagjoh ni jednu šarulju cijelog ljeta 1881. godine. U obim godinama od 1885. do 1887., u kojijem sam poglavito sabirao u donjem i srijednjem dijelu neretvanske doline, i samo rijetko kada posijećivao manje visine ove zemlje, takogjer ne nagjoh ni traga šarulji. Ali kada sam godine 1887. u jesen opet stupio u gatačku okolinu, brzo se uvjerim da se šarulja računa megju našljednice hercegovačkijeh krajeva. Od tog vremena nalazio sam tu ljuticu na liniji Gacko, Avtovac pa do Korita skoro svuda, a jednog jutra čak dvije (obadvije skotne ženke) i to vrlo blizo jednu do druge. Šarulja nije dakle nikakova rijetkost. Na planinama možda bi se mogla naći na isto tolikoj, a možda i na većoj visini, nego što nalazimo pješčarku. Godina sabiranja 1888. uvjeri me megju ostalijem i o tom, da se hercegovačke rigjovke izborom svojijeh prebivališta ni malo ne razlikuju od svojijeh srednoevropskijeh i bosanskijeh srodnica. Njoj je dobro svako mjesto, na kojem samo može pred neprijateljem bez velike muke sakriti svoje tromo tijelo i na kojem ima dosta hrane.

Hrana.

O onom što deblja ili ne deblja, ne vodi rigjovka brigu. Ona ždere, što uhvatiti može, pa to su, naročito za mutnih dana i sami skakavci. Više šarulja, koje sam uhvatio u vrijeme, kada ima mnogo skakavaca, to jest u vrućem ljetu, imaše u svom želucu i u crijevima same skakavce i dijelove od njih. U njih šest, koje sam ubio u mjesecu julu, ne nagjoh ni tragova od kakove druge hrane. Da li te ljutice žderu i druge zareznike, nijesam iskusio. Osim skakavaca svake vrste, nagjoh u ono po duzine šarulja još i veliku množinu crvi utrobnjaka. Kada ne bi bila rigjovka otrovna, to bih preporučio, da se štedi, jer tamani različite skakavce.

* * *

O sabiranju i čuvanju reptilija.

Razumijeva se samo po sebi, da za sabiranje bosansko-hercegovačkijeh reptilija, nije potreban nikakav drukčiji postupak, niti više vještine, nego što je to potrebno za te iste životinje u drugijem zemljama. Vještinu i okretnost svakako zahtjeva sabiranje u prirodi; no k tomu valja još imati i znanja o životnim potrebama i načinu gajenja životinja u ropstvu. Bez prvog, to jest bez vještine i okretnosti, ne ćemo tako lako uhvatiti te strašljive životinje, koje sebi brzo nagju skrovište, a bez drugog, to jest bez znanja o životnijem potrebama i o načinu gajenja, te će nam životinje pod uticajima neprirodne njege brzo uginuti, i tako ćemo sebi uskratiti mogućnost za posmatranje njihovog prirodnog življenja. To oboje može se malijem napucima brže postignuti ili popraviti, nego po onoj poslovici: Iskustvo uči, a šteta umudrava. Sve ono, što je potrebno da se znade o uspješnom sabiranju, dalo bi se sa svijem dobro u cijelosti čitati, pa i zapamtiti. No budući da nikako nije dosta teoretičan naputak za skroz samo praktično izvediv rad, to se moramo ipak obazrijeti i na gore citirano pravilo i ako ne više kao na glavni faktor. To isto vrijedi i za cjelishodno uzdržavanje, premda je i u tom pogledu lakše upotrijebiti i provesti naputak s riječima.

Traženjem reptilija počinje se — naravno ako je moguće — rano u proljeće. U to godišnje doba, dok još nije dnevna toplina prevelika, jesu za sve naše reptilije podnevni i prvi popodnevni satovi izmegju svijeh ostalijeh najpovoljniji. Pa i one, mnogostruko kao prave noćne životinje opisane vrste, a naročito otrovne zmije, moramo, ako ih hoćemo da nagjemo u ranom proljeću, samo u rečeno

doba dana tražiti. Docnije se hvatanje produljuje sve više i više s jutra i s večera, a u vrućem ljetu isključuju se sa svijem podnevni satovi i napošljetku preostaje nam još samo sa svijem rano jutro i kasna večer. Noć u vrućem ljetu mogla bi se takogjer upotrijebiti i to za hvatanje zmija, samo kada ne bi bilo i previše teško tražiti noću životinje, koje već i obdan zahtjevaju za njihovo raspoznavanje od sličnih pojava pažljivo i uvježbano oko. Traženje zmija fenjerom ne obećava, po mojem iskustvu mnogo koristi, a naročito se to ne može preporučiti u kršnijem krajevima. I ako su zmije noću manje pažljive, nego na bijelom danu, to bi se ipak moralo noćno traženje stegnuti samo na ravna, na slabo ili nikako grmljem obrasla mjesta. Ako gdjekoji iz svojeg iskustva preporučuje noćno hvatanje pri fenjeru, naročito hvatanje otrovnih zmija, to je onda možda prikladno, ali samo na poznatijem mjestima sa izvjesnijem zemljišnijem prilikama.

Bolje je i po sabirača, da ide noću radije spavati, nego li zmije hvatati. Da se mogu zmije hvatati i noću, a naročito ljutice i tarbophis vivax, kao i još neke druge i da se i hvataju, to je istina, tako mi reče neki trgovac sa reptilijama, kojemu teško da je stalo samo do toga da vidi šta zmije rade obnoć, da pješčarku hvata obdan i obnoć.

Kakvoća mjesta, na kojem bi mogli s uspjehom tražiti reptilije, naravno da je vrlo različita. Mi ih možemo naslučivati svagdje tamo, gdje ima dosta skrovišta, u koja se mogu pred neprijateljem brzo sakriti i kraj toga, gdje još mogu uživati blagodat sunca. Na tako udešenim a pjeskovitijem mjestima, mi ćemo ih mnogo više naći, jer su takova mjesta i njihovom rasplodu manje opasna. Mjesta, preko kojijeh ljudi prelaze vrlo često, izbjegavaju, barem veće vrste reptilija, skoro sa svijem. Ako kad-kad nagjemo po koju zmiju sa svijem blizu ljudskih stanova, to onda moramo ubrojiti megju izuzetke od pravila. — Za neku vrstu trebamo više, a za drugu manje opreznosti i okretnosti, pa da je uhvatimo. Oko i uho mora biti pažljivo, a uho, još osim toga, mora biti naučeno na to, da razlikuje šuštanja, koja se proizvode na različite načine.

Na one, ne baš malobrojne savjete, koji se nalaze u dotičnijem časopisima i u prirodopisnijem knjigama o traženju, sabiranju i gajenju reptilija u sužanjstvu, kao i o postupku pri raspošiljanju, i t. d., nadovezaću samo nešto, što me je moje iskustvo naučilo, da prihvatim kao nužno ili kao cjelishodno.

Traženje.

Pri traženju reptilija izbjegavajmo svako nekorisno, vidljivo kretanje tijela, da tijem ne rasplašimo životinje, koje tražimo, prije nego što ih smotrimo. Ne sagnimo se prije, nego što smo temeljno razgledali sva ona mjesta, koja možemo stojećke pregledati. Idimo što kraćim korakom i što laganije. Gdje mjesto dopušta, uvijek

pregledajmo laganim korakom prostor od petnaest do dvadeset koraka u svijem mogućijem pravcima, a da ipak pri tom ne smećemo s oka svoju najbližu okolinu. Otvorili se n. pr. na kraju grma, na kakovoj stijeni, na zidovima ogragjenoj stepenici, ili na kraju drugog kog mjesta, koje baš pretražujemo, lijevo ili desno, čist prostor, tada ne idimo, prije, nego što smo razgledali njegove megje, ni koraka dalje, a osobito onda ne, kada bi nam naša sjena padala u taj prostor. Nagjemo li za dobro, da ga posjetimo, tada najprije razgledajmo na prijašnjem pravcu put, grmlje, ili zidove ili prijedmet, koji je već tu, a kraj njega smo išli, koliko se može dalje naprijed i istom onda, kada smo se uvjerili, da ne ćemo daljnjim kretanjem ništa poplašiti, pogjimo na mjesto, koje smo sebi predu-zeli da istražimo. Pronagjemo li za nužno baciti oko u kakav mali čist prostor, koji je na strani ili odostrag, tada stanimo i ne pogjimo nikad pravcem, koga ne ćemo brižljivo istraživati. Vikati možemo kolikogod hoćemo. To sam još dječakom znao iz svog iskustva, kada sam u okolini Beča tamo domaće reptilije sabirao, a danas, poslije dvadesetgodišnjeg zanimanja stijem poslom, još sam više uvjeren. Ja nijesam još nikada poplašio ni jednog gmaza, pa niti jakom vikom na pomagača.

Oprezno postupanje mora se preporuč ti osobito pri traženju zmija. Tražimo li samo gušterove, onda kako je već poznato, ne treba skoro ni na šta paziti, pa ćemo ih ipak dosta vidjeti, ako ih i ne ćemo dosta nahvatati.

Približavanje k smotrenoj životinji.

Smotrimo li zmiju gdje miruje, ili kojeg brzonogog gmaza, koga hoćemo da uhvatimo, to od onog časa ne dirajmo ništa na sebi, ako nijesmo prema životinji dovoljno sakriveni kakovijem prijedmetom. Tolika opreznost nije nam potrebna i prema tromijem otrovnicama, ali za to tijem više prema coelopeltis lac., zamenis Dahlii i prema drugijem. Samo očima krećimo i prosugjujmo trpljivo lov, pa ćemo još dospjeti, ako megju tijem ne poplašimo životinju kakovijem prenagljenijem pokretom, da se razaberemo i o njezinoj istovjetnosti. Da se sada izabranom plijenu približimo, koračajmo u koracima jedva za po naše stope dugačkijem i pri tom držimo gornje tijelo sa svijem mirno. Jesmo li smotrili životinju na više nego trideset koraka, to joj se možemo s početka brže primicati, a što se više umanjava rastojanje izmegju nas i životinje, tijem se više mora uvećavati opreznost, kojom se životinji primičemo. Moramo nastojati, gdje je samo moguće, da joj se barem na korak primaknemo. Na gornjem tijelu neka se ništa ne makne, barem na njegovom obimu neka je sve mirno. Smeta li nam kakova grančica te baš moramo rukom da je uklonimo, onda dižimo ruku sa svijem lagano, skoro onako, kao što se pomiče kazaljka na satu i skrenimo je, ako je moguće, što bliže kraj tijela. Stojimo li napošljetku već

dosta blizu, i dopušta li mjesto, to se oborimo, rekao bih, kao munja brzo, na životinju i pokrimo je rukama. Ne ide li, da se tolikom brzinom oborimo, onda se primičimo sporo, kao kazaljka na satu još toliko, kako nam hitra ruka ne će moći više promašiti. Ova vrijedi naročito za hvatanje zmija onda, kada se ne možemo poslužiti nikakovom spravom.

Hvatanje gušterova zamkom.

Gušterove hvatati zamkom od konjske strune, naučio me je Dr. Schreiber „onako, kao što živoderi hvataju pse". Pri ovom moram primjetiti, da mučke i mlade lacerta viridis i lacerta agilis i ako se već glavom u zamci u vazduhu praćakaju, ipak lako iz zamke izkliznu. Elem ne smijemo pustiti, da te male životinjice dugo o zamci vise nego ih moramo što brže u ruke uzeti. Tada ćemo istom vidjeti, kako ne trebamo zamku odvezivati, jer se ona i sama otvara. Mekana vratna koža lacerte oxyceph., kao i Koritane i netopholis nigropunct., kriva je, da ove, po kamenju brze životinje, od kojijeh bih prve, ako znanstvena sistematika dozvoljava, mogao imenovati potpunim pravom: kršni, stijeni ili kameni gušterovi, a takogjer i kameni brsci, i ta bi imena za njih bila mnogo prikladnija, nego što je n. pr. slučaj kod zidnog guštera, koga vrlo često i tamo nalazimo, gdje nema nikakovijeh zidova; a na protiv, lacertu oxyceph. i još drugog malenog uopće još bezimenog guštera kod Korita, naćićemo samo na kamenju.

I sa svijem prosto hvatanje naših malih gušterova spomenutom i dolje opisanom zamkom zahtjeva nešto vještine. S toga preporučujem onomu, koji hoće gušterove da hvata zamkom, slijedeći postupak: Zamku metnimo sa svijem polagano bez trzanja, pred glavu i oko glave i vucimo je lagano, ne brzo, kao kada ribu pecamo, natrag. Vidimo li koga guštera, koji samo na krševima prebiva, te koji je, kao što je spomenuto, plašljiviji od drugih, na kakovoj litici ili na zidu, onda mu prigjimo straga ili odozgo i zamku mu spustimo preko glave tako da nas i ne opazi. Na zidovima, na kojijem su gušterovi nad nama, dozvoljavaju nam prići mnogo bliže, nego kada su na drugijem mjestima.

Okrene li gušter glavu prema čvoru zamke tako, da mu je ne možemo nataknuti, onda je dignimo i pokušajmo s koje druge strane. Često hlapnu i skoče za čvorom, jer misle da je insekat. Taj njihov običaj upotrijebio sam na štetu vrlo plašljivoga Koritana, toga brzog guštera krša i kamenja. Ja sam naime svezao nad zamkom koncem žilavu, žutu konjsku muhu, te sam ga njom izmamio iz njegove pukotine, kuda bi se brzo sakrio, kada bi smotrio svoja vješala. Mali kradljivac hoće da uhvati muhu, no kako do nje mora kroz zamku, uhvati se sam. Utrči li gušter sam u zamku, onda nešto brže potegnimo i gore vertikalno dignimo; na taj ćemo način uhvatiti najviše oko kukova. Sjedi li, onda zamku natrag poteg-

nimo, jer će drukčije zamku s glave stresti i pobjeći. Ako mirno postupamo, to ćemo s jednog mjesta njih više uhvatiti, a da ne poplašimo njihove sestre i braću, koja glede i nebu vapiju.

Sprave za hvatanje gušterova.

Štapić, na koji se pričvrsti zamka od konjske strune, treba da je tanak a ipak krut, da se ne previja; jer onakovijem, koji se previja, ne ćemo moći sigurno upravljati i njegova će sjena, kao i njegovo čudnovato kretanje, rasplašiti životinje. Struna neka je takogjer tanka; za manje gušterove, što tanja, tijem bolja, jer se debela struna ne steže tako dobro. Na zamci uho, kroz koje se prodijeva drugi kraj strune, ne smije biti preveliko, jer se onda ne će moći zamka dobro stegnuti oko tankog tijela malenih gušterova. Za zamke, kojijem sam hvatao gušterove, uzimao sam dlaku od grive, jer je mekana i u tu svrhu sa svijem dosta jaka. Dlaka neka nije dulja nego koliko se od nje može napraviti zamka, kao šaka velika. Dobro ćemo učiniti, ako ne svežemo zamku neposredno za štap, jer u protivnom slučaju ili će štap doći previše blizu životinje (plašljive oxyceph., Korit. a i Notoph.) ili, ako napravimo zamku dulju, ne ćemo njom dobro upravljati radi njezinog krivudastog treptanja. Ja sam s toga na štap vezao prilično dugačak konac, a tek za njega zamku. Mjesto drvenog štapa uzeo bih najradije gvozdenu žicu, koju sam mogao po volji saviti, kada sam ju hotio turiti u kakovu rupu. Ja sam takovijem zamkama i ljutice hvatao. Hoćemo li, da se približimo kojem hitrom gmazu to pazimo pri tom osobito na to, da ga ne dirne naša sjena, jer ga ona u najviše slučajeva poplaši i potjera. Ne debeo, nego hlad koji pada od lisnate grane, koju ljulja vjetar, ne će ga poplašiti, pa ako se i ponovi, a to ne, radi sasvijem jasnijeh razloga.

Zaštita za ruku.

Ne mogu savjetovati, da pri hvatanju zmija uzmemo sebi za zaštitu ruke maramu, jer ćemo kroz nju rijetko kada dobro osjetiti, jesmo li čvrsto zgrabili zmiju ili što drugo, na pr. što mekano. Ruka ipak mora biti zaštićena, jer ćemo biti često puta prisiljeni, da njom brzo i kroz trnje prodremo; uzmimo daklem u tu svrhu vrlo jake i dugačke rukavice od jelenje kože, koje će nam i cijeli zglavak ruke pokrivati i od trnja braniti. Tamo gdje ima dosta trnovita grmlja, kao što je u toploj Hercegovini, tamo je dobro, da cijelo tijelo odjenemo kožom, kako bi mogli kroz trnje, kao kroz travu prolaziti ili trnovito grmlje brzo razgaziti.

Šuštanja reptilija.

Pazimo uvijek na svako šuštanje i učimo — a to nije baš teško — razlikovati ono, što ga proizvode zmije, od onoga, što ga prave gušterovi. Gušterove, velike i malene, možemo prepoznati po sitnom koracanju i praćakavom brzanju. Kretanje zmija odaje se

pak pažljivom uhu tijem, što joj je pokret od jednog maha i neprekidnog i jednakog šuštanja. Zmijsko kretanje šušti, kao kada bi bacili štap pravolinealno, makar i brzo, kroz hrpu suva sušnja; a kretanje nogatih gušterova opet, kao kada bi ruka kroz šušanj prošla.

Dobro je poznavati te razlike, jer onda ne ćemo poći za gušterom i tako poplašiti zmiju, koja je možda sa svijem blizu nas bila. Čujemo li kakovo neizvjesno šuštanje, onda okrenimo, ako je moguće, samo oči na onaj pravac, a nije li to dosta, onda još samo i glavu, te prosugjujmo, što nam valja činiti, a svakako ostanimo mirni na mjestu. Imamo li pomagača, to ga možemo sasvijem slobodno i glasno dozvati, ali mu ne smijemo ništa ni migom ni rukom pokazivati, što treba da čini, nego samo riječima. Imamo li i psa, to ga naučimo, da na zapovijed odmah legne, a ne možemo li ga na to naučiti, ne vodimo ga uza se.

Hvatanje otrovnijeh zmija.

Do god. 1881. hvatao sam otrovne zmije golom rukom, pomažući se nogom. A kada ih ne mogoh na taj način uhvatiti, onda bih gledao, da ih štapom u duplji ili u rupi ili gdje ih već nagjoh pritisnem, a za tijem da ih nogom pričepim na prostom mjestu makar na kojem dijelu tijela. Kada sam ih pričepio, onda sam pomicao nogu što bliže do glave, bez da sam ih pri tom gnječio tako, da im je samo glava nepomično virila. Tada bi metnuo vrh kažiprsta na gornji dio ljutičine lobanje, a palac bi joj podturio pod donje čeljusti, ali ne daleko naprijed, da joj ne dogjem blizu otrovnijeh zuba. Eto tako bih je sa svijem razoružao i bezopasnom učinio. Sada sam joj mogao glavu privući, kada sam je kažiprstom i palcem obuhvatio te stisnuvši joj usta, bez svake je brige podignuti. Kada je u ruci držimo, ne budimo baš milostivi, jer nam svejedno ne će biti zahvalna. Ona će se dulje vremena pritajati, ali će se onda na jedan put cijelim tijelom otresti, iz štipca iskliznuti i preporučiti se i na dalje dobroti milostivog sabirača.

Tijem opisanim načinom uhvatio sam preko stotinu naših otrovnica, a megju njima najviše pješčaraka i samo me je jedna jedita ujela pri lovu u slobodi. Taj način mogu svakome preporučiti, koji nema nikakove druge sprave, a naigje na otrovnicu, koju bi rado da uhvati. Što me je jednom u slobodi upekla pješčarka, tome nije bio kriv način hvatanja, nego slučaj, što sam odstupio od pravila i pješčarku, uhvativši je samo za rep, izvukao iz grma. Ako se je ljutica sakrila pod kamen ili u opće pod kakovo skrovište, iz koga sam je morao izvući, onda sam nastojao da za njom brzo kopam, da joj uhvatim vrh repa prstima. No kasnije, poslije upeke, činio sam to samo onda, kada sam bio uvjeren, da joj je glava tako skrivena, da je ne može natrag okrenuti. Izvlačeći ju za rep, opet bih je, kao što sam već spomenuo, nogom pričepio i malo po malo izvlačio, pa bih je uhvatio spomenutim načinom. Ovakijem postupkom postizavaju se sa svijem dobri uspjesi; ali ipak taj postupak nije tako bezopasan, da bi se mogao preporučiti kao pravilo za hvatanje otrovnijeh zmija. On se može dobro upotrijebiti, kao što je već rečeno onda, kada nemamo nikakovijeh srestava za hvatanje otrovnica. Gdje mjesto dopušta, tamo možemo uhvatiti otrovnicu kliještima, koja su od prilike stopu i po dugačka i sprijeda plosnata ili je nabosti tankijem čeličnijem vilicama, ako nam je svejedno, bila ozlijegjena ili ne. Ali, da je prije nabodemo, pa je onda posmatramo, na to ne će svaka ljutica privoljeti.

Procijep, koji je možda udesan za mekanu zemlju, ne mogu preporučiti, jer je slabo prouzdano srestvo. Sa velikim zadovoljstvom upotrebljavah u zadnje vrijeme zamku od konjske strune. A da sigurniji budemo, to možemo usukati po dvije dlake za jednu zamku. Ako smo zamkom zmiju čvrsto stegnuli, onda možemo dalje kliještima po volji raditi. Uvijek ćemo prema prilikama moći vidjeti, hoćemo li upotrijebiti zamku ili kliješte. Ako joj je glava sakrivena, onda ne možemo zamku upotrijebiti, a ne možemo li do zmije, bez da je ne poplašimo, onda ne ćemo moći upotrijebiti kliješta, nego zamku, koju možemo daleko pružiti.

O lovu zmija u opće.

Sve zmije nijesu jednako oprezne; izmegju svijeh najopreznija je coelopeltis lac. Ko je naučio nju hvatati, tome ne će lako pobjeći druga, samo ako ju je zarana smotrio.

Za njom dolaze vrste Zamenisa, a za ovima tek druge. Najmanji pokret već je povod hitroj coelopeltis lac., da svoju lijepo ustrojenu, mudru ili radoznalu glavicu podigne za šestinu ili za petinu duljine svojega tijela i da se savije nad zemlju vertikalno poput labuda. Čim bi ona to uradila, ja ne bih prosto da kažem ni nosom maknuo, već istom onda, kada bi ona glavu spustila, spremio bih se, da joj se primaknem. To bih činio dakako tako lagano, kao što to samo biti može, kao kada bi po zemlji turali kakovu drvenu štatuju. Krene li se zmija od duga časa, onda brzo prosudim, ne će li biti najbolje, da je sa jednim ili sa više vanredno brzih skokova kako bilo da bilo stignem. Umakne li pri tom megju šljunak, u hrpu laganijeg kamenja, u prhku zemlju, ili megju korijenje podrovanog grmlja, onda nam još nije sa svijem utekla; jer je još uvijek može brza ruka u čvrstijem rukavicama pritisnuti. Dakako, da se tu zahtjeva i najveća hitrina. Izvagjeno kamenje i drugo štošta, treba na stranu bacati, da nam se opet natrag ne skoturava. Čim životinju ugledamo, ali do nje ne možemo drukčije nego samo prstom, onda je pritisnimo vrhom prsta jedne ruke, a drugom rukom pročišćavajmo okolinu. Je li to otrovnica, koja u ostalom i ne vrijedi toliko truda, onda se poslužimo štapom ili kliještima. U opće pak, više obećava osjetljiva, gipka i hitra ruka. Uhvatimo li zmiju za rep, onda ga nategnimo, ali ipak

ne prejako. Njezino otimanje nadvlagjujmo samo nepopusljivim mirnim držanjem. Ako zmija malo popusti, onda je u tom času u nekoliko izvucimo i tako postupajmo, dok je svu ne izvučemo. Ne ide to tako brzo, ako ne ćemo da je ozlijedimo. U takovijem slučajevima uvijek je dobro, da je jednom rukom za rep čvrsto držimo, a drugom da uklanjamo sve ono, za što bi se mogla pridržavati. Uhvatimo li tijem načinom skotnu ženku, to ćemo ju obično mrtvu izvući, a ako je i živu izvučemo, brzo će za tijem uginuti U takovom slučaju u opće ćemo bolje učiniti, ako ju otkopamo, a pri tom ju samo držimo za rep, nego da je iz rupe izvlačimo. Ne možemo li je otkopati, onda ćemo na sreću: bolje i mrtvu, nego nikakovu.

Zamka za zmije.

Zamka je za zmije u opće onako udešena, kao i ona za gušterove. I za takovu zamku uzeo bih radije žicu, nego štap; samo pri tome vrijedi: što dulje tijem bolje. Za vezu izmegju štapa i zamke dobar je komadić tanke ali jake kanafe; žica od crijeva nije dobra, jer nije dosta gipka, ili bismo je barem morali vlažiti. Za samu zamku preporučuje se uzeti dvije usukane strune. Takvom instrumentu u dosta okretnoj ruci, ne će tako lako izmaći nijedna zmija u ovijem zemljama; njim ćemo je u najviše slučajeva čvrsto zakvačiti i na takovijem mjestima, na kojijem je ne bismo drukčije mogli uhvatiti. Pa to nas može zadovoljiti. Zaplete li se u zamku uhvaćena zmija, bilo ma gdje i kako mu drago i nije li probitačno na zamki je sebi privući, to možemo postupati, kako hoćemo, imamo kad, jer nam zmija ne će pobjeći i samo ako je zamka dobro načinjena, možemo je i svezati pa dalje raditi.

Da li je i žica dobra za takove zamke, nijesam pokušao, jer su mi uvijek bile dovoljne dvije strune.

Da uhvaćene zmije kući donesemo, nužna nam je takogjer kakova sprava. Ako sunce odviše grije, onda ne uzimajmo u to ime niti sud od tenećeta, a niti od stakleta, jer u takovom sugju brzo uginu ili trpe od sunčanog uboda, pa opet svakako uginu. Za donašanje tijeh životinja, najbolje je uzeti prema množini uhvaćenih životinja primjerenu vreću. Zmije ne zahtevaju za putovanje baš veliku udobnost; one podnose i dosta tijesnu prostoriju. Samo imajmo obzira na skotne ženke, za tim na osjetljivu Zamenis Dahlii i na još mlade životinje svijeh vrsta, te ih ne izlažimo pritisku drugih. Nježnije vrste gušterova moramo zasebno smjestiti; ne smijemo ih niti izmiješati sa jačima, da ih ovi gnječe. Naročito ne smijemo zajedno metnuti mekanu oxyceph. i gdje nagjemo Gekos ponaosob i nju. Nemamo li nigdje ništa u čemu bismo reptilije ponijeli, onda možemo manje komade metnuti u džepove pantalona, iz kojijeh ne će lako pobjeći a da ih ne osjetimo.

Razašiljanje.

O načinu, kojim se razašilju reptilije, tako sam malo razbijao glavu, da o tom malo što i kazati znam. Hoćemo li da budemo baš sasvijem predostrožni, to odlučimo pri razašiljanju one vrste, koje bi mogle biti pojeđene od drugijeh, i svakako nježnije od krupnijih.

Sjajnog sugia ne trebamo u to ime; po mojem mnogostrukom iskustvu, već je sa svijem dobar kakav bio sandučić, samo ako ne zaudara po petroleumu, duhanu, ili po čem drugom što bi im moglo škoditi. U takav sanduk nijesam nikada bušio rupe, pa za to ipak nijesam nikada životinjama ništa naškodio i uz prkos tomu, što su i po više nedjelja ležale u sanduku. I na veličinu sanduka nijesam baš mnogo pazio i držao sam se što manjijeh dimenzija. Dobro je dakako, da se mogu životinje koliko toliko kretati, ali to nije baš neophodno nužno. Ima li megju životinjama u sanduku još prostora, to ga ispunimo mahovinom, sijenom, slamom ili travom, da se ne bi mogle prebacivati. Imamo li za transporat mnogo reptilija, onda pregradimo sanduk horizontalno na više pregradaka; jer ćemo samo tako sačuvati one, koje budu na dnu čitavog sanduka, od velikog pritiska. Kada smo to uradili, zatvorimo sanduk čvrsto i prepustimo ga njegovoj daljoj sudbini. U vrućem ljetu, osobito ako smo životinje spremili za dalji put, onda je dobro, da nešto brižnije izaberemo sud za transporat. Ja sam uzimao, kada sam hotio, da adresatu dogju sve životinje zdrave, sanduk, od običnog nešto jači. Što je drvo deblje, tijem bolje. Sada bih takav sanduk još obložio cijeli dan močenim drvetom. K životinjama u sanduk metnuo bih vrlo vlažne mahovine i priječkama pričvrstio, da se ne uklupči na jednom a životinje na drugom kraju, pa da ne leži klupko na klupku, što bi osobito škodilo nježnijim i mlagjim životinjama. Tako napunjen sanduk mora biti dobro zakovan. a da mu se ne raspanu njegove strane, valja ih još i šarafima pričvrstiti. Za razašiljanje reptilija ne uzmimo nikada sud od materija, koje dobro sprovode toplinu. A kada bismo htjeli da pošaljemo reptilije n. pr. u kutiji od tenećeta, onda bismo ovu morali metnuti u drugu od drveta. Sa svijem je jasno, da sanduk za transporat reptilija mora svojom jačinom odgovarati i duljini puta a i svojoj sadržini, pa da odoli poteškoćama transporta. Rupe na sanduku nijesam nikada bušio, one više škode, nego što basne; jer se kroz njih, ako je sanduk na vrućini, mnogo brže osuši mahovina ili što drugo, a za tijem ubije žestoka vrućina zarobljene u sanduku. Kada bi meni poslali iz prekomijerne brižljivosti reptilije u tako zvanom „kafezu za transporat“, koji bi imao na jednoj strani mjesto drveta gvozdenu rešetku, onda bih često puta dobio dosta mrtvijeh.

U opće je poznato, da reptilije povrh svega vole toplinu. U krasnijem kafezima naravno probugjuju pozornost, a po katkad i

Čuvanje jaja.

Jaja gušterova, a i ona od zmija, uzeo bih iz kafeza i metnuo ih na kamenje, koje je ležalo na vlažnom pijesku u primjereno velikoj kutiji od tenećeta. Kutiju bih dobro zatvorio, a svu ostalu brigu oko leženja mladih, prepustio bih toplini u hladu. Kada sam god više pažnje i brige ulagao i jaja umjetnije spravljao, nije od njih ništa bilo, jer nije bio prirodan postupak. Ako sam ih metnuo u drvenu kutiju, sasušila bi se ili bi sagnjila, ako bi bila u vlazi. U takovijem sudovima uzdržati jednako stepen prave vlage, kakova je u podzemnijem rupama, koje sebi izabiru zmije za jaja — to je vrlo teško. Lonac od tenećeta sa dobrijem poklopcem, još mi je bio najmiliji; jer sam njim uspio još i onda, kada se nijesam mogao i po više nedjelja za jaja lično brinuti. Jaja potrebuju više mira, nego previše brige. Kutiju s jajima ne smijemo metnuti na sunce, makar ona i ne bila od tenećeta; jer će se odmah svariti, to jest, stiniće se njihova sadržina. U hladu + 41° C. nije bilo previše jajima od južnozemnijeh vrsta zmija. A pri toplini od samo + 13° C. još se ne pokvariše. Čini se, da tako slaba temperatura samo prijeći dalji razvitak, ali ga sa svijem ne ubija.

Kod mene se izlegoše jaja od coluber cleph. i eskulapkina, bez da sam ih bio metnuo 14 dana prije izleženja mladih u veću temperaturu. Za jednaku temperaturu ne moramo sebi daklen baš toliko glavu lupati.

Čim u jesen ne bi gmazovi jedne vrste izlazili iz svojih skrovišta, od prilike nedjelju dana, ili čim počeše prijetiti mrazovi, pred kojijem nemaju te životinje dovoljne zaštite u svojijem zakloništima, tada bih pripravio mojijem gojencima zimski stan, u koji bi došli najprije oni, koji najprije svršuju ljetni život, a za ovima slijediše malo po malo i svi ostali. Najzadnja, uvijek je bila Coelopeltis lac. Zimski stan bio bi ili sam kafez, koga bi onda metnuo na mjesto, na koje sunce ne dopire i na kojem je temperatura uvijek ispod ništice ili još bolje sanduk, u kojem bi načinio više vlažnih prostorija u različitijem smijerovima i visinama, da sebi mogu zimski stan po volji izabrat. U donjijem prostorijama takove zimske palače ne smije biti previše vlažno, jer će iz njih pobjeći stanovnici gore i ne će se posakrivati niti pred nižom temperaturom, nego će nastojati, da sebi potraže udobniji stan. To će isto učiniti, ako nijesu prostorije sagragjene dosta udobno, prostrano, mračno i u dovoljnoj dubljini. Ako prezime u suhijem prostorijama, to će se na proljeće probuditi bolesni, kao što je to već jednom prilikom gore spomenuto.

Kada sam u proljeće vidio već dosta gušterova, tijeh prvaka izmegju onijeh, koji se bude u to godišnje doba, metnuo sam sanduk s uzimljenijem zmijama i njihovijem društvom na sunčano

mjesto i pustio bih, da mu njegovu površinu djelomice sunce obasjava; ko bi za to vrijeme iz sanduka izašao, počeo bi ljetni život živjeti.

Ko sebi kao gojitelj reptilija nije stekao boljijeh iskustava, taj neka pogje s ovdje napisanih kao sa temelja, pa će dobro proći sa svojijem gojencima, a zaista bolje, nego da bez sopstvenog, dovoljnog i pravog iskustva, tek sa probanjem počne.

Toliko u prilog i korist gojitelja, a napredak gojenčadi!

(Konac.)

Древни босански божак.[1]

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

Овај је босански божак од **лигнита** и тежи грама 29. Овога је облика: Божак је кусаста пирамида са основицом дугом 43 мм., а широком 16 мм. — Висина је кусасте пирамиде 41 мм.; горња је основица дуга 34 мм., а широка 9 мм. Петља је (сада сломљена ушица у врху) висока 7 мм., а широка 10 мм. Слика св. Николаје оскаче 2 мм., а тако исто и слика Христа. Око св. Николаја обруб (сада на мјесту покварен) широк је 3 мм., а око Христа 1 и 9 десетина мм. Божак је у дну дебео 13 мм., а у врху 9 мм.

На бошку је сприједа **Свети Николаје**. Светац је оскочен на лигниту. Гологлав је и у краткој бради, али дугијех бркова. У црковној је одежди, бива преко рамена му петрахиљ са ✝, на прсима на плашту исти древни крст, с лијеве јеванђеље с крстом и т. д., а с десницом по источну благосиља. Око главе му је угнут торац (ауреола), састављен од листића. Дјело је народно и првобитно, те се види, да је Свети Николаје зачешљан по назаренску, бива косе су му накостре-

[1]) Божак = иконица. Ова се ријеч често чује у Далмацији; у Босни и Херцеговини слабо је позната. Примједба уред.

шене и завијене страга, а на челу бич, каоноти у старца сједоглавца. Светитељ укочено гледа преда се, те му је око торца

с лијеве стране:	с десне:
҃	
ϹТИ	НИКО
ЛА	І-Є

Чита се: С(ве)ти Николаје.

Страга је (т. ј. на противној страни) бошка разапет Христос. Слика је оскочена, ал' слабо израђена, т. ј. не разазнају се чавли нити прсти, па ни ноге, а само је глава и свето туло[1]) потеханије израђено. У Христа је дуга коса и брада, и на тулу хаљина, те се спушта униже. Христос гледа умиљато са стране. Унаоколо је обруб недовршен, као што ни читава слика није подобро довршена, па је понешто грђа (т. ј. заостаје) од слике Светога Николаје сприједа, јер је ова довршенија, ако не изразитија.

Ово је дјело од XIV. вијека, а можда и при свршетку XIII. вијека, бива, кад се је најбоље у Босни развијала народна идеја, то јест, кад је босански феудализам био развио свој утицај по свој нашој земљи у овијем странама.

Божак је висио на прсима (као какав талисман) на врпци или о синџирићу, те и дан данашњи у нашијем крајевима народ носи записе, иконе и т. д. На овому је бошку Свети Николаје, а овај је светац покровитељ путника, те од памтивијека наш га народ штује и називље Светијем Николом Путником и држе га многи за своје крсно име. И рокови се у народу обричу до Никоља дне.

На Приморју се морнари завјетују Светому Николи, те му моле богољубнијех молитвица и пјевају дивнијех пјесмица, гдје га називљу Свети Нико капетан и т. д.

Ево ове дубровачке:

„Мјесец како дан,
Свети Нико капетан;
Анђелићи мрнарићи,
Пију вино како тићи! . . .“

Ова је бајословнога смисла:

„Узвезла се корабља,
Из б'јела града у море,
На њој патрун[2]) Никола;
На Николи танка кошуља,

[1]) „Туло“ управо значи труп човјечијег тијела. На Мљету веле: „Свето Госпино туло“ што значи: слика Богородице, која је по источном обичају сва окована сребром, те се види само глава. У Босни и Херцеговини једва ће бити позната ријеч „туло.“
Примједба уред.

[2]) Господар лађе.

А на глави до два в'јенца,
Ево ми зими зелена.
Питају Ника дружина:
„„Вјере ти патрун Никола,
Откле ти танка кошуља
И на глави до два в'јенца,
Ево ми зими зелена?““
Нико њима говори:
„„Вила ме звала за кума,
Вила ми даде кошуљу,
Вилина ћерца до два в'јенца,
Ово ми зими зелена!““

И ова из дубровачкога засијеца, без сумње, у древно доба:

„Ој Никола мој мрнар,
Реци један оченаш?
„„Оченаша не умијем,
Здраве Мар'је и не знам!““
А ти пођи у гору,
Пресијеци зелен бор,
Прес'јеци га на троје,
Изнеси га на море;
Од једног гради барчицу,[1])
Од другога веслашце,
Од трећега тимунчић,[2])
Да се Језус приведе
И дјевица Марија,
Која је Бога родила
И за нас се молила!“

Осим споменутијех још необјелодањенијех пјесница, објелодањена је штампана пјесма „Највећи гријеси“, те је најстарија:

Расло дрво сред раја
Племенита дафина
Племенито родила,
Златне гране спустила,
Лишће јој је сребрно;
Под њом света постеља,
Сваког цв'јећа настрта,
Понајвише босиљка
И румене ружице;
На њој светац почива,
Свети отац Никола,
К њем' долази Илија,
Мироносна војвода;

Па бесједи Илија,
Мироносна војвода:
„Та устани Никола!
Да идемо у гору.
Да правимо корабе,
Да возимо душице
С овог' св'јета на онај“.
Ал' бесједи Никола:
„Окан' дер се Илија,
Мироносна војводо!
Данас јесте недјеља,
У њој се ништ' недјела,
Већ се крсти и вјенча,

[1]) Лађицу.
[2]) Кормилашце.

Русе косе чешљају,
Б'јело лишце умива."
Опет вели Илија,
Мироносна војвода:
„Устај горе, Никола!
Да идемо у гору
Да правимо корабе!"
Ал' устаде Никола,
Одшеташе у гору,
Направише корабе,
Превезоше душице
С овог св'јета на онај.
А три душе не могу:
Једна душа гријешна,
Кума на суд водила;
Друга душа гријешна,
С комшијом се мразила;
Трећа душа најгрјешња,
Дјевојку је скудила

Овдје није баш мјеста, да се пише о светоме Николи по народословноме правилу, па сам ето ово само као биљешку навео, а то по дебелу, јер би се о тому потехано могло доста написати, те ми је испустити све нагађање о Слави и о Светому Николи.

Овај ми је красни предмет даровао, тому је доста доба, наш врли сурадник г. Томо Драгичевић из Босне, те ми је о њему овако писао: — „Ону сам сличицу нашао у Богутову селу, у бјелинском котару, бива у Мраморском потоку. Од онога је мјеста, гдје сам ту сличицу нашао, преко потока на једном брдељку, — бива до тридесет корака сјеверно-источно, — још нешто мраморја, а прије је ту било (како казују) до сто каменова. Гдје сам нашао тај комадић (т. ј. божак на лигниту) ту је нађен такођер један „гвоздени нађак". Ту је њива Стојана Лазића из Богутова села, па ми је он приповиједао, да је једном, кад је туда орао плугом, извалио плочу, те да је под плочом био земљен лонац, али да у њему није ништа нашао. . . Он је тај лонац уништио, па мирна Босна. . . И ја сам на тој њиви тражио неколико пута, али нијесам ништа нашао, осим споменутијех предмета. Уз то ми је узгреде напоменути, да је овдје доста окамењенијех морскијех шкољака разне врсте. — Отуда се зове Мраморски поток, јер је у њему прије било доста мраморја т. ј. старобосанскијех стећака."

Овако Драгичевић, а мени је још додати, да овај пут не ћу проговорити о гвозденоме нађаку, који се може убројати у традицијонално оружје властеле босанско-херцеговачке. Нађацима касније се služaху бегови, аге и спахије, те их непрестано носијаху. О нађацима често пјева гуслар, кад описује одијело и оружје силнијех јунака. Држим, да би зем. музеј у Сарајеву требао сабирати нађаке, да прикупи тако старине, које су до у најновије доба биле у употреби, и о којима се у многим беговским фамилијама сачуваше традиције, у многом погледу занимљиве и важне[1]).

[1]) Већ досад је прибрао бос. херцег. музеј многих лијепих нађака и буздована. До згоде изнијећемо чланак о томе оружју. Уредништво.

Megjašni natpis iz Bosne.

Priopćio Dr. Karl Patsch.

L·ARRVNTIVS
CAMIL..VS ..SCRI
..NIA.VS LE..PRO
PR·C..E..ARIS AV.
GERMANICI·IVDICEM
DEDIT·M/ COELIVM Ↄ
LEG·VII·INTER·SARVAT.
..MATINOS·VT·FINES
..ERET·ET·TERMINVS·P
ET...

L(ucius) Arruntius Camil[l]us Scrib[o]nia[n]us le[g(atus)] pro pr(aetore) C. [C]ae[s]aris Aug(usti) Germanici iudicem dedit M(anium) Coelium (centurionem) leg(ionis) VII inter Sarvat[es] et [Ae]matinos, ut fines [statu]eret et terminus p.....

Objavio K. Hörmann u „Glasniku" 1890. sv. III. str. 306 i d.

Tim se natpisom opet umnožava broj natpisa s terminacijom, koji osobito u novije vrijeme sve češće izbijaju. Isp. E. Höler „Epigraphisches aus Spalato", — Arch. epigr. Mittheilungen XIII. str. 101 i d. — F. Bulić u Bull. Dalm. Ali ako se isporedi s dalmatinskim natpisima, koji mu odgovaraju, to se donekle razlikuje oblikom, što otegoćuje nadopunjivanje reda 9 i 10.

Natpis je i inače u mnogom pogledu zanimljiv. Prije svega je to jedini, do sada u Bosni nagjeni natpis, u kome se spominje namjesnik L. Arruntius Camillus Scribonianus, koji je god. 42. smaknut kao buntovnik, a to će valjda valjati pripisati tome, što je taj natpis na vrlo osamljenu mjestu. Što se tiče imena L. Arruntius Camillus Scribonianus valja isporediti suplementarni svezak C. I. L. III n. 7043 (iz Prymnessa): L. [A]rrun[ti]o L. F. S[cribonian]o Pompei Magni ab[nepoti] Ani(ensi?) praef(ecto) urb(i), au[g(uri)] . . .

Prymness(enses) et c(ives) R(omani) [qui ibi nego]tiantur, cura[m agente] C. Caecilio L. F. M. . . . Ὁ δῆμος καὶ ο[ἱ κατοικοῦντ]ες Ραματοι Λε[ύκιον Ἀρρούν]των Λευκίο[υ υἱοῦ Ἀνιήσης?] Πομπηίου Μ[άγνου ἀπόγο[νον Σκριβαν[ιανὸν ἔπαρ]χον Ράμης αὔ[γουρα] . . . . i možda Ephem. epigraphica IV. n. 830. . . . Scribonianus cos. augur fetialis, te prema tome valja ispraviti primjedbe Momsenove u „Die Adoptionen des Camillus Scribonianus und des Kaisers Nero“ Hermes III. str. 13. i d.

U pogledu namjesnikovanja Aruncijeva izlazi po našem natpisu kao vrijeme kad mu je povjereno, 24. januar god. 41. (samrtni dan Kaja [Cajus].

U natpisu spomenuto Sarvat . . . . biće da je identično sa Sarnade, spomenutim u itinerariju Ant. U . . . matinos prepoznaćemo stanovnike Aemate, koje se ime takogjer spominje u Itiner. Ant.

Двије некрополе из бронцаног доба у котару височком у Босни.

Приопћио рударски сатник Ђ. Радимски.

А. Равни гробови код Сретеша у опћини Рјечици.

У јесен 1888. чуо сам пригодом једног службеног путовања од жандарског стражмештра у Добоју, да су у мјесту Сретешу приликом градње некаке штале нађени различити бронцани предмети и да му их је сељак Иво Туко понудио, али их он није узео, јер му се чињаху без вриједности. На мој захтјев, да те бронцане предмете потражи и земаљском музеју у Сарајеву пошаље, јави ми укратко за тим, да је неки рођак тога сељака нађене предмете већ прије неког времена добио и по његову казивању однио у Загреб. Рече ми у осталом, да се таких бронцаних предмета па и иловастих рбина код оне куће доста нађе и да му је сељак обећао, да ће оном приликом, кад буде на прољеће год. 1889. копао подрум, земљу на оном мјесту пажљиво претражити, па ако што нађе, њему предати.

Ја то јавим моме пријатељу дру Маканцу у Сарајеву, па пошто је вријеме онда још било доста пријатно, углавимо, да ћемо поћи у Сретеш да за покушај прекопамо оно земљиште и да га проучимо, прије него што га сељак намјераваним копањем испремијеша. Како смислисмо, тако учинисмо и то дана 26. до 28. децембра 1888.

Мало сеоце Сретеш у опћини Рјечици лежи источно од жељезничке постаје Какањ-Добој на једноме бријегу, откуда је прилично далек поглед. Ондје нам сјеверно од куће Ивана Тука у сјеверозападном куту темеља, узидана за малу шталу показаше мјесто, гдје су оном приликом, када су копали темељ, у дубљини од 50—60 цм ископали човјечији костур, положен од истока прама западу, и то с главом на западној страни.

Уза њ нађено је од бронцаних предмета: двије гривне, једна 8, а једна 9 пута савијена, прстен, и овај више пута савијен, наушнице с двије шпирале од жице, а близу лубање некака плосната справа, налик на лончев поклопац с гуком у средини, — можда средина од штита. Надаље бијаху ондје утарци од иловастих посуда, које је слабо ко гледао. Али, како рекосмо, све те нађене ствари отпремљене су.

Ситуација Тукове куће и најближе јој околине види се на приклопљеном нацрту *(сл. 1. и сл. 2.)*, који се међу тим не може сматрати посвема тачним, пошто ми онда никакве справе за мјерење нијесу биле при руци.

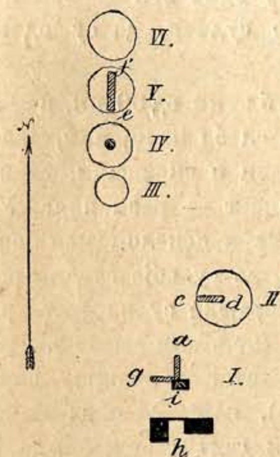

Fig 1. (1:2500)

Слика 1.

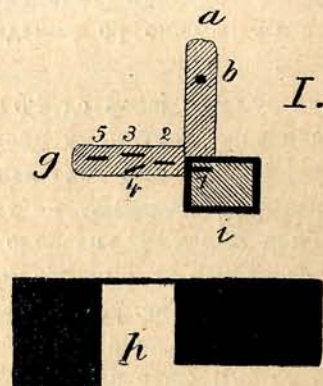

Fig. 2. (1:500)

Слика 2.

Сјеверно од куће *(h)* лежи речени узидани темељ за шталу *(i)* који захвата у споменуто земљиште, а у сјеверозападном куту забиљежен је положај најприје нађеног костура са 1 *(сл. 2.)*. Овај темељни зид налази се у некој узвисини I, која је дјеломице била покривена каменом за градњу, те сам ја најприје у њему назирао веома деформирану громилу од 15 м. у премјеру по прилици. Сјеверозападно отале стоји округла хумка, забиљежена са II, која има од прилике 20 м. у премјеру а 130 цм. висине, те нам се, пошто мало по њој заровисмо, учини, да састоји од вапненасте лапораче и земље *(сл. 1.)*.

Сјеверозападно од те хумке напоком нађосмо наврх неког оглавка, који се је на источној страни стрмо окомио, а на западу се хвата понешто нагнуте оранице, у правцу прама југозападу, ред каменитих громила, с премјерима од 12 до 18 м., које су на нацрту *(сл. 1.)* обиљежене са III—VI. Од ових она са IV назначена има у средини удубину, дубоку око 80 цм., канда је неко већ прије ондје копао.

Сељак нам причаше, да је он те хумке у своје вријеме већ преузео у овоме стању, а ораницу, која се простире западно отуда, и гдје је прије била шума, да је прије 15 година по прилици сам искрчио.

По свему што је овдје речено, чињаше се доста поуздано, да смо се у Сретешу намјерили на гробне хумке, те за то према тому удесисмо све што треба, да се те хумке претраже.

Од сјеверозападног кута темеља од штале буде прама сјеверу, дакле према средини хумке I., како је замишљасмо, начињен јарак од 2 м. ширине и настављен до тачке *a*. Одмах при почетку тога јарка испаде доста иловастих рбина и малих комадића дрвеног угља из тла, које је састојало од вапненасте лапораче и земље.

При даљем копању бивало је мање рбина и угљевља, али за то нађосмо малих комадића живинских кости. Ове су биле већ сасвим истрошене, те се је само ро комадићу зуба могло судити, да су од већег преживара.

При дуљини јарка од 4·5 м. наиђосмо у дубљини од 60 цм. на овећу, али сасвим здробљену црну иловасту посуду са слабо извијеним, дебелим рубом, којој су утарци тако већ били растворени и смекшани, да их се је већина при ископавању -- уз највећу опрезност — размрвила. Уз ту посуду била је земља унаоколо црвено испечена и пепелом измијешана. Кад су се кашње утарци прали, опазило се је, да су обје стране речене посуде биле зачађане. Даље спрам тачке *a* понестајале су иловасте рбине сасвим; али близу површине нађоше радници жељезни чавао данашњег времена, за тим оштробриде цријепове од жућкастог на чекрку зиданог лонца од иловаче, пуне тињца (кациног злата), каки се и данас онуда граде и у тамошњег народа употребљавају. Тек сада сазнасмо, да је на ономе мјесту прије била појата, коју је прије више година спалио гром. Мала хумка, коју сам прије држао за деформирани остатак громиле, настала је дакле ваљда тиме, што је она појата пријашњих година изгорјела и што су онамо набацали земљу, кад су копали темељ за шталу, те она по томе ни у какој свези не стоји с оним равним гробовима, што се онуда налазе.

У исто вријеме заровисмо на оном лијепом оглавку II. од запада јарак *c-d* (*слика 1.*), али се доскора показа, да је то самородна стијена од вапненасте лапорњаче, коју је на 40 до 60 цм. оклопила кора истрошене смјесе лапора и земље. И то дакле не може бити насута громила, те отпочети посао напустисмо.

Послије те недаће отпочесмо радњу код нетакнуте на око хумке V. те је јарком (*слика 1. e f*) с југа готово сасвим преровисмо. Састављаху је комади од смјесе лапорастих плоча и мрке шумске земље; али се ту не нађе никака трага угљевљу, пепелу, костима или рбинама и тим мање костур или останци од сажганих кости. Велика је дакле сумња, да би се ту и дубљим ровањем нашло гробиште.

Оне четири хумке III. до VI. стоје, како рекосмо, до једне оранице, па и ако их је садањи господар нашао оваке, каке јесу, прије него што је ондје искрчио шикару, оно опет није немогуће, да је и у старија времена ондје већ била ораница, па да су хумке настале сабирањем камења, које је онамо набацано.

Али овакоме се назору противи њихов лијепи, округли облик и што је свака поједина хумка помно растављена од осталих.

Питање о томе, какве су то хумке, а нарочито о томе, да ли хумка V. није споменик, подигнут каком древном покојнику, могло би се дакле ријешити једино пажљивим претраживањем осталих трију хумки.

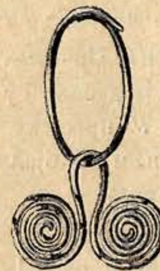
У томе се сложисмо, да од сјеверо-западног кута темељног зида штале почевши, повучемо други јарак у правцу према тачки *g*, те тиме доскора наиђосмо на костур 2 (*слика 2*), који је био положен 70 цм. под земљом у источно-западном смјеру с главом на западној страни.

Горњи дио костура био је обложен малим каменитим плочама, које око лубање чињаху полукружни лу̑к.

Кости тога, као и свих осталих, кашње ископаних костура, биле су већ веома сагњиле, а од насутог на њих камења биле су са свог мјеста помакнуте и здробљене, тако да им се није тачно могао одредити положај. Само из положаја гњатова и цјеваница, које су се још најбоље очувале, пак онда из уломака лубање и зуби дало се стално утврдити, да су осим једног костура, који је косо лежао спрам осталих, сви били положени од запада према истоку; да су, главом на западу, по свој прилици лежали на леђима, и да им ништа није било подметнуто.

Близу главе и прсију нађена су крај костура ова два прилога:

Посве очувана наушница од бронцане жице (*слика 3*). Она састоји од отворене каричице са 28 мм. у премјеру, од жице широке 1·2 мм., а крајеви прелазе један преко другог. Из каричице виси једна двострука шпирала налик на наочари, која има 14 мм. у премјеру, а савијена је од жице широке 1 мм. Од друге једнаке наушнице нађени су само фрагменти.

Слика 3.

Надаље нађосмо два комадића шупље шпиралне цјевчице од танке, плоснате жице, заједно 20 мм. дуга и по 3 мм. сполашњег премјера, надаље једанаест комада испупчених бронцаних пуцета с ушицама на горњој површини глатка с премјером од 10 до 19 мм.

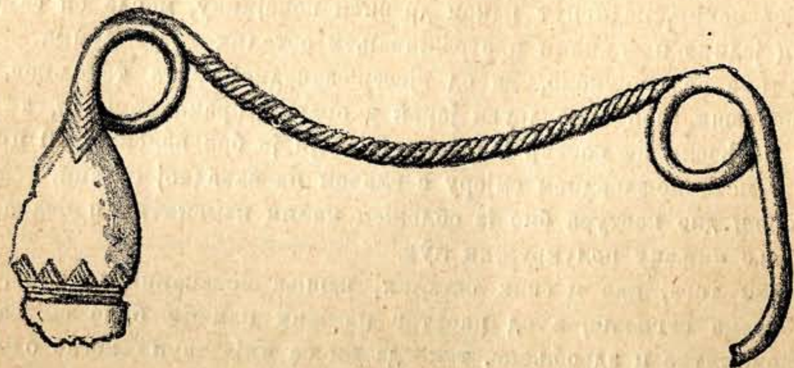
На пошљетку ваља нам напоменути 3 комада спужевих кућица (helix) и 67 комада разних врста ситних љуштурица (limnaee). Ове љуштурице нијесу додуше нигдје пробушене, али су за цијело ипак биле дијелови некаког накита.

Осим тога нашли смо близу костура само неколико рбина од иловастих посуда, али те мора да су у томе облику онамо приложене.

Копајући даље јарак, наиђосмо у истом правцу на костуре 3 и 4, те најприје открисмо онај, што је са 3 забиљежен.

Близу прса тога костура нађосмо бронцану фибулу (*слика 4.*), која је начињена од једне јединцате жице, широке 3 мм., у које међу тим нема језичца ни до̂њег дијела стремена, т. ј. жљебића. Та фибула, у свему 10 цм. дуга, састоји од угнутог, попут конопа увијеног и тиме на 4 мм. удебљаног лу̑ка, коме су оба краја савијена у петље, широке 16 мм. На једној страни чини се да је тај крај прелазио у перо, састављено од сличне петље и у језичац. На другој страни скована је жица

у јајолик трокутни стремен од 32 мм. висине и 15 мм. ширине, коме је предња страна нашарана насаваћеним правим попречним цртама, трокутима и испреламаним цртама.

Слика 4.

Даље копање не могосмо надгледати, јер више није достајало времена, те за то још један дан остависмо музејског подворника, Сантаријуса, који се је за тога био увјежбао. Овај је костуре 3 и 4 посве ископао те је још претражио костур 5, над којим је једва 50 цм. земље било. Сантаријус међутим осим неколико иловастих рбина и неколико већих и мањих уломака лубање 5 није ништа друго нашао.

Ископане иловасте рбине из Сретеша већином су од већих посуда, показују неспретну радњу, и дебеле су од 4 до 12 мм., а посуде су сплохом грађене простом руком. У пресјеку разабире се црвенкаста или мрка иловача с примијешаним зрњем од бјелутка и дврсте, у некима има и доста примијешане тухе (графита).

Површина им је, пошто су врло истрошене, порозна, те или црвено печена, или пак показује различиту мрку боју, а гдјекоје и у црно прелазе.

Биће најмање 17 посуда, од којих су те рбине остале, а не би се могло казати, колико је таких посуда у земљу доспјело читавих, а колико већ разбијених, јер их се је знатан дио при копању сасвим распао. С тога разлога једва ће поћи за руком, од тих утарака ма и једну само посуду саставити, а то тим мање, пошто су бридови тих утарака мало кад оштри.

Готово цио остао је облик само у овећег утарка гараве, избочене и сасвим глатке здјелице са слабо увинутим рубом и високом, округластом ручицом.

Ако промотримо дна, којих је неколико нађено, примијетићемо, да се у неких бочине врло на широко разилазе, те по том можемо судити, да су од урна, у других опет бочине више право узлазе, те су по томе биле некаке посуде, налик на лонце.

Ручица је нађено 8 комада, све су глатке, од тих је шест комада дебелих, округластих, друге су двије танке.

У десет посуда руб је прав, у једне је веће посуде и у горе споменуте здјелице понешто увинут, у других двију понешто извинут.

Дебео, слабо преврнут руб имају само двије веће посуде.

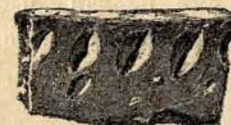
У очи удара оскудна орнаментика. Нема је другојачије, већ што се на шест посуда виде које кратке урезане цртице, које округласти удупци на спољашњем рубу исправног или увијеног руба, а у једне посуде низ прстом косо утиснутих удубака испод руба. Некоје тих утарака приказују приклопљене *слике* 5, 6, 7, 8. Осим тога види се само на једној посуди као накит гука, избочена на 20 мм., широка 25 мм., а дебела 7 мм.

Слика 5.

Слика 6.

Слика 7.

Слика 8.

Иначе су сви нађени утарци без уреса.

Врло се мора жалити, што нам не дођоше руку бронсани прилози костура бр. I.; али и ово мало ствари, што се је нашло, довољно је, да се равни скелетни гробови сретешки могу прибројити бронцаној доби. Да тој доби припадају, то свједочи како потпуна несташица жељеза и облик свих бронцаних предмета, тако и једноставан и суров облик иловастог суђа, међу којим усправни руб претеже, а на широко извинутих рубова никако нема, те је и најпримитивнија орнаментика сасвим оскудно примијењена

Б. Равни гробови код Чатића у долу Трстионице.

По прилици један сат југозападно од Сретеша, а једно пô сата од села Добоја, лежи при дôњем току Трстионице у њену долу село Чатићи. Ондје, гдје тај дô прелази у долину Босне, саградише ове године 600 до 700 м. ниже села жељезничку станицу Чатићи и отпочеше градњу цесте од станице до манастирског села Сутјеске.

Кад су ту цесту градили, нађене су у октобру 1890. западно од села Чатићи људске кости и код ових шпирална гривна и једна мала фибула, обоје од бронца. Господин окружни мјерник Рибарић бијаше тако пријазан, пак је те ствари уручио г. др. Маканцу за земаљски музеј у Сарајеву, на што ме овај позове, да с њим пођем у Чатиће, па да с њиме заједно покушамо преровити оно мјесто.

Кад смо приспјели у Чатиће, показаше нам од прилике 500 м. од жељезничке станице, у пољу уз десну обалу Трстионице, сасвим близу једног великог, старобосанског стећка, и у једном за цесту ископаном, преко 1 м. дубоком јарку, оно мјесто, гдје је нађен костур с бронцаним прилозима.

Прегледавши обје стране јарка, примијетисмо, да из јужне стране провирују кости, па за то на тој страни откопасмо неколико четворних метара површине, и тако открисмо четири костура.

Они лежаху једва 50 цм. под површином у пруду и земљи, а били су наткривени плочама од вапненастог лапора, кога онуда има обиље. Костури су били још више истрошени него они у Сретешу, а кости свакојако разметане и здробљене, тако да смо, право рекавши, само по броју останака од лубање могли расудити, колико смо гробова раскопали.

Костури су, како нам се учинило, били положени од југа прама сјеверу, дакле другојачије, него у Сретешу. Као прилоге нађосмо само неке бронцане комаде, а под наткровним плочама често исте оне љуштурице од лимнеја, које у Сретешу видјесмо као прилоге.

Сасвим је чудновато, да у Чатићима иловастим посудама не бијаше ни трага.

Од бронцаних предмета нађено је осим неколико уломака у свему:

1. Споменута већ шпирална гривна са четири завојке од 70 мм. у премјеру и 35 мм. укупне висине. Свака је поједина завојка широка 6 мм.

2. Гривна од бронцане жице са четири састављене завојке. Премјер 60 мм., ширина 12 мм., а дебљина $1^1/_2$ мм.

3. Фибула на облук с високим, уским стременом, без икаквог уреса. Цијела дужина 72 мм., цијела висина 51 мм., ширина стремена доље 18 мм. а висина стремена 30 мм.

4. Сасвим слична, али мања фибула на облук. Укупна дуљина 54 мм. а укупна висина 40 мм.

5. Мале двоструке шпиралне токе налик на наочари од танке жице, 15 мм. премјера у поједине токе и 35 мм. укупне дужине.

6. Једна шпирална тока као уломак, од нешто дебље жице. Премјер 20 мм.

7. Глатко дугме с округлом гуком на испупченој, а с петељком на удубљеној страни. Премјер 35 мм., укупна висина 6 мм.

8. Шест комада шпиралних цјевчица од савијене, плоснате жице од 4—10 мм. у премјеру и с дуљином од 35 до 53 мм.

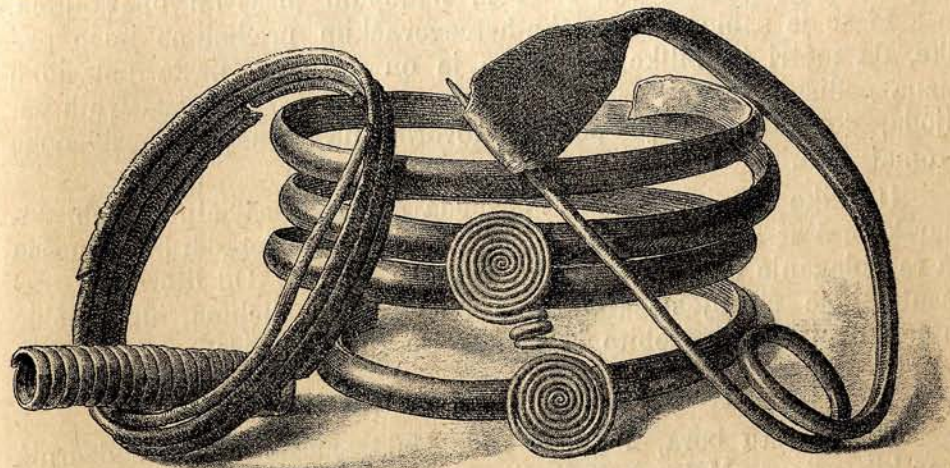
Група овдје додана *(слика 9)* приказује нам некоје тих бронцаних предмета у природној величини, и то у средини од зада шпиралну гривну, горе под 1, лијево гривну под 2, десно већу фибулу под 3, у средини с приједа двоструке шпиралне токе под 5, и лијево доље једну од шпиралних цјевчица, описаних под 8.

По прилици 15 мет. источно од тога гробишта опазисмо надаље у јужном боку јарка људске кости, те у једнакој дубљини од 50 цм. по прилици нађосмо један костур без икаквих прилога. Али овдје је лубања била тако добро очувана, да смо је могли сасвим извадити, што се у осталих костура није дало учинити.

Макар да је по овоме, што ту наведесмо, и у равних гробова чатићких било само мало и једноставних прилога, по чему се може судити,

да је овуда био сиромашан свијет, то је нађени бронцани материјал ипак довољан, да и тој некрополи одредимо постање, које пада у бронцано доба.

Чини се у осталом, да у томе предјелу има још једно треће мјесто с прехисторичким равним костурним гробовима. Јер идући око 4 км. уз рјечицу од Чатића, нађосмо уз пут у Сутјеску испод села Халинића у некој глинастој остримини скорашњи откоп нове цесте, који у својој средини има 3 мет. висине. Тај је откоп при дну брежуљка, сасвим покривена старим гробовима, Црквењак звана, гдје има и седам старобосанских стећака.

Слика 9.

На горњем рубу тога откопа положен је на плочи, као обично дужином од истока к западу пружен, старобосански стећак, истесан на облик гробне хумке, дуг 175 цм., широк 80 цм., а висок 55 цм.

Али у дубљини од 140 цм., понешто на косо испод стећка види се, гдје из глине провирује плоча, која покрива дубљи гроб. Та је плоча положена на двије са стране постављене плоче, тако да нам се овдје лијепо отвара пресјечен гроб, пружен од сјевера к југу, висок 48 цм., а широк 35 цм., али без плоче на дну.

Плоче су од танког вапненастог лапора, као у равним гробовима чатићким, а у истој висини с тим гробом провирује из откопа и више поразмицаних плоча. Премећући донекле описани горе гроб, наиђосмо на људску лубању, од које се је више већих комада још могло вадити, али не нађосмо прилога, пошто занимљиви тај објекат откопавањем не хтједосмо разорити, а вријеме нам је било кратко одмјерено.

О томе свакако нема сумње, да доњи ред плочастих гробова не иде у један ред с оним вишим из средњег вијека, пошто је разлика у висини, како се из искуства зна, превелика, а у другу су руку средовјечни гробови пружени од истока к западу, а доњи насупрот од сјевера к југу.

Dvije vrste crnogorice u bosanskim šumama.[1]

Priopćio **Franjo Fiala.**

U ovome članku želi pisac da prikaže vegetativne slike dviju vrsta crnogorice, vrlo karakterističnih za naše pokrajine i za Balkan, koje u dvojakom pravcu zavregjuju opću pažnju: u jednu ruku kao bilje, koje naročito pripada balkanskom poluostrvu, u druku ruku, jer su na tome, da izumru.

Ova crtica ima da u preglednom obliku prikaže podatke, koje o njima donosi literatura, i da ih nadopuni piščevim opažanjima. Pisac je samo u bosansko-hercegovačkim predjelima imao prilike, da motri te biljke, no kako je on dotična mjesta polazio u razna godišnja doba i tamo pribrao gragje iz sviju vegetativnih perijoda, to sudi, da je pozvan govoriti na temelju sopstvenoga promatranja.

U velike su pisca zadužila gospoda šumarski savjetnik Pfob, šumarski meštar Zechel i kustos Reiser, koji su mu rijetkom liberalnošću na raspolaganje ustupili pribranu gragju i bilješke. Od literature, razasute koje po njemačkim, koje po srpskim djelima, upotrijebio sam u ovoj radnji osobito spise dra Becka i Pančića.

Pinus leucodermis Antoine (Munika [2]).

Tu je vrstu bora, najprije god. 1864. našao c. kr. nadzornik dvorskih vrtova, Maly, u Krivošijama, na Bijeloj Gori i Orjenu.

Upravitelj dvorskih vrtova Antoine spoznao je po donesenim komadima novu vrstu crnogorice, te ju je objavio pod imenom „Pinus leucodermis“ u „Oesterr. botanische Zeitung“ god. 1864. Godine 1876. spominje je Pančić, veleći, da je ima u zlatiborskom okrugu u Srbiji, ali da izumire. Dr. Beck konštatovao ju je prigodom svoga znanstvenog putovanja god. 1885. i u Hercegovini, a nazvao ju je u svom putnom izvještaju „Pinus Prenja“, jer mu se je po skučenom

[1]) Literatura.

1. Antoine: „Pinus leucodermis“. Beč, štampano kao manuškripat.
2. Antoine u „Oesterr. botan. Zeitung“. XIV. svezak 1864.
3. Beck u Analima c. kr. dvorskog muzeja I. str. 43. 1886.
4. Beck: „Flora von Südbosnien u. der angrenzenden Herzegovina“. Beč, 1886.—1887.
5. Beck i Szyszylowicz: „Plantae Cernag. et Alban.“ XIX. svezak krakovske akademije. 1888.
6. Beck: „Alpine Vegetation der südbos. herceg. Hochgebirge“, u raspravama c. kr. zool. bot. društva.
7. Beck: „Pinus leucodermis Ant., eine noch wenig bekannte Föhre der Balkanhalbinsel.“ Wiener illustr. Gartenzeitung, Jahrgang 1889.
8. Beck: „Interessante Nadelhölzer im Occupationsgebiete. Mittheilungen der Section für Naturkunde des österr. Touristen-Clubs“. I. godište 1889.
9. Vandas: „Neue Beiträge zur Kenntnis der Flora Bosniens u. der Hercegovina“, u sjedničkom izvještaju kr. českog društva znanosti. Prag 1890.
10. Pančić: „Eine neue Conifere in den östlichen Alpen Belgrads.“ 1876.
11. Pančić: „Omorika, nova fela četinara u Srbiji“. U Beogradu 1887.
12. Fiala: „O nekim vegetativnim prilikama Bosne i Hercegovine“. „Glasnik“ 1889. Sarajevo.

[2]) Vidi: Jugoslavenski imenik bilja od dra Šuleka; — Pančića: „Флора кнежевине Србије“ str. 639. gdje veli, da to drvo u Crnoj Gori tako zovu. Ur.

ponešto i oskudnom opisu Antoinovom učinilo, da se je namjerio na novu vrstu. Tek je potankomu ispitivanju dra Becka ostalo, da jasnim karakterizovanjem i opsežnim opisom toga drveta, kako je objelodanio u svome djelu „Flora von Südbosnien“, ustanovi, da je Pinus leucodermis posebna vrsta. Szyszylowicz promatrao je tu koniferu god. 1887. u Albaniji, kustos Reiser konštatovao ju je iste godine i u Bosni, a našao ju je na Bjelašnici blizu Opančaka, gorskog predjela u sarajevskom okružju. Vandas, Brandis i pisac nagjoše nova staništa u Hercegovini.

Ovdje ću da upotrijebim klasični opis po dru Becku, koji sam samo nekim sporednim dodacima nadopunio, pa dodajem i sliku što ju je prema prirodi nacrtao g. šumarski meštar Gustav Zechel.

Lako, do 30 metara visoko drvo, uspravljena ili pridignuta debla, rijetko kad nalik na klekovinu. Najdeblja stabla što su do sada nagjena, imagjahu 1 m. u premjeru.

Krošnja uspravljenih stabala vazda tupo-piramidalnog oblika a nikada štitasto razvedena.

Kora starih stabala sva je isprepucana, dok je mlada ispre-križana brazdicama, od kojih, kad deblo ostari, budu duboki žljebovi. Megju ovima ostaju pločice duge 5—16 a široke 4—8 cm., kora je lugasta.

Mlagje grane obložene su rombičnim gusto i pravilno poredanim lisnim jastučićima. Gdje se je koje godine grančica prirastkom produžila, poznaje se po kolutićima, koji su okružili i kao na članke razdijelili granu. Ti su kolutići sastavljeni od vrlo uskih brazgotina, koje su ostale, pošto su otpale omotne ljuske mladica.

Na kratkim mladicama stoje po dva lista zajedno, a osnova im je u mladosti omotana srebreno-bijelim opničavim ljuskama trepavičavo rasporenog ruba. Pojedini su listići dugi 4—9 cm., četinasti, kruti, bodljikavi, ozgo žljebasti, ozdô ispupčeni, na rubu sitno nazupčani, a katkad i samo hrapavi, zagasito-zelene boje.

Mnogobrojne, ovalno duguljaste muške mace složene u glavaste klasove, kojim kroz sredinu prodiru kitice mladih listića još sasvijem zamotanih u opničavom ovoju.

Prašnici gusti, ali ipak ne krovasti. Produženi vrh konektiva (vezice) polukrugast ili gotovo zaokružen, nešto splošten sa nepravilno narovašenim ili razrezano nazupčanim opničavim rubom.

Ženski mrkasto-grimizni cvat izvire iz rasporenog opničavog rukavca.

Mlade šišarice gotovo sjedeće; jednogodišnje jajasto-čunjaste, 6—6·5 cm. duge, vodoravno razvedene, pojedince naspramne, rijetko kad po tri u pršljenu, zelene i pune smole.

Zrele i otvorene 7—8 cm. duge, jajaste sa sploštenom osnovom.

Apofize ljusaka a tako i nastavak (pupak) žućkaste ili kožasto-smegje boje i sasvijem slaba sjaja.

Na dônjim je ljuskama apofiza produljena piramidalno i završuje bodljikavim pupkom, koji je obično zavinut prama osnovi šišarice, dočim je na srednjim ljuskama razdijeljena oštrom, poprijećnom kobilicom.

Pinus leucodermis Antoine.

Gornji je dio apofize zaobljen, često uštipan, ispod pupka nješto udubljen i često zgrbljen.

Dônji dio udubljen u obliku trokuta ili trapeza, samo na dônjim ljuskama nešto više sveden.

Ljuske su do 3 cm. duge, 1·5 cm. široke, a nokat im je s obje strane otvoreno sivo-smegje, ne mrke boje, ozgo sa središnjom uzdužnom brazdicom i nešto navraskanim (nabranim, runzelig) prednjim rubom.

Sjeme elipsoidično, dugo 6—7 mm. a skupa sa duguljastim kriocem 22—30 mm., ispod sredine 6—8 mm. široko.

Što se tiče mikroskopičnih potankosti, imalo bi se još istaknuti, da je cvijetni prašak dug 0·076—0·079 mm., da su stanice (celule), koje ograničuju smolnice, tangecijalno sploštene i da je parenhim oko fibrovazalnih snopića sastavljen od tri sloja.

Ovom je boru najsrodniji Pinus nigra Ar., no ipak kako u spoljašnjem obliku tako u anatomičkom sastavu nalazimo dosta obilježja da ih rastavimo i smatramo kao posebne vrste.

U tablici, što ovdje slijedi, poredao sam u preglednom obliku karakteristična obilježja obiju vrsta.

Pinus leucodermis Antoine	**Pinus Nigra Arnold**
Krošnja i na krševitom tlu nije štitasto razvedena nego tupo-piramidalna.	Krošnja na krševitom tlu štitasto razvedena.
Kora starih stabala isprepucana u obliku pločica od 5—16 cm. dužine i 4—8 cm. širine, koje dijele duboki žljebovi.	Kora starih stabala raspuknuta uzduž, a rijetko kad poprijeko, tako da je razdijeljena u velike paralelne ploče do 50 cm. dužine.
Produženi vrh prašničkog konektiva poluokrugast ili zaokružen, splošten, narovašeno-zupčastog ruba.	Produženi vrh prašničkog konektiva okruglast, deltast, cjelcat.
Apofize dônjih šišaričnih ljusaka podignute piramidalno, produžene u bodljikavi pupak, apofiza i pupak kožasto-smegje boje bez sjaja.	Gornji dio svijetlih žuto-smegjih apofiza dônjih ljusaka manje ili više grbavo sveden, pupak kožasto-smegj, smečen, stoji o sebi.
Nokat ljusaka s obje strane otvoreno-smegje boje.	Dônja strana ljusaka, izuzevši uski rub oko apofize, crne boje kao katran.
Duljina cvjetnog praška 0·076—0·079 mm.	Duljina cvjetnog praška 0·07 mm.
Epidermične (tjenične) celule na presjeku lista skoro toliko dugačke koliko široke.	Epidermične celule dva puta dulje u radijalnom smjeru.
Hipodermični sloj sastavljen od 3, a u kutovima lista od 4 reda celula.	Hipodermični sloj sastavljen od 2, a u kutovima lista od 3 reda celula.
Celule, koje čine bokove u smolnici, sploštene tangencijalno.	Celule, koje čine bokove u smolnici, na presjeku gotovo okrugle i udebljane.
Bezbojni piknjasti (jažičasti) parenhim oko fibrovazalnih snopića sastavljen samo od 3 celularna sloja.	Parenhim sastavljen od 5 celularnih slojeva.

Pinus leucodermis pravi je stanovnik predalpinskih predjela, a najljepše uspijeva u visinama izmegju 1400 i 1700 metara[1]). Iznad megje, do koje uspijeva drveće, zaostaje u svome razvitku i raste poput klekovine (pinus pumilio — borić, košuće — i pinus mughus), ali pri tome ne naliči sasvim na nju, jer nešto iznad tla ostaje uspravljen, a onda se svojim karakterističnim načinom razgranjuje. Meni se taka debla, koja sam po Hercegovini imao prilike vidjeti, pričinjaju, kao forme, koje su samo pod uticajem bure i pritiskom snijega slučajno nastale.

I u golom kršu naše je drvo domaćina. Vrhovi najstrmijih vrleti, obronci, zasuti prudom i ruševinom, najbolje mu prijaju, tu on tvori krasne šume, koje se penju sve do na kraj šumskog pojasa. Često ta šuma, dakako samo donekle, počinje ondje, gdje prestaje čista bukva, isprva ispremiješana iskržljalim bukvićima, a onda se čista, veličanstvena, napošljetku gubi u formaciji alpinskih travnika, često bez ikakog prijelaza.

Čudna je fiziognomija u take šume; oštra opreka izmegju sivasto-bijele kore i tamno-zelene četine, slabo markirane, neskladne hrpe gologa krša, što su mjestimice izbile iz ledine, pak onda izraziti crteži šumskog sjena, koji se oštro ističu naprama blistavoj svjetlosti, što je odražava bjeloća gole litice, sve ti to tvori sliku sasvim neobičnu, izvanrednu, gdje god je okom zahvatiš.

Još je veličajnija scenerija, gdje pojedini, do 30 metara visoki borovi okruniše odvaljene klisure, ili vrhove strmih stijena, koje se na stotine metara okomito uzdigoše iznad bezdane.

Svojom krasotom, ali na žalost i svojim propadanjem, sličan je pinus leucodermis samo jednom jedincatom alpinskom drvu: cemprinu (pinus cembra, Zirbelkiefer).

Rasprostranište toga zanimljivog drveta, pruža se od 43 stupnja i 40 minuta do 42 stupnja i 30 minuta sjeverne širine. Najjužnija su mu mjesta gore Džiebeze, Hum Orahovski, Širokar i Perućica planina u gorama na arbanasko-crnogorskoj megji; najsjevernije, dosad poznato stanište u Bosni na Bjelašnici je planini kod Opančaka u sarajevskom okružju. U Dalmaciji raste taj bor na Orjenu i Bijeloj-gori u Krivošijama, u Srbiji pojedince na Zlatiboru. U Bosni i Hercegovini ima mu više staništa[2]), ali samo u vapnenastim gorama. Prostire se počevši od Bjelašnice kod Sarajeva, pak preko Preslice planine kod Konjica do Prenja, Prislapa, Porima, Plase i Čvrsnice planine.

Na planinama po megji crnogorsko-hercegovačkoj zamjenjuje ga crnobor (pinus nigra). Nije zadosta utvrgjeno, da ga ima u sjeverno-arbanaškim alpama.

Uzmemo li na oko korist toga drveta, onda nam valja prije svega napomenuti, da pinus leucodermis još u takim visinama uspijeva, gdje već ni omorika ne može da raste. Ne boji se bure ni studeni, zadovoljan je mršavim tlom, pak ga to vrlo preporučuje za ošumljavanje alpinskih predjela.

[1]) Na Zimlju u Hercegovini i ispod 1100 m.
[2]) Osobito ga ima lijepih šumica na Zimlju.

Drvo je u toga bora puno smole i vrlo čvrsto, pak se u Hercegovini veoma cijeni, kao osobito dobro stolarsko drvo, naročito za gradnju vrata i prozora.

* * *

Picea omorika Pančić.

Čuveni srpski prirodoznanac Pančić prvi je u užičkom okrugu u Srbiji, u mjestu Zaovini 1875. imao prilike, da ovo zanimljivo drvo promatra u prirodi, pošto ga iz istog okruga poslana četina i šišarice prinudiše, da onamo pogje i to drvo potraži.

Bivši dobre sreće, našao je rečeni prirodoznanac nova staništa toga drveta u Srbiji, te ih naznačio, i to kod Crvene stijene iznad Ratišta, onda na gori Janjcu iznad Stule i na Dugom dolu. Bilješke u njegovim spisima spominju piceu omoriku na Semeću blizu Višegrada u Bosni i u plemenu Drobnjacima u Crnoj gori.

U novije doba, god. 1890. našao je šumarski savjetnik Pfob nova staništa u Bosni, i to na Crnom vrhu kod Srebrenice i na Boriji planini kod Tešnja. Stanište kod Ozrena, što ga je naznačio Aschersohn, nije se dosad moglo naći. Isto tako nije se moglo pouzdano utvrditi, da to drvo raste uz jezera Durmitorova u Crnoj gori. Znanstveno upotrijebljeno ime omorika označuje isto tako kao i „omara“ i „frenja“ srpsko ime ove konifere.

Držeći se, koliko mogu, Pančića, opisaću je, kako slijedi, a dodaću i njezinu sliku, izragjenu po gosp. Zechel-u.

Visoko, vito drvo, rasprostrlo je žile duboko po pukotinama; najjača debla, koja sam imao prilike vidjeti na Semeću kod Višegrada 22 metra visoka i 45 centimetara debela. Kora je u debla spolja crveno-smegja, iznutra žuta; u mlagjih je debalaca otvoreno žutkasto-smegja. Već na sasma mladim deblima puca kora najprije uzduž, a onda upoprijeko. Ljuske su u kore duguljaste, prvih godina vrlo tanke, a kašnje odebljaju ponešto i ljušte se. Grane su 0·5—1·5 metara dugačke, gornje uspravne, srednje vodoravno ispružene, a dônje oborene, te tako čine vitu, usku, porijetku krošnju.

Kora je u grana brazdasta i obrasla sićušnim osamljenim dlačicama. Četina usamljena, rasuta, 8—18 mm. dugačka, mlagja je plosnato zašiljena, starija četverobrida i tupa, s naličja zelena, a s lica s obje strane srednjeg rebarca, zbog 5—9 redova tačaka, modrasto-bijela. Na deblu i bar na gornjim granama četina je skoro svuda pojednako raštrkana, te je gotovo uz granu prilegla, tako da je bjelkasto lice okrenuto grani. U mladih je stabala na granama po strani četina većinom češljasto razvedena na dvije strane, a lice joj je okrenuto dolje. Jastučići su u četine nešto valjkasti, malo da ne osovno na grani nasagjeni, nešto dulji nego u obične omare.

Muške mace na jednogodišnjim grančicama u gustim pršljenima porasle; prašnici žućkasto-smegji, a ženski cvatovi za mlada jasno-grimizno-ljubičasti. Šišarice, dok su mlade, modrikasto-crne, kad ostare, mrke, na gornjim granama prilično nagomilane, sjede na ograncima 3—10 cm. dugim, gornje uspravne, srednje vodoravno ispružene, dônje vise. Šišarice su ovalno duguljaste, duge 4—6 cm., široke 2—2·5 cm. Ljuske su u šišarica skoro lepezaste, 1—1·5 cm. dugačke i isto toliko široke, spolja prugave (nastrijekane), rubovi nejednako nazubljeni, nešto valoviti, prama osi šišarice nešto uvinuti; zalisci maljušni, gotovo vazda ljuskom srasli; sjeme je mrko, 2·5—3 mm. dugačko, krilašca otvoreno smegja, 8 mm. duga i oko 4 mm. široka.

Abies omorica Pančić.

Po obilježjima, napomenutim u ovom opisu, lasno se može picea omorika raspoznati od obične omorike i od jele. Manje su razlike izmegju nje i picee orientalis Link, ali su još uvijek dosta znatne, da po njima prvu možemo smatrati posebnom vrstom.

Glavna razlika izmegju obje zadnje vrste stoji u tome: Viti uzrast i zbog kratkih grana rijetka, gotovo jablanu slična krošnja čini, te na prvi pogled udaraju u oči znatne razlike izmegju prvašnjeg drveta i pinus orientalis, koje ima gustu, veliku krošnju s granama daleko ispruženim.

U picee omorike četina je plosnata, s lica modrasto-bijela, a pinus orientalis ima četverobridu, blijedo-zelenu četinu, u koje

se na svakoj strani — često samo uvećalom — raspoznaje sivasta crta.

U naše su konifere šišarice mnogo manje, nego u anatolske omorike, ljuske u šišarica po rubu su nazubljene, dok su u druge rubovi cijeli.

Picea omorika raste po kršu. Kako na Semeću, gdje sam je na svoje oči gledao, tako i na Crnom vrhu i u Boriji planini, bira ona strme hridove ili nepristupačne golijeti. Po dojakošnjem promatranju ne penje se više od 1300 metara. Ne tvori čistih šuma, već je nalaziš ispremiješanu s drugom crnogoricom.

Na Semeću, u šumskom predjelu, „Medna lúka" na obroncima ponora „Smrčevo točilo" našao sam s njom u društvu pinus silvestris, picea excelsa i abies alba; jedino po strmim stijenama gospoduje naša omorika sama. Teško mi je opisati, kako se oku prikazuje fiziognomička slika take šume, jer ne znam, čim da je isporedim. Vito uzrasla debla s kratkim granama, stupu sličnom zagasitom krošnjom, sjećahu me na gorostasne čemprese, ili još više na neke oblike kalifornijskih konifera. Gotovo još ti je neobične i nemilo pogledati kako se crni stupovi dižu uz okomite litice nad bezdanom.

U izmiješanoj šumi i po zaravancima manje ti udara u oči, ako se pojedina gorostasna debla svojom golemom visinom poput tornjeva ne ističu iznad ostalog šumskog drveća.

Kako je već naprijed rečeno, rasprostrla se je ta vrsta po tome, koliko se danas zna, samo po Bosni, Srbiji i Crnoj gori.

Pančić izriče u svojim spisima mnijenje, da je ta vrsta morala nekoć dalje biti rasprostranjena nego danas [1]), pošto je ime „omorika" poznato u južno-slovjenskih naroda počevši od Jadranskog mora pa sve do Dunava.

I ja se slažem s tim mnijenjem rečenog prirodoznanca, pošto se meni danas poznata, gotovo nepristupačna, a ni za koju visinu nevezana staništa toga drveta pričinjaju, kao pošljednje neiskrčene šume.

Pančić napominje dalje, da su Mlečani, koji su opustošili balkanske planine, to drvo zbog lijepog prȁvog svog uzrasta i zbog njegove žilavosti po svoj prilici osobito rado upotrebljavali za jarbore, pak da po običajnom tada razbojničkom gospodarenju samo take nepristupačne šume njihova sjekira nije dohvatila.

Svakako gore navedena staništa ne će biti jedina, i vrlo je vjerojatno, da toga drveta, koje u izmiješanoj crnogorici mučno raspoznaješ, ima u više krajeva Bosne i Hercegovine, pa ili ga previde, ili ga zamjenjuju s običnom omarom (smrečom). Istraži-

[1]) Nazivlje „omorika" upotrebljuje se takogjer za običnu Picea excelsa Link.

vanje, koje je pokrenuo šumarski savjetnik Pfob, bez sumnje će nam i o prostiranju te vrste iznijeti zanimljivih podataka.

O vremenu cvatnje u toga drveta mogu samo primijetiti, da ono na Semeću kod Višegrada, u visini od 1200 metara po prilici, pada u drugu polovicu maja; Pančić veli, da ono prema tome, kakvo je već vrijeme, cvate od marta do maja.

Što po knjigama pišu o upotrebljavanju toga drveta, hoću evo u kratko ovdje da prikupim. Kao gragja ravno je to drvo smrčevini i jelovini; za jarbore bolje je, jer pravije raste i nema čvorova. To je drvo zbog toga, što ga samo malo u godini priraste, tvrdo, žilavo, za tokare je po svojoj vrijednosti izmegju ariša i lipovine. Pančić je 1880. kod Ratišta u Srbiji posjekao jedno drvo, kome je bilo 137 godina, pa je u njega našao duljinu od 30 metara, a premjer od $38^{1}/_{2}$ centimetara; to bi dakle bilo prema godišnjem prirastu u duljinu od 22 cm., a u debljinu od 2.8 mm. O gojenju ove konifere zna se samo toliko, da ju je vrlo teško odgojiti iz sjemena.

I od presagjivanja 2—5 godišnjih debalaca slab je uspjeh, kako sam se uvjerio iz pokušaja, učinjenih u tom pogledu u Sarajevu.

Čini se, da se ovoj vrsti crnogorice za njeno uspijevanje hoće, kao malo kojoj, krševito tle, te će pri nasagjivanju u prvom redu valjati na to gledati, da mu se priredi tako udešeno zemljište.

* * *

Da se naši čitaoci što bolje upoznaju sa opisane ovdje dvije vrste crnogorice naručilo je uredništvo — ne žaleći troška — u čuvene radionice Ed. Hölzel-a u Beču priklopljene ovdje dvije tabele sa koloriranim slikama rečenih biljaka.

Tabla I. predočava nam *Pinus leucodermis Antoine*, te su na njoj naslikane:

pod *a)* grančica sa nedozrelim šišaricama i ženskim macama,
„ *b)* grančica sa muškim macama,
„ *c)* šišarica, sazrela i otvorena,
„ *d)* ljuske od šišarice,
„ *e)* sjeme,
„ *f)* orah.

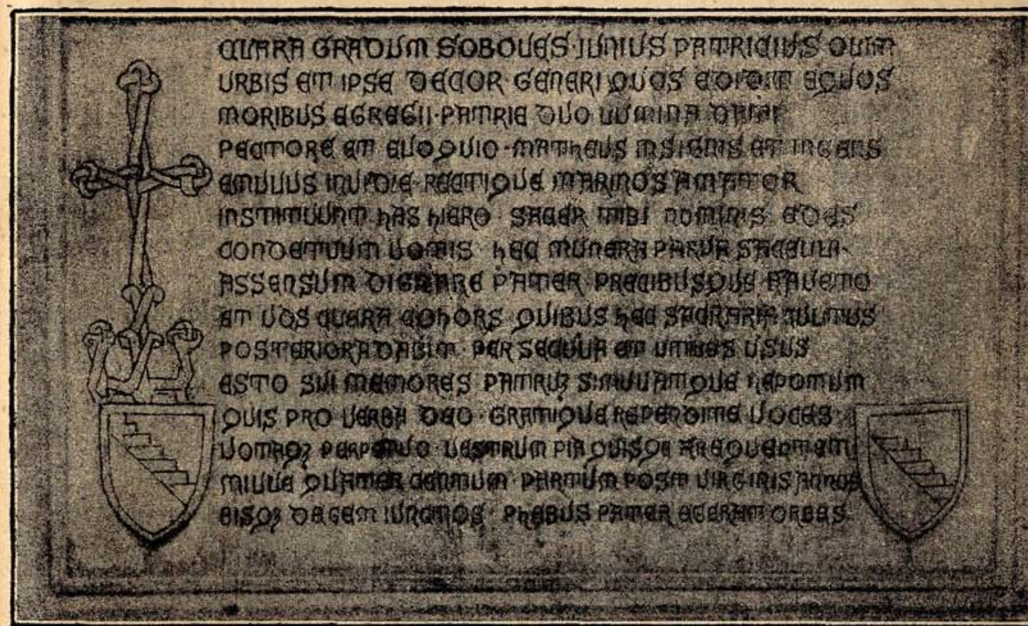
Tabla II. pokazuje nam dijelove *Picea omorika Pančić* i to:

pod *a)* grančicu sa muškim macama,
„ *b)* grančicu sa mladom šišaricom,
„ *c)* grančicu sa ženskim macama i sazrelim šišaricama,
„ *d)* sazrelu, otvorenu šišaricu,
„ *e)* ljuske od šišarice,
„ *f)* sjeme,
„ *g)* orah.

Средовјечни натпис у Сланому код Дубровника од године 1420.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

У цркви св. Јеролима код манастира[1]) у Сланом налази се латински натпис, којег сматрам важним због тога, јер је речена црква задужбина славне босанске породице Охмучевића.[2]) Натпис налази се у црквеном дувару на десној страни уз улазна врата, а усјечен је у плочи од вапненца, која је дуга 0.95 м. а висока 0.67 м. С лијеве стране, како нам показује овдје додана слика, усјечен је древни крст, сплетен на увојке по мотиву, који се често види на босанским старинама из средњег вијека; испод крста је грб-штит. На пољу у штиту видимо попријечно озгор доли, с лијеве пут десне, степеницу, која састоји од седам степена, т. ј. gradus, што је знамење породице Гради у Дубровнику, а у Млецима породице Градениго. Десни је грб (штит) једнак ономе на лијевој страни, али нема креста нити наставка у облику круне. Уз плочу урезана су у црквени зид до два једнокрака креста.

Овај се натпис чита овако:

„Clara Gradum soboles. Junius Patricius olim
Urbis et ipse decor. Generi quos edidit equos
Moribus egregii. Patrie duo lumina nati
Pectore et eloquio. Matheus insignis et ingens

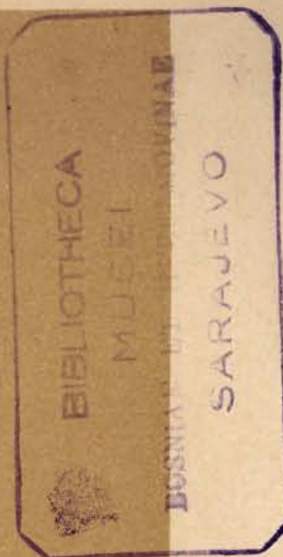
[1]) Испореди „Вијесник хрв. арк. друштва", год. 1882. стр. 23.

[2]) У Гласнику, књига I. 1890. на страни 40. читај у натпису: OHMVCHIEVICH, а на страни 41. TEMPVS и OHVMVCHIEVICHC.

Litogr. i štampa Ed. Hölzela u Beču

Pinus. leucodermis Antoine.

c

d

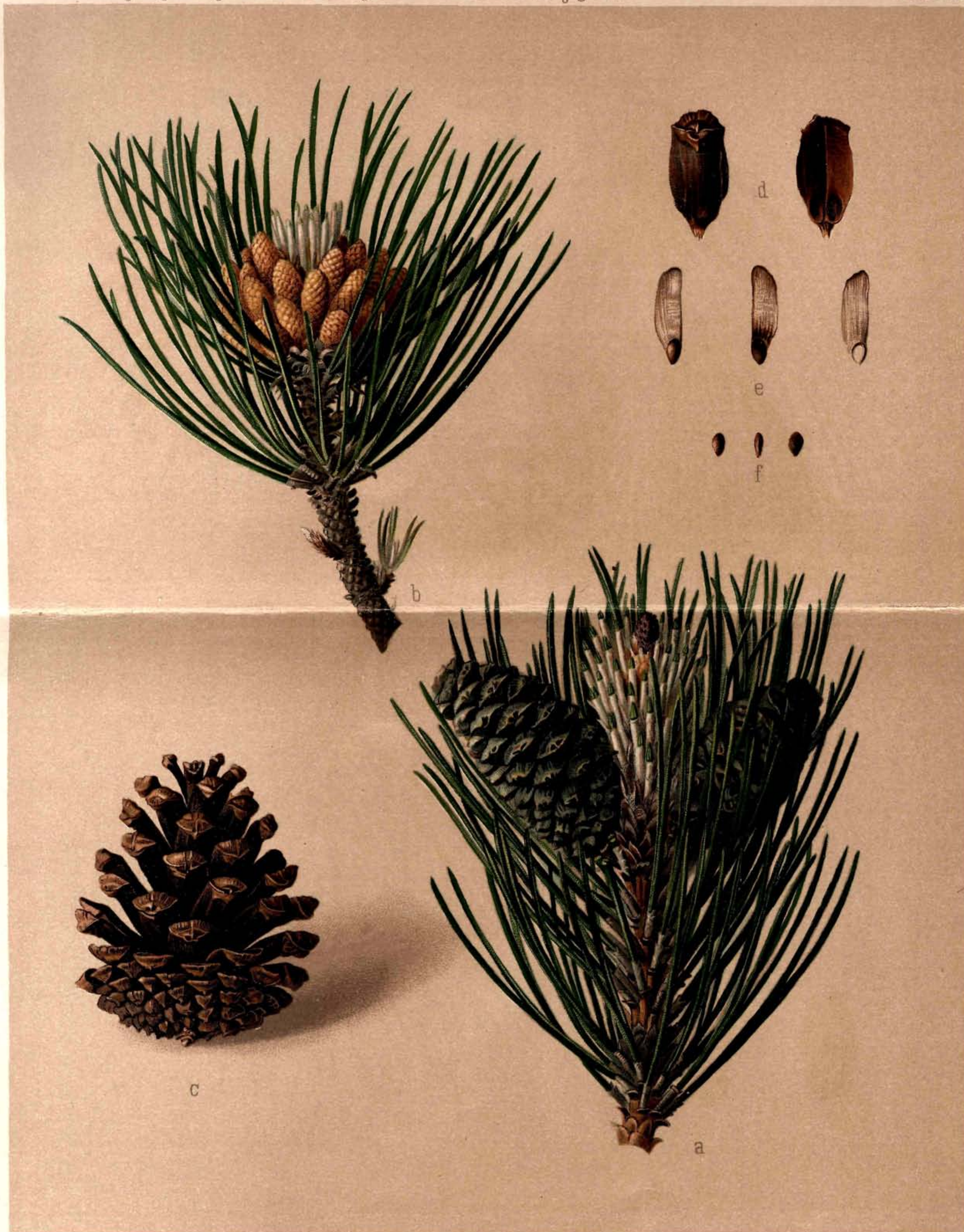
e f

g

a b

Litogr. i štampa Ed. Hölzela u Beču.

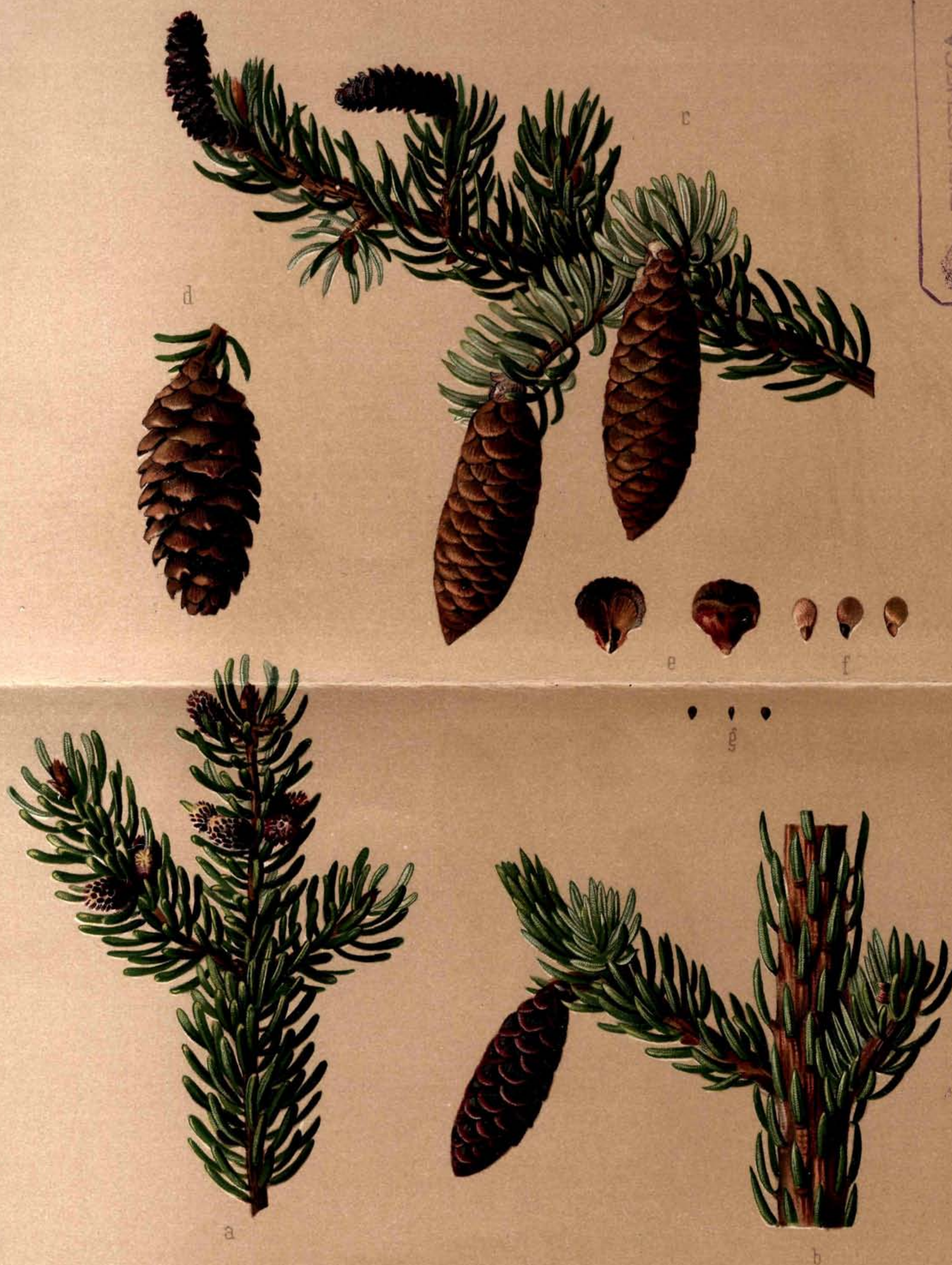
Picea omorika Pančić.

Litogr. i štampa Ed. Hölzela u Beču

Pinus. leucodermis Antoine.

BIBLIOTHECA MUSEI ... SARAJEVO

Litogr. i štampa Ed. Hölzela u Beču.

Picea omorika Pančić.

Emulus invidie. Rectique Marinos amator
Justituunt has hiero. Sacer tibi nominis edes
Condetuum votis. Hec munera parva sacelli
Assensum dignare pater. Precibusque faveto
Et vos clera cohors. Quibus hec sacraria cultus
Posteriora dabit. Per secula et utiles usus
Esto sui memores. Patrum simul atque nepotum
Quis pro verba Deo. Gratique rependite voces
Votaqm perpetuo. Vestrum pia quisqe frequentet
Mille quater centum. Partum post Virginis annos
Bisqm decem iunctos. Phebus pater egerat orbes".

Још ми је додати, да је црква, у којој се овај натпис налази, прије била посвећена Великој Госпи, кашње је прозвана св. Јеролимом. Породицу Охмучевића данас у Сланом зову Стрмице и Гргурића.

Iskopine na predistorijskome grobištu na Glasincu u godini 1890.

Priopćio kustos **Dr. Ćiro Truhelka.**

Gradina kod Kusača.

Područje, ispitano prošloga ljeta, prostire se ravnim pravcem od gradine kod Kusača, do nekropole ispod Čitluka. Ta linija pruža se pravo od sjevera k jugu, a gromile u toj liniji hvataju se onih, što su ispitane prijašnjih godina.

Na ovim mjestima raskopane su skupine gromila (oko $^1/_2$ km.) na jugo-zapad od gradine kod Kusača Pod Pećinama, tik ispod same gradine kod Podgraca, nadalje s onu stranu dola, što se na jugu prostire ispod gradine, kod Šarenčevih Vrtoča, gdje se nekropola u jugo-zapadnom pravcu hvata grupe oko Ararevė gromile (kod Čavarina).

Na ove se grupe nadovezuju u isprekidanom nizu grupe na Bandinu brdu, na Čardaku (ispod Čitluka), a otale pošavši malo zapadno na ćenar, što je opasao ravni Glasinac, grupa kod Crvene lokve.

Napokon ispitana je oko 10 km. južno jedna grupa kod Maravića.

Rezultati ovogodišnjeg prekopavanja vrijede naročito za to, jer se je na kopanje potrošilo više vremena, te se poslom nije onako naglilo, kao kad valja, da se u što kraćem vremenu što više nagje. Pojedine prilike, u kojim bi se predmeti nalazili, način, kako su bile gromile uregjene, mogao se je sada pouzdanije i izvjesnije ustanoviti, pa su ovogodišnje iskopine u znanstvenom pogledu komentar dojakošnjim, a ponajviše i budućim iskopima na Glasincu.

Znameniti su ovi iskopi i s toga, što je ovoga puta od mnoštva nasutih gradina na Glasincu u program povučena ona kod Kusača — prva nasuta gradina u Bosni, koja je dojako pretražena.

Ovu gradinu spomenusmo već drugom prilikom. Okrugli nasip, koji u premjeru ima 84 met., bio je na južnoj strani najširi (8 met.) a visina mu je dohvatila upoprijeko 1 metar.

Raskopan je nasip u duljini od 60 met., pri čemu je otkopana površina od 360 m² po prilici; nadalje su raskopane 2 male kamenite gromile i 25 m² ledine u nutrašnjosti gradine.

Najviše se je pri tome raskopavanju našlo utaraka od posuda. Sve su to posude za domaću potrebu s raznolikim gukama, a načinjene prostom rukom dosta primitivno, i zdjelice s klapavim ručicama.

Broncanih predmeta našlo se je u gradini razmjerno mnogo: 4 nejednake narukvice, 1 pafta s probijenim kalemom, 1 plosnat prsten, 2 cjevčice, savijene od žice. Od gvozdenih predmeta našao se je samo malen nožić s izvinutom oštricom; od kamena nekoliko oblih, izglagjenih grumena, s kojima se žito mljelo (Kornquetscher), i konačno 3 vretena od ilovače.

Svi se ovi predmeti podudaraju s onima iz gromila, a naročito su utarci od posuda jednaki s onima, što su nagjeni Pod Pećinama, te se ne može posumnjati, da potječu iz istog vremena.

Ne može se za sada još riješiti pitanje, da li je i gradina podignuta u isto vrijeme, kad i gromile ili možda kašnje, u kom bi potonjem slučaju moglo biti, da su rbine i broncani predmeti kao ostanci starije kulture dospjeli amo, i da su zasuti naspom.

Ali ja primjećujem, da se je u cijeloj pretraženoj duljini u srednjoj liniji nasipa u širini od 2 m. vrlo rijetko nalazilo rbina, i to samo u najgornjem sloju, dočim se s ovu i onu stranu te linije nalazahu vrlo često, a uvijek na živcu. Po tome se može suditi, da je nasap bio prvobitno 2 metra širok, a kad se je gradina stala rušiti, da je ruševinom svojom zatrpao rbine, što su ih nekadašnji stanovnici bacali pod nasap, da su te rbine po tome onamo dospjele, kad je gradina još bila naseljena. Vrijedno je i to spomenuti, da se je u naspu s nutarnje strane više toga nalazilo, nego li sa spoljašne, i da je broncanih predmeta bilo samo unutri.

Prekopano područje nekropole.

U nekropoli Pod Pećinama raskopano je 27 gromila (ponajviše kosturnica). Karakteristično je za njih, što se je u njima našlo vrlo rijetko predmeta od bronca. Izuzevši dvije gromile s nekoliko broncanih predmeta, i jednu, u kojoj je bilo 10 željeznih koplja, bilo je u njima većinom ilovastih utaraka od posuda, uglagjenih kamenitih grumena za mlivo i nekoliko vretena. Komadi od posuda ili su već kao rbine nasuti sa ostalim kamenjem u gromile,

ili su pod velikim teretom tako razdrobljeni i smrvljeni, da ih nije moguće nikako sastaviti.

Karakteristični fragmenti posve su identični s onima iz gradine i pokazuju iste oblike.

Od one četiri gromile, koje su tik ispod gradine kod Podgraca raskopane, bilo je u najvećoj (grob za sažganu lešinu) uz nekoje interesantne broncane predmete lijepo čislo povelikih neobragjenih, tek provrtanih jantarovih zrna.

Grupa kod Šarenčevih Vrtoča, u kojoj ima 15 gromila, bijaše s obzirom na svoju sadržinu broncanih predmeta bogatija od pregjašnjih, a zanimljiva već s toga, što se hvata najbogatije dosele raskopane Arareve gromile. U njoj se našao lijep niz djelomice novih oblika, a od najinteresantnijih spominjem čitavu ogrlicu, koja sastoji od tri niza bombaka: jedan sa zrnima od mine (email), drugi sa lijepo izrezanim zrnima od jantara, a treći od neobragjenih krupnih jantarovih zrna. U istoj je gromili nagjena i špiralna cjevčica od platine, rijetke kovine u prehistoričkim gromilama, koja nas upućuje na Ural. —

Dok pregjašnja grupa daje gdjekoje nove oblike i u svemu ističe neko osobito, interesantno lokalno obilježje, kojim se razlikuje od nekropola do sada ispitanih, podudaraju se predmeti, nagjeni u bližoj grupi na Bandinom Brdu (10. gromila) s prijašnjim iskopima. Nagjeno je u njoj: masivnih grivni, uriješenih piknjicama, ukucanih zumbom; počelica od broncanog tenećeta uriješena savatom; bombaka od bronca, — a u dvije gromile po jedan gjerdan sitna jantarovog zrnja kolik grašak (preko 200 kom.) i jedan gjerdan još sitnijim zrnjem od modrog stakla.

Najbliža grupa (sedma gromila) nalazi se 3 km. na jug kod Čardaka, gdje su već lanjske godine raskopane četiri gromile, a jedna megju njima s lijepim rezultatom. Ta grobišta pokazaše se i ove godine izdašna. U najobilatijoj gromili bile su 4 lijepo urešene pafte, 2 para grivni, ulomci počelica od tenećeta, željezni bodež i privjesak od kamena. U drugoj gromili bilo je izmegju ostalog lijepo čislo zrna uriješenih minom (Email), a u ostalim našlo se ponajviše gvozdenog koplja, broncanih ukosnica, jedne klij eštice itd. Po svom sadržaju bijahu ove godine najbogatije gromile oko „Crvene Lokve“, po prilici 700 m. na zapad od pregjašnjih.

Ovdje su pregjašnjih godina zapovjednici vojne postaje u Podromanji pretražili više gromila (u svemu 8), te je jedan dio onih stvari, što su ih onda našli, u c. kr. dvorskom muzeju u Beču [1]).

Makar da su tom prilikom raskopane najveće, pa valjda i najbogatije gromile, pokaza se i zaostatak (u svemu 16 gromila) izdašan.

Najljepše stvari nagjene su u jednoj gromili, od koje jedva da je $^1/_5$ bila netaknuta, dočim je sve ostalo bilo prekopano.

[1]) Od onda objelodanjene po dru Moricu Hörnesu u „Mitth. der anthrop. Ges.“.

Nagjen je tu gotovo potpun pâs od bronca, bogato ukrašen kitama broncanim, nalik na onaj iz Arareve gromile, 2 krupne grivne s punktiranim urnekom, 2 velike grivne savijene od broncane žice u 20 savijutaka, 2 špiralne fibule, 10 fibula na oblik luka, 14 broncanih zrna, 5 dugmeta s dugom peteljkom, 7 broncanih kolutića, 3 kitice na oblik lijepe posudice, kamenit privjesak i veliko mnoštvo zavojaka od žice.

Vrlo bogata broncanim predmetima pokaza se druga jedna gromila te grupe. Bile su u njoj 4 fibule na oblik luka, 4 okovice od tenećeta, 2 para grivni, više kolutića, broncanih zrna, dugmeta, počelica, lijepa toka s probijenim kalemom, nîz manjih staklenih zrna, nîz emajliranih i jantarovih zrna. Od željeznih stvari našlo se: 3 sulice, 1 dugi i 1 kratki bodež.

U trećoj gromili bila je uz mnoštvo bronca lijepa serija emajliranih i jantarovih zrna, a megju njima plosnast, obragjen komad jantara, koji se ističe svojom veličinom (7 cm. dug).

Izmegju ovih ovećih grupa pretražene su na nekim mjestima pomanje, osamljene, većinom oniske gromile, u kojima se nije ništa osobito našlo. Ove se bile: na brijegu gradine Kusača 4 gromile, na sjevernoj strani gradine u dolu 4 gromile, kod Vrhova megju Bandinim brdom i Čardakom 4 gromile i konačno ispod Kule uz cestu 3 gromile blizu one gromile, što ju je u svoje vrijeme pri gradnji ceste 1880. poručnik Lexa prekopao onako nenadanim uspjehom.

Osim ovih grupa pretražene su tri druge, koje su po strani od područja dosad pretraženog, a odlikuju se svojom neobičnom veličinom od ostalih. Osobito velikih gromila ima u grupama blizu mjesta Maravića, kod Vrtanjak-bunara. Ima tu 5 gromila, kojima je premjer 20—30, a visina 3—4 m.

Najveće dvije od tih gromila posve su pretražene. U svakoj su bila po dva kostura, a uz njih u jednoj lijepo ukrašen krčažić, lončić, i jedna priprosta zdjela, u drugoj špiralni kolut, savijen od broncane žice.

U drugoj grupi blizu samih Maravića (pretraženo 10 gromila) našlo se nekoliko vanredno lijepih predmeta od bronca, a spominjem megju ostalim veliku iglu četrerobrida vrata i lijepo profilirane glavice *(T. II. sl. 3.)* i ogrlicu (torguis) bogato savatom uriješenu. Ovaj pošljednji komad valjda je najljepši svoje veoma rasprostranjene vrste *(T. VI. sl. 1.)* Ovih otvorenih ogrlica sa savijenim plosnatim krajevima ima na stotine po svoj srednjoj Evropi. Bosanske se naročito odlikuju ukusnim sploštenim oblikom i lijepim ornamentalnim motivima, kojim su našarane. U naše je motiv, što ga zovu „pas u bijegu“ (Laufender Hund).

Patina je gotovo u svih komada izvrsna, po čemu se može suditi, da su razmjeri pri legiranju brižno odregjivani, pa ako još uzmemo u obzir neobičnost nekih komada i nestašicu željeza, koja

tu udara u oči, onda se čini, da smo se namjerili na ostanke starije epohe.

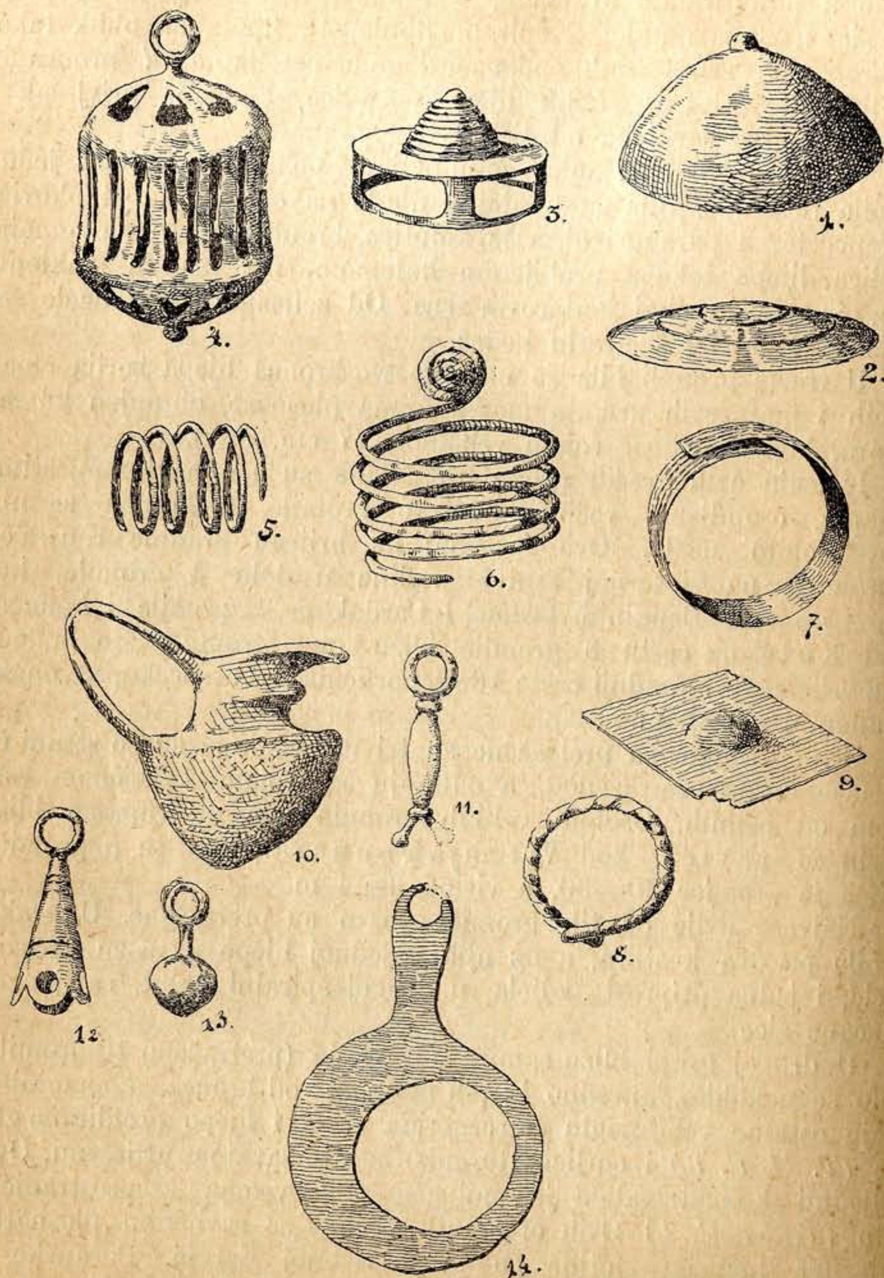

Tabla I.
1—4, 9, dugmeta od bronca; 5—8 prstenje od bronca; 10 -14 nakit od bronca.

U trećoj grupi, kod Bradve (mjesto Kramer-selo), gdje je pretraženo 6 gromila, našlo se mnoštvo kostura, ali malo priloga. U gornjem sloju take jedne gromile nagjena je rimska fibula — koja je bez sumnje slučajno i u kasnije doba ovamo dospjela. *(T. VI. sl. 4.)*

* * *

Opća opažanja. Što se tiče gradnje gromila, nema se šta primjetiti uz ono, što je već prije rečeno. I ove kao i pregjašnje gromile nasute su od kamena, te im veličina varira izmegju 5·20 m., a visina izmegju 40 i 100 cm. Lešine i pridane im stvari bijahu položene ili na golom živcu ili na sloju kamenja, kojim bi se ovaj obložio. Pošljednje bi se osobito dešavalo u takih gromila, gdje su bile sahranjivane sažgane lešine.

Sahranjivanje bilo je dvojako. Uz skeletne grobove, gdje su skeleti sahranjeni bez ikake opreme, ima i gromila sa spaljenim lešinama, a često se nagju obje vrste sahranjivanja u jednoj gromili.

Izmegju gromila, pretraženih ove godine (svega 102) bijaše ih 17, u kojima su bili sahranjeni samo sažgani ostanci, 35 u kojima je mrtvac nespaljen sahranjen, a 15 u kojim su mrtvaci na oba načina sahranjeni. U ostalim gromilama nije se način sahranjivanja mogao utvrditi.

Našlo se je i takih gromila, u kojima je bilo sahranjeno poviše mrtvaca. U jednoj gromili kod Bradve bilo ih je 11, u jednoj kod Pod Pećinama bilo je 7, u jednoj ispod gradine Kusača bila su 4 kostura u jednoj gromili.

U svemu bilo je 12 gromila kao zajednički grobovi.

Što se tiče mrtvačkih ostanaka, valja primijetiti, da su u gromilama, gdje se nagjoše tragovi od lomača, prilozi bili rasuti po manjoj ili većoj površini gromile. Većinom su broncani predmeti stradali od plamena. Gdje je vatra samo ponešto do njih dopirala, ondje su pocrnjeli i krti, a gdje ih je jako žarila vatra, ondje su se donekle stalili, ili posvema preobrazili u trosku i deformisali.

U jednoj gromili kod Crvene Lokve bila je tolika vatra, da se je pojedino kamenje ispeklo u kreč, a ovaj se, vlagom iz zraka gašen, pretvorio u klakovitu tvar, koja se je oko pojedinih komada bronca uhvatila kao kora.

Kosturi su od teškog tereta, kojim ih je kamenje pritislo, većinom posve zdrobljeni i sa svoga mjesta pomaknuti.

Rijetko se kada moglo utvrditi, kako su lešine bile položene, ali gdje se je to moglo, tu je većinom glava bila okrenuta k zapadu, a noge prama istoku (U svemu konštatovano je to u 20 slučajeva).

U dva slučaja bila je glava okrenuta k sjeveru, a u tri druga k jugu. Čini se dakle, da je i tu pri sahranjivanju uticao onaj religijozni momenat, koji većinu prirodnih naroda prinukava, te svoje mrtvace sahranjuju licem, obrnutim k suncu na ishodu.

U dvije gromile (kod Vrtonjaka i Šarenčeve Vrtoče) nagjene su lešine donekle zaštićene. Primitivna oprema, koja je imala da ih štiti od težine kamenja, sastojala je od dva reda velikog kamenja,

koje je bilo smješteno niz lešine i od nekoliko ovećih kamenitih ploča, koje su služile kao pokrov.

Jasnih tragova običajnih mrtvačkih obreda opazio sam kod Šarenčević Vrtoča. Sasvim na površini gromila nagjeni su nezaklonjeni ulomci zdjela sa dvije ručice, u kojima se pokojniku na grob davala hrana kao žrtva.

U Bosni taj običaj tu i tamo još i danas nalazimo u seljaka. Često putnik nailazi na vrčeve i zdjele s hranom za mrtvace na novim grobovima, a općenito je poznat običaj u muhamedovaca, da u turbetima pokojnicima, koje osobito poštuju, donose jela kao žrtvu.

Veliku pažnju i opreznost iziskuju pri pretraživanju gromila kasnije sahranjene lešine, jer one u koječem odlučuju pri prosugjivanju gromila.

Megju gromilama, koje su ove godine pretražene, ima ih nekoliko, gdje o kasnijem sahranjivanju nema sumnje.

U jednoj gromili kod Kusača nagjeno je 6 lešina bez priloga, koje nijesu bile sahranjene, kao obično, na tlu, već još dublje, u ilovači. Na ruševini, naslaganoj nad njima, primijetilo se nereda, i već po tome se može suditi, da su te lešine tu kasnije sahranjene.

Blizu ovih lešina našlo se nekoliko kamenitih ploča, kakih ima mnoštvo po sredovječnim grobljima, a daljim ispitivanjem našlo se, da su tri takve ploče bile na samoj dotičnoj gromili, te su od onda odvezene u crkvu sokolačku. Nema dakle sumnje, da su to sredovječni grobovi, kojim je temelj kakva stara gromila.

Prvobitne prehistoričke ostanke od lešina nagjosmo djelomice razorene pri kasnijem sahranjivanju, a djelomice — pri jugoistočnom rubu gromile — bez priloga. I po obličju kosti i po nekim rbinama moglo se razabrati, da je taj kostur mnogo stariji, nego onaj drugi.

Svih šest kasnije sahranjenih lešina bilo je okrenuto glavom k jugu.

Nedaleko odande nagjen je u najgornjem sloju jedne gromile kostur, koji je slabo bio kamenjem zasut, te je zrak mogao dopirati do njega. Kosti su zbog toga postale vrlo prhke i bijeljahu se kao snijeg, kako to biva maceriranjem na zraku.

I ovdje, čini se, da je lešina kasnije sahranjena, i to sudeći po jednom prstenu od legiranog srebra i po srpolikom, potkovastom nožu, iz najnovijeg vremena.

Meni se je sve to učinilo, kao da su ovdje na brzu ruku zatrpali umorena čovjeka.

Sličnim načinom u najgornjem sloju sahranjenih lešina nagjosmo u jedne gromile kod Bradve (5 kostura). Nije baš utvrgjeno, da su i ove lešine kasnije sahranjene, jer uz njih nije nagjeno nikakvih priloga ni drugih znakova. Moglo bi biti, da je to zajednički grob, podignut u prehistoričko doba, te uzgredice pripominjem, da se je

uz jedan kostur, sahranjen u najgornjem sloju jedne gromile kod Šarenčevih Vrtoča, našlo vrlo lijepih predmeta od bronca.

* * *

Nahodi. Po dojakošnjim, pa i ljetošnjim iskopima nema sumnje, da su iskopani predmeti proizvodi samosvojne kulture, kojoj prvi počeci mogu da padaju u isto vrijeme s doselenjem dotičnog naroda, ili se mogu pripisati vrlo ranom, spoljašnom uticaju; no svakojako je ta kultura u istoj prigodi tečajem vremena stvorila svoje samostalne, izvorne, od spoljašnih uticaja prilično netaknute oblike. Tako ja sebi tumačim mnoštvo tipskih forma, koje se tu nalaze, a kojih na drugim nalazištima iz istog doba, ili jednakog stepena — ili nikako nema, ili se od ovih vrlo razlikuju.

Gotovo svi su nagjeni predmeti osim oružja nakiti, koji pripadahu nekom osebnom, bizarnom uresnom aparatu, i kojim se dekorativno obličje manje pokazuje u krasoti pojedinih predmeta, a više u suglasju i skladnom poredanju svih sastojaka.

Slično nalazimo u našljednika ili bar najbližih rogjaka nekadašnjih glasinačkih žitelja, u Arbanasa, u kojih je nakit takogjer sastavljen od množine predmeta, koji pojedince izlaze neznatni, a namješteni i poredani kako treba, u skupu prikazuju bujnu sliku.

Formama, za Glasinac karakterističnim, još se pridružuju i iza ovogodišnjeg prekopavanja lijepe serije: fibula na oblik luka, oblih lijepo urešenih toka, okovica od tenećeta, ispupčenih dugmeta, potkita na oblik posudica, grivni i počelica.

Ovi predmeti veoma umnožavaju dojakošnji materijal i potvrgjuju ponovo, da smo se tu namjerili na jedinstvenu samosvojnu kulturu jednoga naroda i plemena.

Da je to pleme bilo ilirsko, o tome već ne može biti sumnje. Ono malo historijskih vijesti, što ih imamo od toga naroda, podudaraju se s rezultatima našega pretraživanja, i ja ću ovdje samo nekoje stvari da istaknem, koje za naše pitanje vrijede. Riječ „Arar“ u imenu poznate „Arareve gromile“, u kojoj je nagjen lijepi onaj šljem, i danas je korijenom riječima u arbanaškom jeziku, koje znače gomilu kamenja, grobni humak, ukratko — gromilu.

Na jug samom ravnom Glasincu prema dôlu Prače zove se jedno selo Batovo.

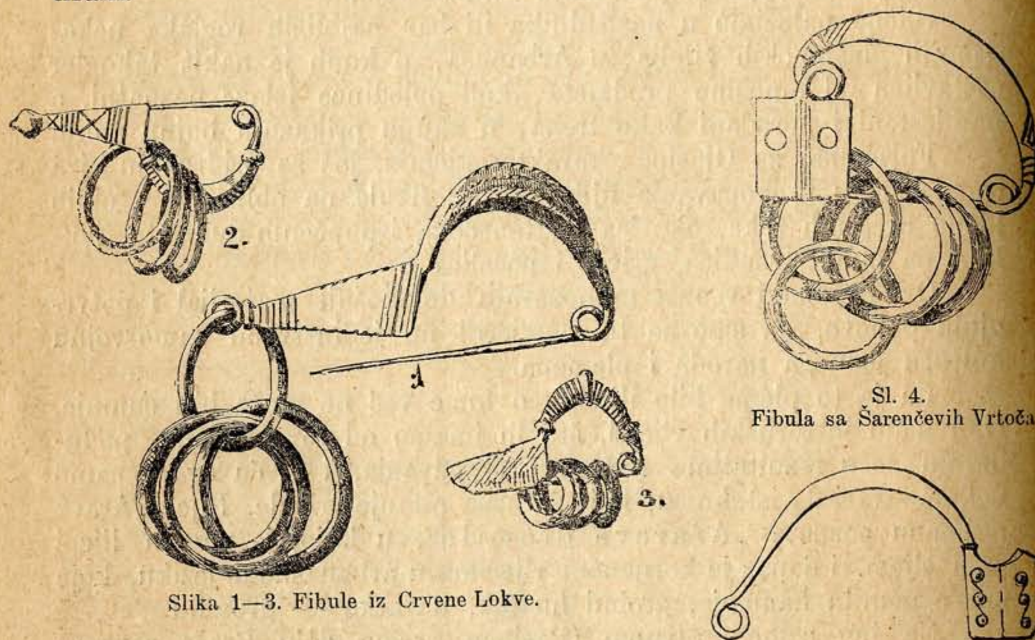
I tome je imenu korijen stari ilirski „bato“, što znači knez; Batovo bilo bi dakle kneževski grad. Knežina Bato bila je u svoje vrijeme i u Rimu poznata i zle uspomene zbog kobnih i dugotrajnih ratova, što ih za Augustova vremena izazvaše ilirski Batoni.

Na Glasincu čuje se često još jedno ime: „Bando.“ Ima tamo Bandin-Odžak, Bandinobrdo, Bandovina, a narod veli, da je tu po tradiciji stolica nekog starodrevnog junaka Bande. Tog Bandu crta narod tako nejasno i mračno, da je po pričanju mučno odrediti izvjestnu epoku, u kojoj je Bando živio, pa bi već iz toga

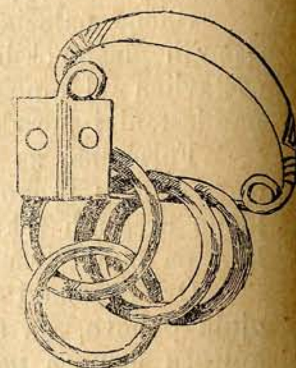
slijedilo, da se i to pričanje oslanja na kaku prastaru tradiciju iz ilirskog doba, a za ime će se valjda još naći, da je ilirskog podrijetla. Izvjestno je glede Bande, da su one razvaline, što ih narod nazivlje B a n d i n i m k o n a k o m, iz prehistoričkog doba. Te razvaline sastoje od naspa, nasutog od sitna kamenja, a obuhvataju u četvero ogragjen, duguljast prostor od 12 i 24 m.

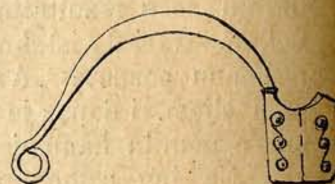
Konačno da još napomenem vijest, koja mi je došla s privatne strane iz Albanije. Po toj vijesti, kojoj doduše još treba potvrde, podižu i Arbanasi u nekim krajevima svojim pokojnicima gromile, dakako omalene. Slično se često po selima i u Bosni dešava, te se nagju grobovi iz najnovijeg vremena, koji su zasuti duguljastom gromilom od kamenja, a i tu kao da imademo staru tradiciju, koju je narod i nehotice mjestimice pridržao.

Vraćajući se ovogodišnjim nahodima, valja mi primjetiti, da se dojakošnje serije po njima umnožavaju mnoštvom novih oblika, koji djelomice padaju u opseg domaće kulture, a djelomice su importirani.

Slika 1—3. Fibule iz Crvene Lokve.

Sl. 4.
Fibula sa Šarenčevih Vrtoča.

Sl. 5. Fibula sa Šarenčevih Vrtoča.

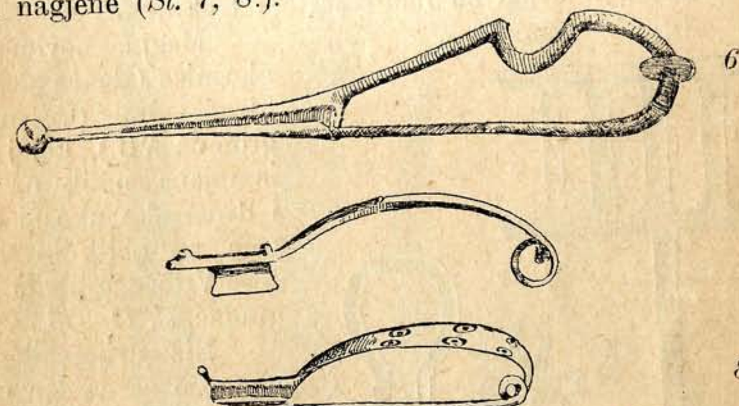
F i b u l a nagjena je množina (60 komada) i to većinom dojako poznatog luka, komu oba kraja prelaze u dvije kuke, te završuju s jedne strane u četverouglast listić, u koji zahvaća igla s druge strane. Lukovi tih fibula često su uriješeni uzlovima i zarescima. Često se nagjoše fibule od broncane ili željezne žice, savijene u dvije spirale (Spiralfibeln). Mjestimice našle se fibule u dvoje kao parovi, a osobito lijepi primjeri kod C r v e n e L o k v e i Š a r e n č e v i h V r t o č a, gdje se često nagju pendanti, osobito fino i ukusno izragjeni

(*Sl. 1—4*). Varijantu te fibule pokazuje nam *slika 5*, u koje nema jedne uvojke, te je jezičac za iglu pristao neposredno o luk.

Rijedak je pojav na Glasincu jedna fibula, kojoj se luk ispružio, te se savio kao zmija. Uvojke nema ni s ovu ni s onu strane luka. Taka fibula, kojoj je uslijed njena oblika nadjeveno ime s e r p e g g i a n t e, nagjena je P o d P e ć i n a m a (*sl. 6.*).

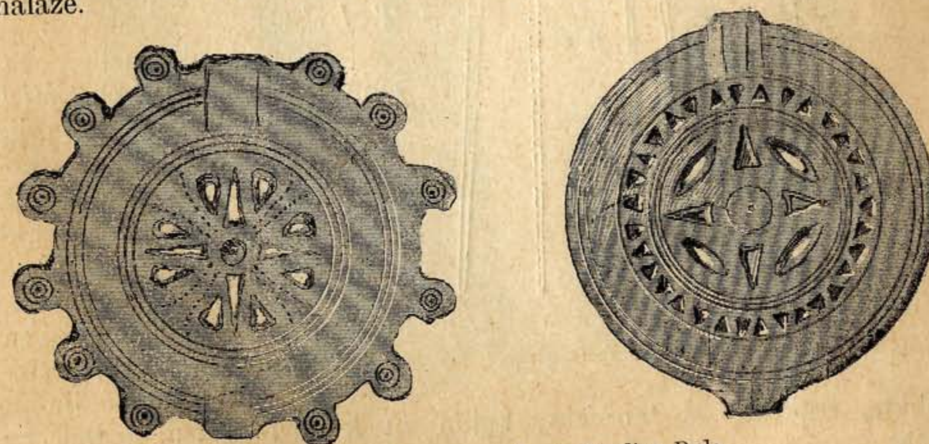
Isto je tako jednostavno ustrojena jedna fibula od Podgraca (gromila II).

Nadalje nagjeno je 5 fibula, koje po svom obliku sjećaju na fibule, nagjene oko močvara kod Certose i koje se često nalaze na grobištima u istočnim Alpama i u gornjoj Italiji, a u Bosni dosad još nijesu nagjene (*Sl. 7, 8.*).

Slika 6. Fibula iz Podpećina. — Slika 7. i 8. Fibule sa Čardaka.

Ova dva potonja oblika pripadaju po Tischlerovim istraživanjima o historiji tipova koncu hallštatske perijode, te je svakako karakteristično, da se u mnoštvu glasinačkih fibula samo pojedince nalaze.

Slika 9. i 10. Urriješene toke sa Bandina Brda.

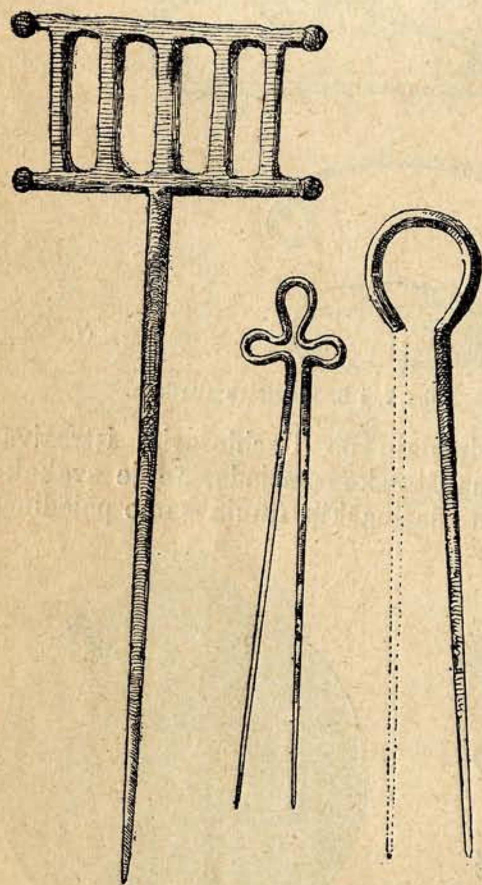
Specifična glasinačka fibula ostaje polukrugla fibula na obluk na tro ili četverouglastoj plojci (*sl. 4*).

Grivne nagjene su kao i dosele naročito u formi više ili manje masivnih biočuga, kojim stânjeni krajevi prelaze jedan preko drugog. Ima ih 10 pari i 9 komada samaca.

Osim ovih nagjena je forma špiralnog cilindra od žice sa 20 savijutaka (Crvena Lokva), na kakvu se dosad namjerismo samo u Ararevoj gromili, u smanjenom mjerilu.

Izmegju ostalog nakita od bronca, napomenuću samo onake komade, koji se svojim oblikom razlikuju od dojakošnjih.

Iz jedne serije eksemplara poznata okovica od tenećeta, sastavljena u na krst od 4 kružnice, variira u jednom komadu (Šarenčeve Vrtoče, gromila X.) tako, da su veći krstovi potkićeni nizom manjih, a drugi su nadomješteni trokutima.

Slika 11—13. Ukosnice sa Glasinca.

Megju novim oblicima ukosnica (Haarnadel) napominjem jednu (Crvena Lokva, gromila VII.), kojoj je glavica izragjena nalik na ljestvice, i dvostruke ukosnice s glavicom na oblik krsta (Šarenčeve Vrtoče, gromila XII, Podgradac, *sl. 11—13.*).

Niz uriješenih dugmeta umnožio se za dva originalna komada; jedan je iz gromile pod Kusačama (Podgradac, gromila I. *T. I. sl. 3*) a drugi sa velikom oblom glavicom, po stranama nastrijekanom, iz Crvene Lokve (gromila II. *T. I. sl. 4*).

Pupčasta dugmeta pokazuju nam *sl. 1, 2, 9.* na *tabli I.*

I prstenova, kojih se prije našlo samo porijetko, iskopano je ovaj put više. Oblik im je vrlo jednostavan i različit. *(T. I. sl. 5—8)*. Ima glatkih broncanih prstenova, prstenova od savijene žice, sa sastavljenim krajevima, prstenova od žice u špiralnom obliku, trakova od tenećeta, kojim su krajevi složeni jedan uz drugi.

Najljepši je od sviju špiralni prsten od žice iz jedne gromile kod Maravića, kome se jedan kraj špirale završuje malom špiralnom plojkom *(T. I. sl. 6)*.

Osim toga odlikuju se još ljepotom svojom spomenuti već srpoliki torguis iz Maravića vrlo lijepo graviran *(T. VI. sl. 1.)*. I igla iz iste gromile pripada najboljim proizvodima prehistorijske broncane umjetnosti *(T. VI. sl. 3.)*. Na istom mjestu nagjena je nadalje u drugoj jednoj gromili obla, malo ispupčena toka sa lijepim urezanim linearnim ornamentom. *(T. VI. sl. 2.)*

Zanimive su svojim po nas novim oblikom neke lijepo izragjene kitice (berloque), od kojih su najvažnije ocrtane na *tabli I. sl. 10—14.*

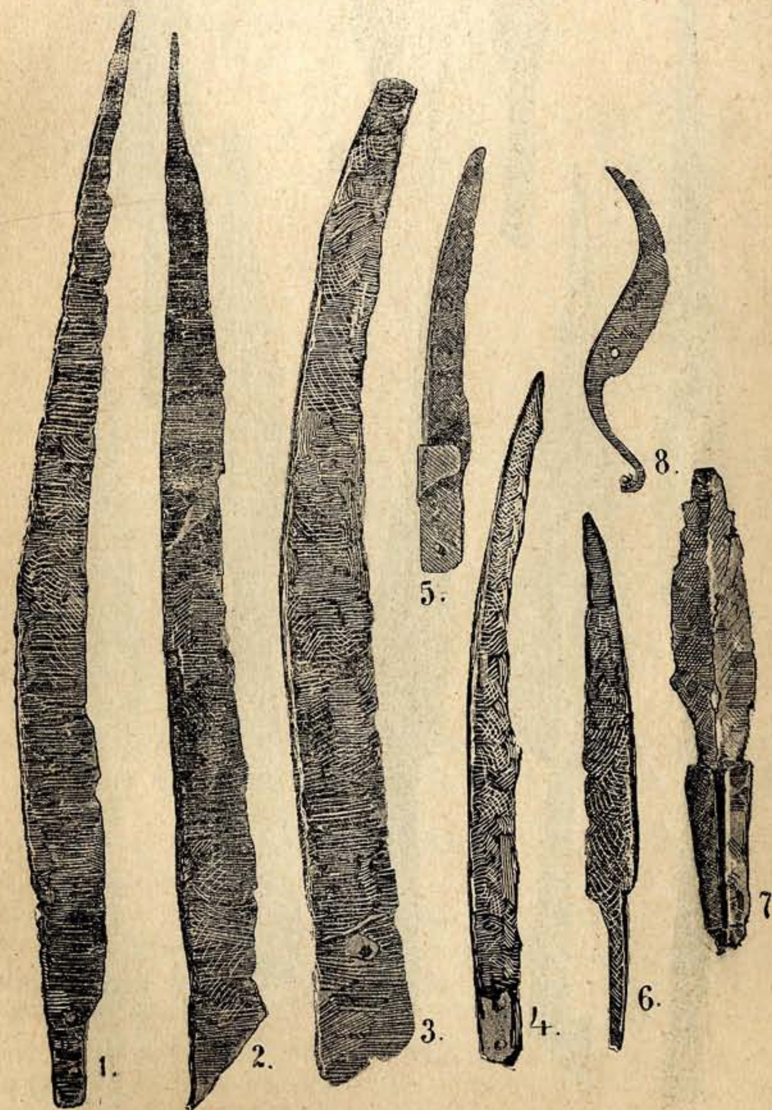

Tabla II.
Gvozdeni noževi i bodeži sa Glasinca.

Željeznog oružja našla se množina, a većina ga se podudara s dojakošnjim oblicima. Noževi i mačevi (12. kom.) kratki su, a

šiljata je oštrica izvinuta (*T. II.*). Zanimljiva je iznimka jedan nož nagjen na Pod Pećinama, kome je oštrica bila nekoć koplje,

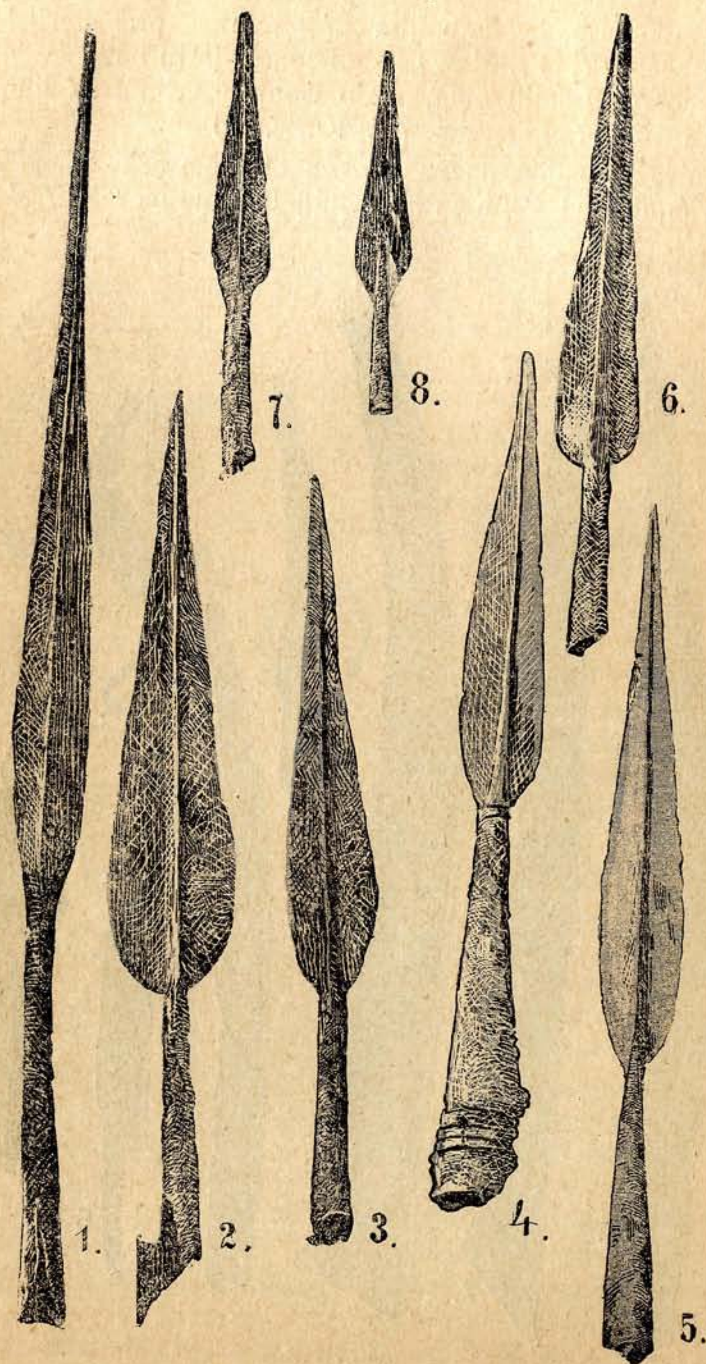

Tabla III.
Gvozdene sulice i koplja sa Glasinca.

pa se poslije na gornjem kraju obložila tokom od željezna tenećeta, i tako dobila držak. (*T. II. sl. 7.*).

Već spomenuti nožić s izvinutom oštricom iz gradine Kusača biće da je mlagji (*T. II. sl. 8.*).

Koplja i sulica (*T. III.*) nagjeno je u svemu 30 komada, koji se svojim oblikom i veličinom megjusobno dosta razlikuju.

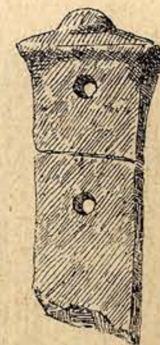
Uz koplja s dugim, uskim gvozdacem, kojim po srijedi ima ili nema povora, imade i posve plosnatih bez ikaka povora.

Duljina im je od 15—50 cm., širina od 3—6 cm.

Megju najbogatije iskopine spadaju ove godine obilna jantarova zrna, i zrna od stakla, vrlo često uriješena minom (email).

Slika 14. Šiljak od strjelice (gvozdac) sa Šarenčevih Vrtoča.
Slika 15. Gvozdena kopča sa Šarenčevih Vrtoča.

Sl. 16. Nakit od ilovače sa Crvene Lokve.

Jantarova su zrna obično prilično velika, neobragjena, kako ih je priroda stvorila, te samo probušena (*T. IV. sl. 9—12.*), ili su oblo izbrušena (*T. IV. sl. 16, 17.*), a i pogdješto i išarana, kao što je to u nakita iz Šarenčevih Vrtoča (*T. IV. sl. 13—15.*), i u jednog ovelikog, duguljastog grumena iz Crvene Lokve (*T. IV. sl. 9.*) Zrna od bijelog stakla nagjeno je nekoliko komada na oblik ananasa (*T. IV. sl. 18.*)

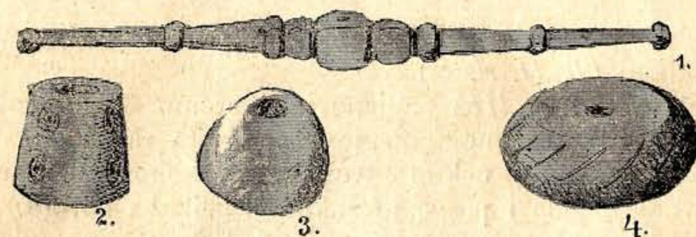
Jednobojnih zrna od staklene smjese nagjeno je najviše modrih (*T. IV. sl. 19.*) i žutih, a uz onaka, koja su naprosto okrugla, ima i našaranih.

Vrlo se često nagju zrna od staklene smjese, uriješena minom (*T. IV. sl. 20—23.*).

Načinjena su obično od žute paste s bijelim i zagasito-modrim emaljem, te su slični mnogim zrnima, nagjenim megju prehistorijskim starinama velikog dijela Evrope, te su i tu dokaz prastare razgranjene trgovine feničke.

Uz staklo, jantar i bronc, od kojega se često praviše zrna za nakit, nagjeno ih je i nekoliko od ilovače (*T. IV. sl. 4, 5.*) i od kamena (*T. IV. sl. 6, 7, 8.*), te su i ovi često jednostavno i ukusno uriješeni.

Ostavljajući druge malene komade, koji nijesu manje zanimljivi, još ću da napomenem posude, kakih je ove godine nagjeno više, a najprije što je najglavnije, u takom stanju, da se mogu nadostavljati i u cijelini sastavljati.

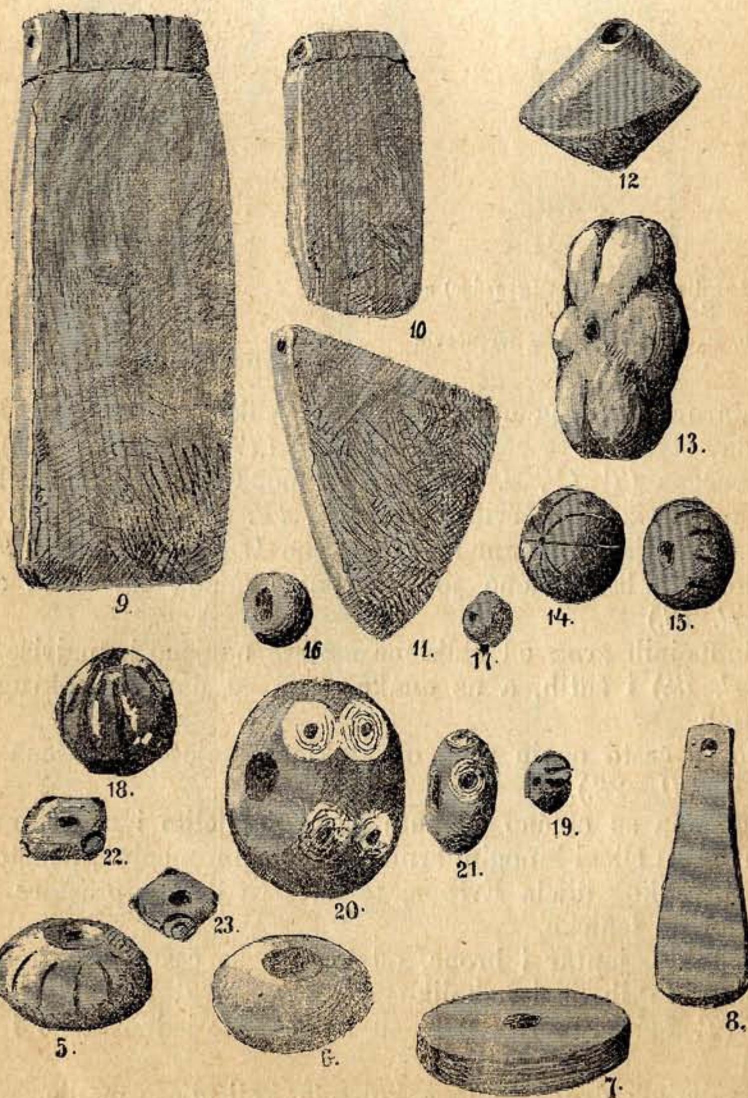

Tabla IV.

1—3 predmeti od kosti; 4, 5 bombaci od ilovače; 6—8 predmeti od kamena; 9—12 neobragjeni jantar; 13—17 zrna od obragjena jantara; 18, 19 zrna od stakla; 20—23 zrna od stakla s emaljem.

Prije svega valja navesti jedan oblik, koji nam je već iz Arareve gromile poznat, i koji nas sjeća na starogrčke posude, poznate pod imenom „oinohöe“.

Kod Crvene Lokve *(T. V. sl. 1.)* i Bandinog Brda nagjena je po jedna taka posuda, i tako tu i opet vidimo trag uticaju grčke kulture. Na Čardaku nagjena je slična posuda s prostranim, isprutanim bočinama *(T. V. sl. 2.)*; a ponešto različita a lijepo išarana kod Vrtanjka *(T. V. sl. 3.)*.

Prosta jedna zdjelica nagjena je kod Crvene Lokve *(T. V. sl. 6.)* jedna čaška na staklu, sa četiri čvora na rubu kod Bandinog Brda *(T. V. sl. 5.)*.

Iz zadnjeg mjesta potječu i fragmenti velike urne s jednom ručicom, široka u bočinama, a uska pri gr'ocu *(T. V. sl. 4.)*.

Kod Vrtanjka nagjena je još naprosto, surovo izragjena zdjela.

Završujući spomenuo bih zanimljivu činjenicu, da predmeti, koji potječu iz jedne nekropole, uvijek pokazuju neko lokalno obličje i osobine, koje se u drugim nekropolama ili rijetko ili nikako ne nalaze, što osobito vrijedi za sitniji ukras. Uslijed tih lokalnih razlika ne bi zaključio da su nekropole postale u razna vremena, već da je i tu bio običaj, što ga u naroda i danas često nalazimo, da u nekim mjestima tradicija podržaje stanovite oblike nakita, te ovi postaju tipično obilježje ondašnjih stanovnika.

Јужно-босанске и херцеговачке врсте Tribus-a „Pterostichini.“[1]

(Bosniae meridionalis Hercegovinaeque „Pterostichini“ a Victore Apfelbeck.)

Принос познавању босанско-херцеговачких кукаца.

Приопћио **В. Апфелбек.**

I. Genus: **Amara** Bonelli.

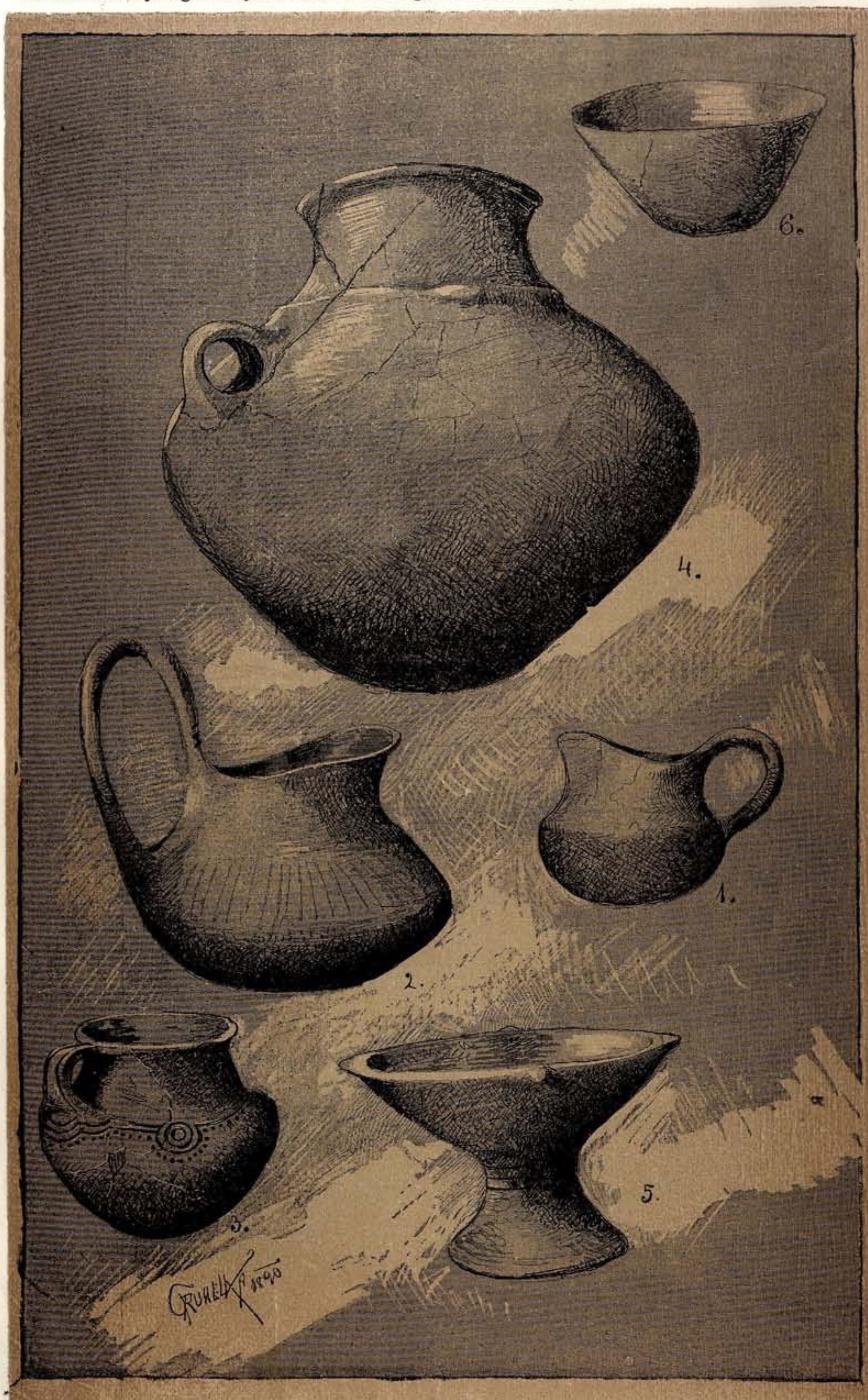
subgen.: Triaena Leconte.

1. fulvipes Serv. 1 примјерак из Херцеговине (Др. Хенш).

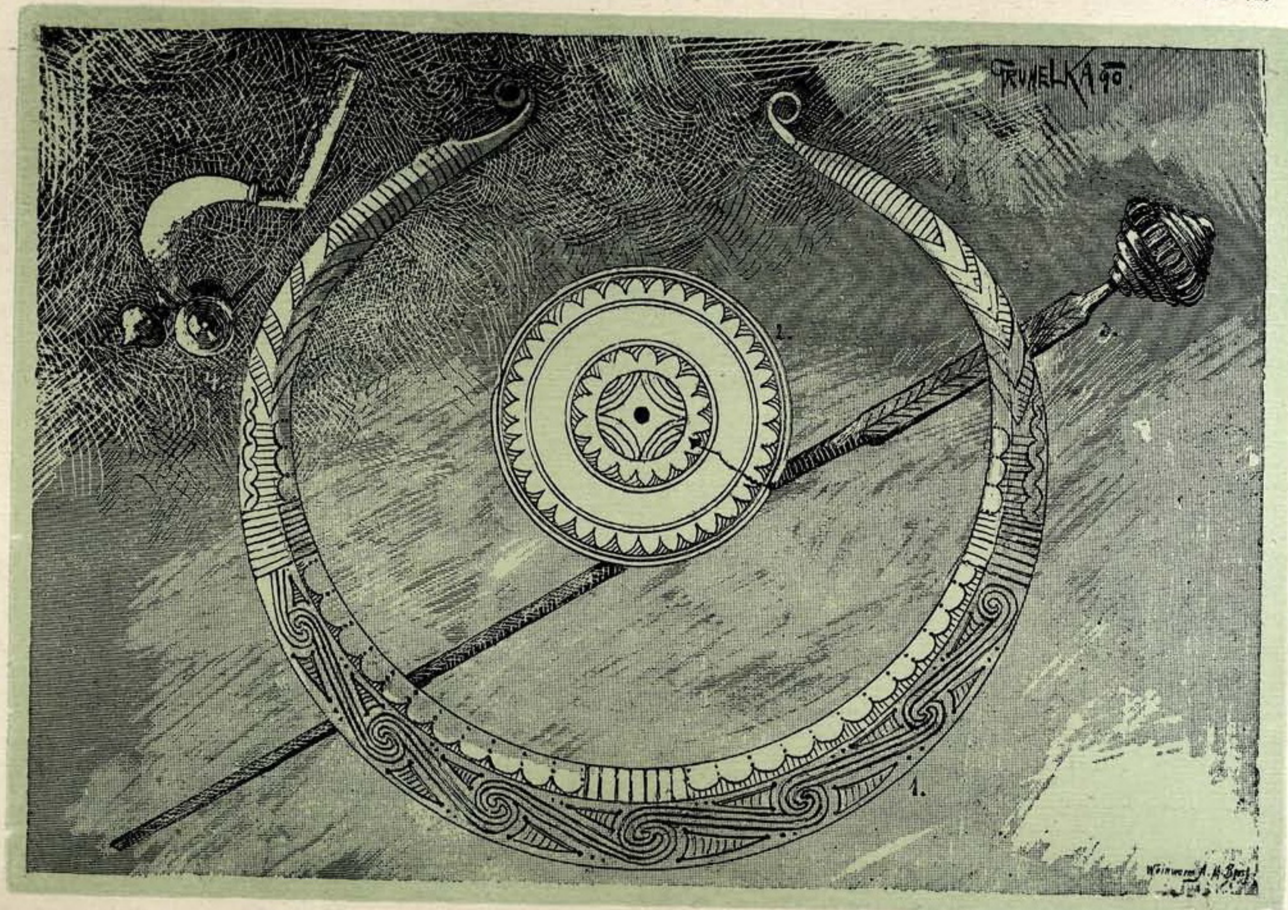
subgen.: Amara in sp.

2. similata Gyll. Сарајево, Травник (Брандис), Херцеговина (Хенш)
3. ovata Fabr. Сарајево, Преслица планина (код Коњица).
4. montivaga Strm. Крупа босанска, Херцеговина (Хенш).
5. nitida Strm. Вучјалука (код Сарајева), Бјелашница планина (код Тарчина).
6. communis Panz. Вучјалука, Брадина (Херцеговина).
7. convexior Steph. Врело Босне, Брадина, Бјелашница.

[1]) In sensu catalogi coleopterorum Europae et Caucasi auctoribus Dr. v. Heyden, Reitter et Weise edit. tert. 1883.

Posude sa Glasinca.

Ogrlica, igla, toka i fibula sa Glasinca.

8. curta Dej. Бистрик (Сарајево), Вучјалука, Врело Босне, Бјелашница планина.
9. aenea Deg. У цијелом подручју распрострањена, најчешћа врста и по високим планинама (Бјелашница, Бјелагора код Требиња).
10. famelica Zim. Трескавица планина (код Трнова).
11. eurynota Panz. Вучјалука, Фојница (Босна), Билек (Херцеговина).
12. familiaris Dft. Код Сарајева.
13. anthobia Villa. Такођер код Сарајева.
14. lucida Dft. Врело Босне, Граб (код Требиња), Билек (Хенш).

subgen.: Celia Zimm.

15. ingenua Dft. Билек.
16. cursitans Zim. Вучјалука.
17. erratica Dft. Бјелашница планина (алпинско подручје).
18. praetermissa Sahlb. Ова, право узевши сјеверна врста, чини се, да је по јужно-босанским и херцеговачким високим планинама веома распрострањена.

Нашао сам је поново на Бјелашници код Тарчина (Босна) и на Волујку уз црногорску међу у висини преко 2000 мет. у пô љета уз снијежне пољане под камењем.

subgen.: Cyrtonotus Steph.

19. aulica Panz. Вучјалука.

subgen.: Bradytus Zimm.

20. consularis Dft. Вучјалука.
21. apricaria Payk. Вучјалука, Билек (Хенш).

subgen.: Percosia Zimm.

22. equestris Dft. Брајчин лаз (код Чемерна), Лебршник планина (алпинско подручје).

II. Genus: **Myas** Dejean.

23. chalybaeus Pall. У околици сарајевској, врло ријетка; чешћа може бити у Херцеговини, Домановић (Хенш)

III. Genus: **Abax** Bon.

24. striola Fabr. Херцеговина (Хенш).
25. carinatus Dft. Честа на Игман-планини код Сарајева, а и у Херцеговини (Хенш).

v. porcatus Dft. врло ријетка.

26. ovalis Dft. У цијелом подручју (на Игману честа).
27. parallelus Dft. Херцеговина (Хенш).

IV. Genus: **Stenochoromus** Mill.[1])

28. montenegrinus Mill. Од те у западној Црној гори одомаћене врсте нашао сам дојако једну непознату одлику, која се разликује

[1]) Verhandlungen der k. k. zoolog. botan. Gesellschaft in Wien, Bd. XVI. Wien 1866. pag. 817. „Stenochoromus montenegrinus Mill.: Niger, supra depressus, prothorace cordato, basi utrinque foveolato et bistriato, angulis basalibus rectis, coleopteris oblongo-ovatis, striatis, impunctatis, interstitio septimo carinato. Long. 7—7½ lin. ♀ elytris subopacis, laevius striatis.“ По шумама црногорским нашао у трулим пањевима H. J. Erber.

тиме, што је много мања, што има уже тијело и увијек је мрке боје, у пô љета уз снијежне пољане на Волујку и на Власуљи по више (преко 100 комада). Навраћам пажњу на ову занимљиву, високоалпинску форму — у опреци с типском, која живи у трулим пањевима по шумама западне Црне горе као:

var. nov. nivalis m.[1]) (multo minor, augustior, in totum castaneus).

Типске форме једва да ће бити у Босни и Херцеговини. Мрка је боја у свих врста једнака, те се не смије свађати на младост; ја сам нашао и неке мртве лањске комаде, који су били сасвим једнаке боје. Та је боја дакле абсолутно карактеристична.

29. **Ganglbaueri** mihi nov. spec.

♂ Niger, St. montenegrino similis, sed multo minor et angustior; capite ovali angustioreque post oculos vix constricto; prothorace multo angustiore, elongato — sub-cordato et basin versus minus angustato, haud transversim — ruguloso, basi utrinque profundius foveolato et bistriato, striis interioribus profundioribus longioribusque, striis exterioribus subtilioribus brevioribusque; coleopterorum linea basali in scutelli basin directa (in St. montenegrino linea basali marginem suturalem versus diffugente et scutellum non tangente). Long. 15 mm. lat. 5 mm.

In montibus Hercegovinae meridionali-occidentalis (Бјелагора). ♀ ignota.

In honorem Domini L. Ganglbauer de entomologia optime meriti denominata.

Црн, слабог сјаја, налик на st. montenegrinus, али много мањи и ужи с овалном и ужом, иза очију **незнатно** стегнутом главом. Prothorax много је мањи и дугуљасто срцолик, према дôњој страни мање сужен, нема никаких попречних набора, који су и у монтенегринуса додуше плитки, али се добро разабиру.

Басални удупци по угловима prothoraxa дубљи су, нутарње су цртице у њима дубље и дуље, спољашне слабије и краће (у монтенегринуса баш обратно) scutellum је у покриља ограничен, док вршак scutelluma у речени продужак басалне линије покриља пада, како се то види из приклопљеног шематичког нацрта.

Басална линија покриља у St. Ganglbaueri од једном пролази преко дôње стране scutelluma, док у St. montenegrinus-а та линија испред scutella скреће према шву покриља те се тако прекида.

Тај различити положај штитца сам је довољан за специфично разликовање обих ових форма stenochoromus-а.

[1]) Крупнијим писмом истакнуте врсте и одлике досад су нађене једино у Босни и Херцеговини.

Дуљина 15 мм., ширина 5 мм.

Нашао сам га у Бјелојгори код Требиња крај шуме. ♀ непозната.

a b басална линија покриља;
c scutellum.

Ја ту занимљиву нову врсту називам у почаст моме миломе за ентомологију презаслужном пријатељу, Л. Ганглбауер, кустосу при ц. кр. дворском музеју у Бечу.

V. Genus: **Molops** Bon.[1])

30. **bosnica** Ganglb. nov. spec. При снијежњацима на Бјелашници нађох у пô љета.
31. simplex Chaud. (croaticus Kr.) Врло проширена по цијелом подручју.
32. alpestris Dej. Често по шумама јужно-босанским, а долази и високо у планину.
    Var. nov. **rubripes** Ganglb. (pedibus rubris) с црвеним ногама ријетка је.
33. **vlasuljensis** Ganglb. i. l. nov. spec. Нашао сам га више комада у пô љета све године при снијежњацима Власуље уз црногорску међу. Та је врста по величини и обличју врло различита.
34. Pareyssi Kr. У Бијелој гори код Требиња накрај шумског појаса. Врло ријеадак.
35. Apfelbecki Ganglb. i. l. nov. spec. На Волујку крај снијежњака нађох под камењем али у друштву stenochoromus-а и castaneus-а м. но врло ријетко.
36. obtusangulus Ganglb. nov. spec. Нашао сам га на Бијелој гори код Требиња крај шуме.
37. curtula Ganglb. i. l. nov. spec. (dilatatus v. n. Ganglbaueri m. i. l.)
    Ту сам врсту обрео у шумама Вучјелуке, гдје живи у малом дијелу шуме. Чини се, да је та врста врло слабо распрострта, јер је иначе нигдје не нађох, док осталих врста molops-а, које живе у шумама, као: alpestris, simplex и austriaca много има по свима шумама јужне Босне, а донекле и Херцеговине.
38. picea Panz. Врло ријеадак; за чудо у Босни само алпијски, Бјелашница пл. (Опанчак).
39. austriaca Ganglb. Врло чест и распрострањен по шумама јужне Босне.

[1]) Врсте су тога рода овђе поредане према дјелу: „Revision der Molops-Arten“ von L. Ganglbauer, у „Deutsche Entomolog. Zeitschrift“ 1889. Heft 1.

40. ovipennis Chaud. Неколико комада на Бележ-план. код Невесиња уз шуму.

VI. Genus: **Pterostichus** Bon.

subgen.: Cosciniopterus Chd.

41. variolatus Dej v. carniolicus Ganglb. (Welensi Dej.) У шумама око Сарајева, али ријетко. Долази и високо у планину.

subgen.: Bryabius Chd.

42. Juriuei Panz. 1 комад из Гојнице (Босна).

subgen.: Cheporus Ltz.

43. metallicus F. Опћенит по свим шумама јужне Босне. Има га и у Херцеговини.

subgen.: Pterostichus in sp.

44. melas Crtz. Свуда обилато и у високим планинама.

subgen.: Arachuvidius Chd.

45. fasciatopunctatus Crtz. Ријеадак и само на неким мјестима; у планинским шумама Трескавице-план. уз горске потоке.
46. Brucki Schaum.[1]) У планинским шумама јужне Босне прилично распрострањен и није ријеадак. Нема га у Херцеговини.
47. **Meisteri** Reitt.[2]) nov. spec. Обрео Х. Е. Рајтер код Немиле у Босни. Ваља само одлика од Brucki.
48. **Reiseri** Ganglb. nov. spec. (cupreonitens mihi i. l. n. sp.)
    Нашао сам у Трескавици планини, гдје живи под камењем и лишћем. Вриједи забиљежити, да сам 1 ♂ Reiserii с једним ♀ од Brucki нашао спојен. Биће дакле да је P. Meisteri можда копиле од Reiseri и Brucki.

subg.: Platysma Bon.

49. oblongopunctatus F. Чест и распрострањен по шумама јужне Босне.

subg.: Lyperosomus Mot.

50. elongatus Dft. Уз мочваре мостарског блата и код Метковића (Драчево.)
51. aterrimus Payk. Уз мочваре код Ливна (Reiser) и уз Хутово блато

subg.: Steropus Steph. (Cophosus Dej.)

52. cylindricus Hbst. Један ексемплар из Крупе (Босна).

subg.: Melanius Bon.

53. niger Schall. Игман, Вучјалука.
54. vulgaris L. Има га у свем подручју.
55. nigritus F. Врело Босне, Вучјалука.
56. anthracinus Ill. Чест уз херцегов. мочваре. У јужној Босни ријеадак (Рељево.)
57. gracilis Dej. Домановић (Хенш).

[1]) У Catalogus coleopt. od. tert. погрјешно је домовина те врсте назначена „Tr.“ (Transsylvania) за ту се је живиницу до сада знало само из Србије.
[2]) Deutsche Entomolog. Zeitsch. B. d XXIX 1885. свезак 1. „Coleopt. Ergebnisse einer Excursion nach Bosnien im Mai 1884. von E. Reitter“.

subg.: Argutor Steph.

58. interstinctus Strm. Код Сарајева.

59. strenuus Panz. На истом мјесту, Вучјалука, чешћи него пређашњи.

60. diligens Strm. Вучјалука (1 екземплар).

subg.: Haptoderus Chd.

61. brevis Dft. Није ријетак по планинским шумама око Сарајева.

subg.: Pseudorthomus Chd.

62. unctulatus Dft. Као пређашњи, али рјеђи.

VII. Genus: **Poecilus** Bon.

subg.: Poecilus in sp.

63. Koyi Grm. У Херцеговини, распрострањен и по планинама: Брадина (Преслица пл.), Домановић, Билек, Требиње (Бјелагора). Нема га у Босни.

64. lepidus Leske. У јужној Босни врло ријетак, још рјеђи у Херцеговини.

65. cupreus L. У цијелом подручју. Вриједно је напоменути велике, широке загасито-бакрасте екземпларе уз Мостарско блато.

v. affinis Strm. (с црвеним ногама), врло је ријетак, само комад од Сарајева.

66. coerulescens L. Највише распрострањена врста у јужној Босни; и по херцеговачким планинама (Брајћин лаз, Чемерно, Лебршник).

67. cursorius Dej. Ова јужно-европска врста није ријетка уз Мостарско и Хутово блато.

subg.: Ancholeus Chand.

68. puncticollis Dej. У друштву с пређашњим, али много рјеђи.

VIII. Genus: **Lagarus** Chaud.

69. vernalis Panz. Код Сарајева.

v. cursor Dej. Код Домановића (Хенш).

IX. Genus: **Stomis** Clairv.

70. pumicatus Panz. Вучјалука, ријетак.

Prinosak

k poviesti uredjenja granica medju raznim plemenima u Dalmaciji za rimsko doba.[1])

Priopćio F. Bulić.

Poznato je iz poviesti, da pošto Illyricum, zvan takodjer kasnije Dalmatia, bi podjarmljen, u dieljenju provincija bi god. 27 pr. Kr. podieljen od cara Oktavijana senatu, da ovi s njim upravlja

[1]) Blagodareći gosp. dr. Franji Buliću na velikoj dobroti, gdje nam posla lijepi ovaj članak, primjećujemo, da nijesmo nalazili razloga mijenjati mu pravopis, makar da inače nastojimo o jedinstvenom obliku lista u tom pogledu.

Upozorujemo na članak Dra Karla Patscha, štampan u ovoj knjizi na stranama 367. i 368. Uredništvo.

(provincia senatus, populi), cieneći da je ova pokrajina uslied ratova do tada vodjenih proti ovim pogibeljnim susjedima (Dalmati feroces) napokon razoružana i umirena. Nego budući se ona podigla opeta na oružje, god. 11. pr. Kr. Oktavijan je oduze senatu, te je učini pokrajinom carskom (provincia Caesaris, principis), imenovavši za namjestnika jednog konsularca s naslovom legatus Augusti pro praetore, koji je uz vojničku upravu imao i civilnu i sudbenu. [1])

Iza konačno dovršenih dalmatinsko-panonskih ratova god. 9. po Kr. pobrinuše se najprije carevi namjestnici da ovu bogatu, ali u dugom ratovanju iznemoglu i iztrošenu pokrajinu, urede. Glavna briga dosad prvih nam poznatih namjestnika rek bi da je bila ponajprije probijanje cestâ i uredjivanje odnošaja u samoj zemlji, uredjenje granica medju raznim plemenima. Jedan od prvih namjestnika P. Cornelius Dolabella (14—20 po Kr.) probi množtvo cestâ iz glavnog grada Solina ne samo uz obalu, nego i kroz unutarnju pokrajinu Bosnu, ćak do granicâ tadašnje Dalmacije, do sredine po prilici sadašnje Srbije, [2]) kako nam je to zasvjedočeno dosad našastim nadpisima. [3])

L. Volusius Saturninus jedan od dosle poznatih nasljednika Dolabelle (36—38 po Kr.), rek bi da se je bavio osobito uredjenjem granica medju raznim plemenima ove pokrajine. O tom svojstvu nalazimo mu spomena u raznim nadpisima. Pod njim bjehu uredjene granice medju Neditae i Corinienses[4]) (dandanas Nadinjani i Karinjani u političkom kotaru Benkovačkom), koje bijaše već jednom njegov predšastnik P. Cornelius Dolabella uredio, [5]) i koje opet kasnije za cara Nerona bijahu uredjene od namjestnika A. Ducenius Geminus; [6]) pa granice medju Varvarini (Bribir?) i drugim plemenima negdje oko Promine; [7]) pa medju Onastini i Narestini (Krug Jesenicâ i Zeljevice Jesenicâ nedaleko od Spljeta) [8]). Istu zadaću uredjenja granica rek bi da je imao i legatus . . . Piso, poznat u našoj poviesti po istom u zadnje doba našastom nadpisu, [9]) koji je imao biti namjestnikom u Dalmaciji medju god. 44—52 po Kr., i koji je uredio granice medju Narestini ili Nerastini i Pituntini (Zeljevice Jesenicâ i Podstrana), granice već jednom

[1]) C(orpus) I(nscriptionum) L(atinarum), III., p. 278ss. — Bouché-Leclereq: Manuel des institutions romaines p. 210. — Marquardt: Römische Staatsverwaltung, I, S. 298. — Liebenam: Forschungen für Verwaltungsgeschichte des röm. Kaiserreiches I., S. 150. — Cons: La province romaine de Dalmatie, p. 169 i sl.

[2]) Domaszewsky — Die Grenzen von Moesia Superior und der illyrische Grenzzoll- u Archaeol. Epigraph. Mittheil. aus Oesterr.-Ungarn 1890 S. 129. sl.

[3]) C. I. L. III.. n 3198 i Bull. Dalm. XIII. p. 98; C. I. L. III. n. 3199, 3200, 3201.

[4]) C. I. L. III. n. 2882 i Archaeol. Epigr. Mitth. XIII. p. 102 sl.

[5]) Archaeol. Epigr. Mitth. IX. 4; Ephem. Epigr. V. p. 115.

[6]) C. I. L. III n. 2883., Archaeol. Epigraph. Mitth. IX. 4; Eph. Epigr. V. p. 115.

[7]) Bullettino di archeologia e storia Dalmata XII. str. 97. 117; Archaeol. Epigraph. Mitth. aus Oesterr.-Ungarn XII., s. 102.

[8]) Bull. Dalm. XII str. 146 sl.; i Achaeol. Epigr. Mitth. XIII s. 104.

[9]) Bull. Dalm. XIII. str. 145, 179.

uredjene od njegova predšastnika L. Volusija Saturnina. I namjestnik M. Pompeius Silvanus (69—70 po Kr.) uredi granice medju Asseriates i Alveriates (Podgradje i Dobropoljci u kotaru Benkovačkom) [1]. Dapače ova ratobornost starih Illyrâ glede medjaša pojavlja se za kasnijih dobâ ćak u III. vieku po Kr., jer nalazimo da Flavius Valerius Constantius Chlorus [2], od g. 282—284 namjestnik Dalmacije — praeses — pod carem Carinus, bijaše usedio granice medju Salviates i Stridonenses (stanovnici Grahova i Vaganja-Glamoča u Bosni) [3].

K ovim podatcima o uredjenju granica medju raznim plemenima u Dalmaciji za rimsko doba, koji podatci dodjoše na vidjelo većinom ovo zadnjih godina, i to u Dalmaciji, eto došao u dobar čas i novi važan podatak iz posestrime Bosne, koji doprinaša novo liepo zrnce ovomu pitanju.

U III. knjigi Glasnika zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini godine 1890., na strani 306—307 bi objelodanjen nadpis, našast u Vaganju, kotara Jajačkog, koji zasieca u ovo pitanje. Ne budući on bio po mojemu mnenju dobro pročitan, a ni dovoljno razjašnjen, zamolih urednika istog časopisa gospodina savjetnika Kostu Hörmanna, da bi mi poslao otisak istoga, da ga bolje proučim, što on i učini preko sarajevskog muzeja, na čemu budi mu iskrena hvala. Pripomenuti mi je, da sam ja dne 19. kolovoza godine 1890. pri mojem kratkom boravku u Sarajevu bio vidio otisak ovog nadpisa, te pročitavši ga u Glasniku opazio odmah, da nije dobro pročitan. Moje se čitanje i dosljedno tumačenje bitno razilazi od već objelodanjenog; no pošto ovi moj članak ide samo za tim, da razjasni ovi nadpis, a to na korist znanosti i domaće nam poviesti, a ne da se zapliće u kakovu polemiku, ja neću niti navadjati razloge moga čitanja i tumačenja od već danoga u Glasniku. Ako bi komu bilo do toga, neka se potrudi da to sam učini. Još mi je pripomenuti, da dok sam ovi članak čitao stigoše mi od sveučilištnog profesora u Berlinu Dra O. Hirschfelda korekture od Corpus Inscriptionum Latinarum voluminis Tertii Supplementum Fasciculus Posterior, koje od njekoliko mjeseca za svu Dalmaciju konačno pregledam, u kojim na str. 1624. br. 9864 a) uvrstio je i ovi nadpis, što ga je crpio iz Glasnika. Njegovo čitanje ne razilazi se mnogo od moga, a pošto sam ja imao pred očima otisak, naravski je, da sam u korekture uvrstio moje opazke, te mu sve to ovih dana dostavio.

Fascimile nadpisa dan u Glasniku, nije svugdje, bar po otisku, točno, te s toga za dobro čitanje i tumačenje istoga donosim

[1] Eph. Epigraph. II 563; Bulić — Catalogus Inscriptionum Musei Archaeologici Salonitani Spalati p. 37 n. 71.
[2] Kasnije car.
[3] Bull. Dalm. V. p. 136 sl.

ovdje moje čitanje po otisku, kako sam ga mogao utanačiti u družtvu prof. Petričevića.

U prvoj brazdi nema slova H u rieči Arruntius, sasviem da ima ostanaka popriečne brazde ovog slova, koje su po mojemu mnjenju od oštećena kamena; i s toga ja čitam Arruntius. U drugoj brazdi vidi se gornja polovica C, pô prve i cijela druga noga slova A, M s okrnjenom drugom nogom, polovica od I., treći dio okomite brazde od L, zatim oštećen prostor za dva slova, u komu nejasnih tragova od V, zatim S, pa u oštećenu prostoru za dva slova razaznaje se, i ako velikom mukom, točka i trag slova S, za kojim ide CRI. U trećoj brazdi vidi se okomita crta slova B, pa prostor za jedno slovo, te oštećeno u prvoj nozi slovo N, pa I, za kojim prostor za dva slova, a od V, što slijedi, vidi se zadnja noga, za kojim malo oštećeno S•, čisto LE, prostor za jedno slovo i PR, za kojim opet prostor za jedno slovo. U četvrtoj brazdi vidi se čisto PR•, pa se razabire, i ako slabo, C; zatim prostor za dva slova, za kojim se vidi E, pa prostor za jedno slovo, a slovu A, što sliedi, oštećena je prva noga; zatim su jasna slova RIS i ostanci od AV, za kojim prostor za jedno slovo. U petoj brazdi jasno je GERMANICI IVDICEM; u šestoj DEDIT•M'COELIVM Ↄ; a u sedmoj: LEG•VII•INTER•SAPVAT i tragova slova E. U osmoj brazdi s početka, iza prostora za tri do četiri slova, čita se liepo MATINOS•VT FINES, iza čega prostora za dva slova. U devetoj brazdi s početka iza prostora za tri do četiri slova čita se lijepo ERET•ET•TERMINVS • PO. Opaziti je u obće, da na kraju svake brazde ima prostora oštećena za njekoliko slova, od tri do četiri, tako da gdje je potreba može ih se toliko umetnuti.

Na temelju tragova slova i obzirom na prostor, nadpis ima ovi oblik:

L · A R R V N T I V S
C A M … V S · C R I
B … N I … V S · L E … P R
P R · C … E … A R I S A …
GERMANICI · IVDICEM
DEDIT · M'COELIVM Ↄ
LEG · VII · INTER · SAPVATE
… MATINOS · VT FINES ·
… ERET · ET · TERMINVS · PO

a dade se ovako popuniti i čitati:

L(ucius) Arruntius Cami[ll]us [S]crib[o]ni[an]us le[g](atus) pr[o] pr(aetore) C(ai) [Ca]e[s]aris A[ug](usti) Germanici iudicem dedit M(anlium) Coelium c(enturionem) leg(ionis) VII inter Sapuate[s et Ae]matinos, ut fines [derig]eret et termin(o)s po[n](eret)

A u hrvatskom prevodu glasio bi po prilici ovako:

Lucius Arruntius Camillus Scribonianus, namjestnik Cara Kaja Germanika (Kaligule), opredieli za sudca Manlija Coelija, centuriona VII. legije, da uredi granice i postavi medjaše medju Sapuaćanim i Aemaćanim.

Lucius Arruntius Camillus Scribonianus ovoga nadpisa, jest namjestnik Dalmacije, poznat dosad u poviesti i nadpisnim spomenicima pod kraćim imenom Furius Camillus Scribonianus, koji pošto god. 42. po Kr. bijaše pokušao podignuti se proti caru Klaudiju, bi iste godine smaknut, a dvie legije, koje su tada bile od posade u Dalmaciji, VII. u Delminium (Županjac Duvno i u ostaloj južnoj Dalmaciji) a XI. u Burnum (Ivoševci pokraj Kistanja i u ostaloj sjevernoj Dalmaciji), jer se brzo povratile na poslug i pokornost prema caru Klaudiju, dobile počastan naslov C(laudia) P(ia) F(idelis), koji od ove godine u napried nose, i pokle su god. 69. bile premještene u Moesiju. Ime ovoga namjestnika bi izbrisano kano čovjeka damnatae memoriae iz svih službenih spomenika [1]), te je pripisati po svoj prilici ovomu, što su u ovom nadpisu izbrisana u drugoj, trećoj i četvrtoj brazdi nomen, cognomen i naslov ovoga namjestnika.

Nego u ovom nadpisu ovi namjestnik dolazi za prvi put punim imenom. Ob ovomu se već pisalo [2]), a da ne idem na dugo prikupljanjem raznih mnenja, navadjam ovdje ono što je prof. Dr. Hirschfeld, jezgrovito i ako kratko, pridodao kao tumačenje ovomu nadpisu u Suppl. C. I. L. III. br. 9864-a): „L. Arruntius Camillus Scribonianus pleno nomine primum in hoc titulo comparet, cum in testimoniis ad consulatum eius a. 32 spectantibus Camillus Arruntius, in actis Arvalium a. 38 M. Furius Camillus, apud Suetonium et Dionem Furius Camillus Scribonianus appelletur. Unde Mommsenus, qui de eo in Hermae vol. III p. 133 seqq. accurate egit, eum filium M. Furii Camilli cos. a 8. p. Chr. fuisse; tum a L. Arruntio adoptatum Arruntium dictum esse, sed post eius mortem voluntariam denuo Furii nomen recepisse coniecit. Atque eum non a Furio, sed ab Arruntio eum adoptatum esse, recte Mommsenus contra Borghesium (opp. V p. 237 seqq.) statuisse mihi videtur fierique potest, ut pleno nomine post adoptionem L. Arruntius M. Furius Camillus Scribonianus dictus sit, id quod eo quodammodo confirmari videtur, quod

[1]) Liebenam o. c. p. 156.

[2]) Forcellini — De Vit. Onomasticon s. v. Arruntia; Liebenam o. c. p. 155 sl. Najbolje Mommsen: „Hermes“ III. s. 33 sl.

filius eius Furius Scribonianus (Tac. Ann. 12, 52), filia Arruntia Camilla (Borghesi l. c. p. 246, cf. huius operis vol. VI n. 5932; XV n. 112 seqq.) nominentur. Attamen eundem virum eodem fere tempore in titulis solemnibus, ut sunt acta Arvalium titulusque noster, et L. Arruntium et M. Furium appellari mihi quidem mirum videtur nihilque obstat, quo minus Arvalem, a. 38. pro fratre eius naturali, fortasse filio natu maximo consulis a. 8. post Chr. habeamus legatumque Dalmatiae minus accurate a scriptoribus (Tacitus nomine gentilicio non utitur) priore ac nobiliore nomine Furium, non adoptivo Arruntium appellatum esse sumamus. Scriboniani nomen unde duxerit ignoratur: fortasse duplici adoptione ex Furia gente in Scriboniam (aut vice versa), inde in Arruntiam transiit.“

Nije trudno opredieliti doba, u koje pada ovi nadpis, jer u njemu nalazimo siguran podatak. Kaže se naime da je L. Arruntius Camillus Scribonianus bio legatus pro praetore, naime namjestnik u Dalmaciji cara Kaligule (Cai Caesaris Augusti). Pošto je ovaj carevao od god. 37—41 po Kr., naravski nadpis pada bez dvojbe u ovo doba i bez obzira na drugi podatak u samomu nadpisu, iz koga sliedi da nadpis ne može pasti iza god. 41., jer god. 42 dvie gori navedene legije VII. i XI. dobiše s navedenog razloga častni naslov C(laudia) P(ia) F(idelis), koji od sada uviek nose, a pošto ovomu naslovu nema spomena u nadpisu, to znači da nadpis pada prije ove godine.

Za uredjenje granica medju dvama plemenima, o kojima će biti niže govora, namjestnik se je služio ovdje vojničkim častnikom, centurionom: iudicem dedit Manlium Coelium centurionem legionis VII. Ovo je bio obično slučaj, kako razabiremo iz gori navedenih nadpisa o uredjenju granicâ [1]) Nego kadkad dolaze i dva centuriona [2]), dapače kadkad dvama centurionima bi pridodan i tribunus [3]). Rek bi da je samo iznimno bivao upotrebljen i praefectus castrorum [4]), a kada Dalmacija ostade god. 69—70 bez vojničke posade — provincia inermis — za ovu službu bijahu upotrebljene civilne osobe [5]).

Važniji nego li za sve dosad iztaknute podatke jest ovi nadpis s toga, što nam daje imena dvaju plemena u Bosni, koja i ako su dosad bila poznata iz starih geografa, nije se baš znalo gdje su stanovala, što se ovim nadpisom postizava veoma vjerojatno, da se ne reče sigurno.

Spominje se u ovom nadpisu da su udarene granice i uredjeni medjaši medju Sapuate . . . i . . . matinos. Popunjenje prve rieči u Sapuate[s] bezdvojbeno je, jer, kako se je gori reklo,

[1]) C. I. L. III, 2882. 2883; Bull. Dalm. XIII. str. 145.

[2]) Arch. Ep. Mitth. IX, 4.

[3]) Bull. Dalm. XII str. 97 br. 74 str. 116; Arch. Epigr. Mitth. XIII str. 102 sl.

[4]) Bull Dalm. XII str. 145 br. 128; Arch. Ep. Mitth. XIII st. 104.

[5]) Eph. Epigr. II, p. 349.

vidljivi su tragovi od E, a za S ima prostora. Nije baš trudno popunjenje ni za riječ koja sliedi. Kako je gori rečeno, s početka ove brazde imade prostora oštećena za tri ili četiri slova, te sam obzirom na ovo popunio gori: [et Ae]matinos ili [et E]matinos. Ime mjesta ovoga plemena bilo bi Aemate ili Emate.

Sapua spominje sami Ravennas, a Aemate Itiner. Ant. i to od Solina daleko 106 *m(ilia) p(assuum)* prama granici stare Panonije (Servitium — Stara Gradiška). Lamatis što nosi Tab. Peuting. daleko od Solina 85 *m. p.* i Lamatis Ravennata jesu bez dvojbe isto što i Aemate. Koja je prava forma nije lako odlučiti, jer upravo kamen je ovdje oštećen. Glede prostora može se popuniti i jednom i drugom. Ja sam se odlučio radje za Aematinos nego li za Lamatinos, jer u važnomu miliarnomu spomeniku, na žalost slabo sačuvanu, uzidanu u zvoniku spljetske stolne crkve, a objelodanjenu u C. I. L. III, 3201, Dr. L. Jelić, popunjujući u zadnje doba njekoje praznine, čita pri kraju ovako: et idem viam ad Aem[atem flu]men, quod dividit Breu[cos a Dition]ibus a Salonis munit [p]er [milia pass]uum CLVIII. Ova rieka Aemas, od koje bi i mjesto bilo uzelo ime, mogao bi biti jedan od pritoka Vrbasa, ili koja druga rieka u sjevero-iztočnoj Bosni.

Gdje je ležala Sapua, a gdje Aemate ili Lamatis već su mnogi pisci nagadjali. Po Consu [1]) Sapua bila je identična sa Sarute ili Saritte Tab. Peut. i Sarnade Itin. Ant; a Sarute bilo bi po Pricot de Sainte — Marie [2]) Sarajevo; po Bull. Dalm. [3]) dolina gornjeg Unca medju Jadovnikom i Crnom gorom; po Tomascheku [4]), koji ne drži za jedno Saritte i Sarnade, prvo je u Pečki, a drugo u Šariću; po Alačeviću [5]) Sarnade je Vedropolje, a Saritte Vaganj Glamoč. Aemate Itin. Ant. jest po Consu [6]), po Alačeviću [7]). po Tomascheku [8]) i po svima, isto što Lamatis Tab. Peut. i Ravennata. Po Kiepertu [9]) Aemate je Bunari, po Wesselingu Imac, po Tomascheku Han Pavić, po Alačeviću Dobrinja.

Kako se vidi posve su različita ova mnenja, čemu se nije čuditi, jer ova nagadjanja oslanjala su se jedino na geografičkim podatcima, pruženim nam od Tab. Peut, Itin. Ant. i Ravennata. No sada, kada se ima stalan temelj u ovom nadpisu, koji je urezan u živcu kamenu u Vagnju kotara Jajačkog, a svakako bio na granici medju Sapuates i Aematini ili Lamatini, sada se može graditi na njekom temelju. Pri ovome iztraživanju treba ipak uzeti u obzir, uz geo-

[1]) O. c. p. 230.
[2]) Les Slaves Méridionaux p. 42.
[3]) Bull. Dalm. I, p. 41.
[4]) Die Vorslawische Topographie.
[5]) Bull. Dalm V, p. 139.
[6]) O. c. p. 230
[7]) Bull. Dalm. V, p. 138—139.
[8]) O. c.
[9]) C. I. L. III. 2 Geografička karta.

grafičke izvore i ostale spomenike ove vrsti, dosad poznate, kao što takogjer i mnenja raznih pisaca. Ovo priuzdržavam učiniti u svoje vrieme u dugom obširnijem članku, koji će moći naći mjesta ili u ovom časopisu ili u mojem Bullettinu za arheologiju i poviest dalmatinsku.

U Spljetu o Nikolju 1890.

Стародревна плоска (чутура).

Приопћио **К. Херман.**

Када је љетос у сарајевској махали „Хрид“ тамошњи становник Ибрахим ага копао темељ за кућу, нашао је у иловачи у дубљини од 1·50 мет. од древета издјелану плоску, урешену гвозденијем шарама. Ова плоска, од које донашамо слику, значајна је не само због лијепог облика, већ и стога, што показује финију радњу и карактеристичну орнаментику. Дрвено тијело добро се сачувало, напротив је гвожђе доста страдало. Плоска чува се у музеју; њезине мјере ове су: висина 30 цм. ширина у трбуху 18 цм. дебљина на грлу 6 цм. на трбуху 15 цм.

Različito. — Различито.

Narodna geografija i astrologija.

Po narodnom pričanju napisao **Ivan Zovko.**

O tome, kakvog je naša zemlja oblika, našao sam u naroda tradiciju, koju ovdje bilježim. Po pripovijedanju naroda naša zemlja izgleda kao jedna velika četverouglasta ploča, koja se na svojim uglovima o samoj dlaci naslonja na četiri stupa, te ti se čini, da će ama baš sada pasti. Jedino je što o milosti božijoj stoji. Ta je ploča jednako duga i široka. Stupovi su joj veoma uljašteni, visoki i tanki, da se upravo previjaju, te ti se svaki čas čini, da će se prelomiti. Oni su od sasvim lijepog i bijelog mramora, i usagjeni su u veliku neizmjernu morsku dubinu, jer pod cijelom tom pločom (zemljom) nalazi se nepregledno more, koje mi ne možemo vidjeti, buduć da je pod nama. Ovo je pravo veliko more, a sva ostala mora, koja mi vidimo, jesu mala mora.

* * *

Bog — slava ga i milost bila — još u početku svijeta znao je koliko će se duša kroz sve vijeke roditi sve do sudnjega dana. Dao je svakome svoju zvijezdu, pod kojom će se roditi. Mnogi se ljudi rode pod sretnom, mnogi

opet pod nesretnom zvijezdom. Čim poleti zvijezda preko neba i negdje pane, ono je zbiljam neko umr'o u svijetu. Ima zvijezda, kojih mi ne vidimo i koje neprestano sve bliže i bliže k nama padaju, a čim se pokažu svijetu, onda se je odmah neko rodio. Zvijezda onog, koji se je rodio, ne ostane na miru i na onom mjestu, gdje se je ukazala, nego čim on više stari, to i ona sve niže i niže pada i kad on umre, i ona zajedno s njim umre i nestane je — pane. One zvijezde, koje će se pokazati, kad se njihove osobe rode, lete iz visina, kao snijeg, pa kad ih jednom gore nestane, onda će biti propast svijeta i sudnji dan.

О постанку људи и њихових ћуди.

Народно мишљење.

Прионћио учитељ **Стеван Делић.**

Многоме је познато на којој су цијени и које су право код нас у Босни и Херцеговини уживале жене. Оне не само да нијесу равне мушкима, већ их многи и не броје међу људе. Оне су пола инсана[1]), и створене су као роб људима за потребу њихову. Оне су свему злу и добру, срећи и несрећи људској криве. На њима је сав кабахет[2]) дуњаха[3]). Од њих је, да је овако инсан различит и на три несула[4]) подијељен.

Тако приличан дио народа о њима и говори, па стога и није чудо, ако је у својој машти створио, да су људи постали од: жене, мачке, кује. Ево што неки казују.

„Још за Адема пејгамбера, кад пејгамбери[5]) хоћаху по земљи, дођоше неки просци, да му просе јединицу, што бијаше к'о сурет[6]) лијепа. Он им је одма обећа; али иза њих дођу други. Немогавши их резил[7]) учинити, обећа је и њима. Не потраја дуго, ал ето ти и трећих, а он је и њима дâ и одгоди ваду у један исти дан свој тројици, када ће по дјевојку доћи. — Чујући то његова жена, стане се ибретисати[8]), како је могао учинити и свој тројици је обећавати, па му напошљетку рече: „Колај[9]) ћемо за то; ко први дође онога је!“ — Он шути . . . .

Пролази дан по дан, док не дође и уречени, а троји се свати код куће састану. Лијепо их дочекају и погосте, те ту и заноће. Пошто се смркне и они легну, дигне се Адем пејгамбер и обуче своју кћер, што је љепше могао; одведе је у једну одају, а уза њу мачку и кују, па их затвори.

Кад је у јутру било да сватови полазе, оде он и отвори собу, кад тамо . . . . емером божијим три цуре, све три једнаке, да није могао своје кћери разазнати! Он изведе једну и дâ је сватовима, па их испрати. Тако и другу, и трећу . . . . . све три испрати! . . . . Иза тога пролазило је

[1]) Инсан = човјек.
[2]) Кабахет = кривња.
[3]) Дуњах = свијет.
[4]) Несул = племе.
[5]) Пејгамбер = пророк.
[6]) Сурет = слика, упис.
[7]) Резил учинити = наружити.
[8]) Ибретисати се = чудити се.
[9]) Колај = лако.

вријеме, а он никада хабера[1]) о кћерима, те крене да их обиђе. Кад је био подалеко од куће, нађе чобане код оваца, гдје се играју. Он испита све једнога по једнога: чији је и како се зове; док ће једнога упитати: како им је снаха. Он се стане тужити, да јој је све текмил[2]) али кад се ражљути, хоће им свијем по кући очи да извади. Ха! он се сјети: то је од мачке. Сврати се к њој и упути се даље. — Тако идући, наиђе опет на чобане, те и њих испита, као и прве. Кад је запитао једнога, како им је снаха? он му одговори. „Све је добро, али кад јој нешто дође, све хршум по кући чини и хоће, да нас искоље“. Он се сјети, да је то од кује. И њој се сврати, па се упути даље. Опет идући, дође до чобанâ, кад међу њима једно лијепо, чисто одјевено дијете, да све на њему пјева. Припртило малу фину торбицу и у њој љеба и смока, па се весело осмијава. Упита га Адем пејгамбер: чији је и како им је снаха. Он му се стане хвалити, да не може куд боље бити и рече: „Увијек се смије и пјева“!

Сад он дозна, да му је то права кћер, и да је оно весело и умиљато дијете од инсана; па пошто је све три зијарет[3]) учинио и видио њихов пород, дигне руке небу и повиче: „Да Бог дâ ова три несула остала и познавала се по матерама од дана данашњега па до часа кијаметскога[4])!“ . . . .

И тако је остало и биће до кијамета; јер ено видиш по људима, како некоји плану, би рекао: сад ће ти очи извадити. То је — видиш — несул мачји! . . Други опет: вазда ландају и инаде се и кољу. То је несул од кује. Трећи су мирни, вазда се смију и рахат[5]) су, никоме зла не мисле. Ти су од пејгамберове кћери — то је несул инсански!“ —

Ево тако, драги читаоче, многи наши земљаци мисле и говоре о постанку трију људских темперамената; а ти можеш, како хоћеш и знаш, стварати четврти.

Kako je postalo lječništvo.

Po narodnom pričanju napisao **Ivan Zovko.**

Jednoć putovao nekakav siromah čovjek kroz jednu gustu i veliku šumu. Sva se šuma bila razmirlisala (razmirisala) nekakvim veoma ugodnim mirlisom (mirisom). I sve što je on dublje u šumu zalazio mirlis je sve to jači bivao. On se sam tome veoma čudio. Najednoć opazi pod jednim hrastom, gdje se nešto dimi. Bliže pristupi, kad tamo, ali vatra. U prvi mah učini mu se, da odatle mirlis dolazi. I zbilja, kad se bolje približi, uvjeri se, da je onako, kako je mislio. Idući tako sve bliže i bliže pomisli u sebi: Ovdje je morao otolič (čas prije) neko biti. Kad tamam dogje do vatre ugleda na njoj jedan komadićak ribe, koji se je gotov bio sav spapunjati (izgoriti). Malo za tim upozna, da baš od te čudnovate ribe onaj plahi mirlis dolazi. „Idem, vala, — Bog i božja vjera! — sad onaj komadić izjesti, pa kud puklo, da puklo“ —

[1]) Хабер = глас.
[2]) Текмил = потпуно.
[3]) Зијарет учинити = посјетити.
[4]) Кијамет = страшни суд.
[5]) Рахат = задовољан.

pomisli u sebi i polako skine ribu s vatre, te je počne jesti. Nije ni jedan zalogaj izjeo, kad na svoje veliko čudo očuje odmah nekake čudne glasove i nekakvo zujanje. Tri put se prekrsti i zazove bogomajku, te stane sebi dolaziti, šta s njime biva. Otole popogje nekoliko koračaja dalje sav zabezeknut (začugjen), i počne osluhivati. Sve što je oko njega bilo, sve mu je svojim glasom govorilo. Svaka trava, svako drvo, i svaki kamen da je kabel (moguće) govorio mu je od šta je dobar i od kakove je bolesti. Kad dogje kući, stane odmah priučinjati od raznih trava i kamenja lijekove, kako su mu oni sami zborili, od koje su bolesti i kako se od njih grade lijekovi. Iza toga pokaza on mnogim, kako se prave lijekovi i mnogi se ljudi od njega naučiše liječiti. Ovoga čovjeka vile su poslije puno i puno progonile, jer im je bio uzeo njihov zanat, ali ga nijesu mogle nikako naći, da mu se osvete i tako je onaj čovjek, liječeći se od svake bolesti, čim bi mu koja došla, navršio tećmil (upravo) što i jedanaest godina.

Печат из Комушине у бос. Усори.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

Споменути је старо-кршћански печат (испореди „Виестник хрв. арк. друштва“ год. 1888. стр. 28.) на мавијасто-зеленкасту једноставну камену. Нашао га је тежак Иве Рупчић г. 1877. у мјесту Комушини

(које лежи у околици некадање бановине Усоре), кад је у њиви окопавао кукурузе.

Отисак ми је послао пошт. О. Д. Јос. Божић из Плехана, а изворник се налази код некаква фратра.

Чита се: ТVПЯЛГ[1]ІЯ ЯГЯПΩН

Običaj šaranja svijeća o mubarek-večerima u Sarajevu.

Gosp. urednik „Glasnika“ izjavio je u dodatku I. knjige: „Narodne pjesne muhamedovaca u Bosni i Hercegovini“ — da mu nije pošlo za rukom, saznati otkle dolazi gore pomenuti običaj, koji je jedino sarajevski, dočim ga više nigdje u našim pokrajinama megju muhamedovskim elementom nema. Nego mene je, kako bih rekao, zapala ta sreća, da razriješim ovaj mali gordijski čvor, kad sam ono za vrijeme školskijeh praznika proputovao nekoja mjesta Bosne i Hercegovine sabirajući svakojako narodno blago.

O naznačenom su mi običaju prilično podjednako kazivali Čehajić Muhamed, Salih Borčo i Salih Suljagić iz Sarajeva, od koje sam trojice pribilježio do stotine raznih zanimljivih crtica iz naroda i koje će, ako Bog da, redomice izlaziti u našemu „Glasniku.“[2])

[1]) У свези ЛГ

[2]) Kako ovdje tako uopće sve strane riječi, koje se nalaze u ovakovijem deskripcijama, koje će izlaziti u „Glasniku“ — biti će protumačene jedino i samo po narodnom shvaćanju, kao što su i napisane.

Pisac.

Efendum benum[1]), Bog ti dao, allah ićum[2]) kad je najprvlje postalo tako šaranje — esab jok[3]) godina. Do feta[4]) Bosne, Bog ti pomogô, bilo je kô ovo i danas u vas bojenje šarenih jaja. Tada još turski konj nije zahvatio trave u Bosni, kad je Fatih-Mehmed stoprv počeo osvajati Bosnu i kad su se mnogi stali turčiti, jer im se nešto magbul[5]) više činilo u turskoj, nego u vašoj vjeri. Kad su se tako, aman, isturčili, sve im je ostalo tečmil[6]) od mala i od svega, a mnogim je još car sultan Fatih-Mehmed od višeg ićrama[7]) i razne paje[8]) kao hediju[9]) teslim[10]) učinio. Pod sahi[11]) kad neko nešto kulaniše[12]) aman, teško mu se toga okaniti. Iz prva i njima je bilo poteško birdem[13]) se proći bojenja jaja, te odu pred cara i zamole ga, da su razi[14]) da im se sve uzme, fekat[15]) da im ovaj običaj ostane. Car sultan Fatih-Mehmed rekne im, da će o tome divaniti sa najprvim hodžom; mi mu reknemo „šeh-islam.“ Be kad ovaj to čuo ne da ni obijeliti zuba, ilem[16]) na carsku se molbu umekša i reče svijem Bošnjacima[17]) i koji su iz Hercegovine, da svaki grad i svaka kasaba[18]) donese po jedan peškeš biva caru pa, aman, koji mu se najmuteberniji[19]) učini, da će onome dopustiti šaranje ali ne jaja, nego nešta drugoga. Svi oni to jedva dočekaju i svaki i najmanji džemat[20]) donese svoje darove, kakvi su mu se već činili, da će caru muteber biti. Ali što je god došlo nahija[21]) kadiluka[22]) falana i filana[23]), od nikoga nije begenisô sultan peškeša ilem od samih Sarajlija, od njih mu se najmagbulnije[24]) i najpribranije učinilo. A šta su mu oni, efendum gjazum[25]) donijeli, nego lijep grumi šećera i pustekiju[26]) za klanjanje. Tim su oni, Bog ti pomogô, već unaprijed mu dovu[27]) potegli: da im bude njegova vlada slatka i da im bude život sladak i njemu s njima i njima s njime, biva da imadu svega dosta na pretek i izjesti i popiti i razdrijeti i da im ništa ne fali. A pustekijom su mu nahaberili[28]) da vjera, koju im on donio bude i da to žele uvijek u njihovu hatanu i vatanu[29]). Ovo se dopane i sultanu i njegovu šeh-islamu i oni samo nama Sarajlijama izun učine, da možemo mjesto šaranja jaja, šarati svijeće i mukave[30]) četiri puta u godini u oči mubareć[31]) večeri.

Ivan Zovko.

Румуњски натпис ћирилскијем писменима на старинској сабљи у Дубровнику.

Приопћио **Вид Вулетић-Вукасовић.**

С једне стране у једном ретку:

ь. и . . . ѻѵь зѣѵѣман — леас8пзасаз пометнинть[1]) — фаѵезѣп·коалелѡ — песамаклезел.

[1]) Moj gospodine. — [2]) Bog sami zna. — [3]) Nema broja. — [4]) Osvojenje. [5]) Milije i bolje. — [6]) Nije propalo. — [7]) Počast ili štovanje. [8]) Dostojanstvo. — [9]) Poklon. — [10]) Bez daljnje odgovornosti poklonio. — [11]) U istinu. — [12]) Obiknuti. — [13]) Odmah. — [14]) Voljan ili priklon. — [15]) Osim. — [16]) Ipak. — [17]) Bošnjo ili Bošnjak. — [18]) Varošica. — [19]) Najmilije. — [20]) Općina — [21]) Kotar. — [22]) Sudijski okrug. — [23]) Svi, koji su god došli. — [24]) Najdragocjenije ili najmilije. — [25]) Moj prijatelju. — [26]) Ovčija koža od kurbana, priregjena za klanjanje. — [27]) Zaiskali od Boga. — [28]) Izjavili ili oglasili. — [29]) Dom, kuća i sva domovina — [30]) Velike debele svijeće, što obično gore u džamijama. — [31]) Sveta, pribrana večer.

[1]) у свези ТНИ

С друге стране у једном ретку:

ȣн ȣкь зȣелȣкзȣ — манимазетемею[1]) — ачетаıасте: касѧ — кѣпекле-зȣль тоа' те'а челѣк.

Чита се:

1) ь. и . . . . очь зјечјеман — леасупзасаз пометниить — фачезјепкоалело — песамаклезел.

2) Ун-укь зуелуксу — манимазетемеју — ачетајасте: касьен — кјепекле-зуль тоа' те'а челјек.

На сабљи је ν овако ударено: ц; п је ıı; з једном ς. Остали су читали з за ρ, а само не у првој ријечи; ѧ је на сабљи φ.

Сабља је укусно дамаскирана.

Споменута је сабља сада својина г. витеза Ника Бошковића, посједника у Дубровнику. Дуга је м. 0.85: ширина м. 0.16; дебљина средња 0.04 мм. обилата. Оклопљена је просто, као да је у задње доба. Лама је прекрасна, а на њој су слова ударена литимице, те су израђена заједно са сабљом. Сабљу је купио г. Бошковић у трговца Алексића у Дубровнику, а Алексић је добавио из Арбаније. — Словинац (1882. год. V. бр. 35. на стр. 558.) овако пише о споменутој сабљи: — „Осим тога речени г. Бошковић набавио је у истога продаваоца старинску сабљу не старога облика; корица јој је кожна; око балчака има штит за руке, а на штиту између накита крст. Кад гледаш литимице сабљу, и с једне и с друге стране видиш слова која су, рекао би, са сабљом кована, а не изрезана. Слова су стара ћирилска, језик румуњски; из почетка има пет слова излизаних. Даље слиједи натпис. — Писмо је знаменито и за нашу палеографију а најсколи за старински изговор онога ћ. Ко зна румуњски, моћи ће ријечи разјаснити, а можда је ово и тајно писмо, што се је на оружје урезивало." — Славни Др. Фрањо Миклошић обjелоданио је у III. књ. 1889. нашега Гласника „Мађарски ћирилским писменима", па ето и наведени румуњски натпис из XVI. вијека са сабље може служити за слична успоређивања, а то за етнографско раширење ћирилскијех писмена.

---

[1]) у свези ни